

ՄԻՈՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ
ՆՈՅԵՄԲԵՐ
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
ԹԻՒ 10 - 11 - 12

2001

ՄԻՈՂ

ԱՄՆԱԲԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԿԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ՀԵ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

2001	ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ - ՆՈՅԵՄԲԵՐ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ	ԹԻՒ. 10 - 11 - 12
2001	OCTOBER - NOVEMBER - DECEMBER	No. 10 - 11 - 12

SION

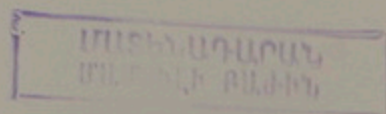
VOL. 75

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press , Jerusalem

ԽԱՉՎԵՐԱՑ

«Եւ զայն օրս ինչպէս ըստ Որդւոյ Սրբոց յայտնէն ...» (Մատթեոս Ա. 24-30)

Ուաշվերաց է այսօր, և իւրաքանչիւր Ուաշի տօն խթան մը պէտք է Հանդիսանայ մէկն մի քրիստոնեայի մտքին և ուղեղին՝ Հարց տալու թէ իրապէս ի՞նչ կը նշանակէ Ուաշը մեզի համար:

Առաջին հերթին, անհրաժեշտ է որ մենք միշտ մեր ենթագիտակցութեան մէջ ունենանք թէ Ուաշը խորհրդանիշն է խոնարհութեան և անձնուրացութեան: Աստուածորդին՝ Քրիստոս, իր երկնային փառքէն խոնարհելով դարձաւ Հոգեղէն, մէկը մեզմէ. ահա՛ այս է մեծագոյն և իրա՛ւ խորհուրդը զոր մարդիկ կա՛մ չեն ուզեր տեսնել և կա՛մ ալ կը մերժեն հասկնալ:

Հրեաներու համար անըմբռնելի էր «Չարչարուող» Մեսիայի մը և կամ Փրկչի մը գաղափարը. մինչ Յոյներ, կտրուկ կերպով կը մերժէին ընդունիլ ծաղր ու ծանակի ենթարկուած Աստուծոյ մը անունն անգամ: Ո՛չ ալ մենք և կամ մեզմէ չատեր կ'ընդունին այդ: Սակայն զարմանալիօրէն, մենք կարող ենք հասկնալ թէ ինչպէս Ռուսիոյ ձարերէն՝ Մեծն Պետրոս, ծպտուած իբր հասարակ գործաւոր, կ'աշխատէր Շուէտի նաւաշինարաններուն մէջ, ապագային կարենալ իրականացնելու Ռուսական նաւատորմիդին արդիականացման ու զօրացման իր ծրագիրը:

Մենք կը հիանանք ա՛յն մարդոց վրայ, որոնք իրենց կեանքերը վտանգի կ'ենթարկեն կրակի կամ ջուրերուն մէջէն ազատելով վտանգուած երեխայ մը կամ անձ մը, ինչպէս երկու շարաթներ առաջ ամբողջ աշխարհը ականատես եղաւ Նիւ-Եորքի խափանարարական գործողութենէն ետք, երբ հարիւրաւոր հրէջջներ և ոստիկաններ իրենց կեանքերը զոհեցին պարտականութեան գծին վրայ փրկելու ուրիշներ: Եւ նամանաւանդ, մենք կը հիանանք քաջութեանը վրայ ա՛յն զինուորներուն՝ որոնք կրակի գիծին վրայ իրենց կեանքը կ'ենթարկեն անմիջական վտանգի, ազատելու իրենց զինակիցները: Եթէ մենք կը հասկնանք և գիտենք գնահատել այս արարքները, ուրեմն որքա՛ն աւելի մենք պարտինք երախտապարտ ըլլալ մեր Փրկչին՝ Յիսուսի Քրիստոսի, որ մեր Հոգիներու փրկութեան համար խոնարհեցաւ իր աստուածութենէն և Ուաշի անարգ մահը յանձն առաւ:

Նախ և առաջ խոնարհ ու հեզ բնութիւն ունենալ, ահա ա՛յս էր էական ու զլխաւոր պատգամը Աստուածորդւոյն Ուաշին: Կ'ըսուի թէ օր մը, մեր եկեղեցւոյ մեծանուն կաթողիկոսներէն ու սուրբերէն՝ Ներսէս Շնորհալի Հայրապետի կը մօտենայ երիտասարդ մը ու անոր կը յանձնէ բողոքագիր մը, որուն մէջ ան կը թուէր կաթողիկոսին կարծեցեալ թերութիւնները, մեղքերն ու սխալները: Որուն Շնորհալի Հայրապետ արցունքոտ աչքերով կը պատասխանէ.

– Որդեակ, դուն միայն մեղքերուս և թերութիւններուս կէսը յիշած ես. եթէ հարցնէիր ինծի՛ աւելին կ'ըսէի ...:

Կամ թէ ինչպէս, մեր հաւատքի հայրը՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ վախճանեցաւ առանձնացած՝ քարայրի մը մէջ, հասարակ ճգնաւորի նման: Ոոնարհ ու համեստ կեանքերու պատմութիւնը այս սրբակրօն եկեղեցւոյ հայրերուն ամենաչքեղ ձևով թարգմանը կը հանդիսանան և հարազատ լոյս մը կը սփռեն Քրիստոսի Ուաչի բո՛ւն իմաստին, Սիրոյ և Ոոնարհութեան վրայ:

Երկրորդ, Ուաչը հարազատ արտայայտութիւնն էր անսահման սիրոյ մը: Հայր Աստուած մղուած այդ անսահման սէրէն, երկիր ուղարկեց իր Միածին Որդին խաչուելու մեզի համար. Ան զոհեց իր իսկ զաւակը մեզի փրկելու մեր Ազամական մեղքէն: Ըսուած է սիրելի հաւատացեալներ թէ Աստուածային սէրը գործօն ոյժ մըն է, որ Քառաթևին (Ուաչին) նման կը շարժի չորս ուղղութեամբ.

– Առաջին, ան կ'իջնէ երկինքէն դէպի վար, այսինքն Աստուծմէ՝ դէպի Մարդը, որ գլուխ գործոցն է իր ստեղծագործութեան:

– Երկրորդ, Ան կը բարձրանայ երկրէն դէպի երկինք, անվերջ ուխտագնացութեան մը նման, որովհետև Մարդ արարածին միակ իղձն ու ձգտումը եղած է միանալ իր արարչին:

– Երրորդ, ան կը շարժի աջակողմեան ուղղութեամբ, Մարդէն՝ դէպի Մարդ, Աստուծոյ անմիջական մօտիկութեանը մէջ:

– Եւ վերջապէս, ան կը շարժի ձախակողմեան ուղղութեամբ, դարձեալ Մարդէն՝ դէպի Մարդը, բայց այս պարագային դէպի անհաւատներն ու անոնք՝ որոնք մնացած են դուրս խաւարին մէջ:

Մէկ խօսքով, անկեղծ սէրը չի կրնար միակողմանի ճամբայ մը ըլլալ. եթէ մենք անպայմանօրէն կ'ուզենք որ մեր կեանքերը ներդաշնակ ընթանան Ուաչի խորհուրդին հետ, պէտք է սէր ցոյց տանք բոլորին հանդէպ, նոյնիսկ հանդէպ անոնց՝ որոնք մենք կը կարծենք թէ արժանի չեն մեր սիրոյն: Աստուած սիրեց մեզ՝ և իր զաւակը զոհեց մեզի համար. Յիսուս սիրեց մեզ՝ և իր կեանքը զոհեց մեզի համար: Բայց մենք ինչպէս կը փոխադարձենք բարձրագոյն սիրոյ և զոհողութեան այդ զոյգ արարքները:

Առաքեալները, սուրբերն ու մարտիրոսները անցան բազում նեղութիւններէ և դժուարութիւններէ քաջութեամբ և մանաւանդ խոնարհութեամբ, որովհետև անոնք գիտցան ըմբռնել Քրիստոսի Ուաչին իրա՛ւ խորհուրդն ու իմաստը: Անոնց այդ մօտեցումը կը բովանդակէր Հնազանդութիւն, որովհետև անոնք ինքզինքնին, իրենց ամբողջ էութիւնը յանձնած էին Հայր Աստուծոյ կամբին:

Կը պատմուի թէ օր մը Մեծն Աղեքսանդր Հրաման կու տայ իր զօրքերուն անցնելու յարձակումի: Բոլոր զինուորները կը դիմեն դէպի պատերազմի դաշտ, բացի մէկէն, որուն՝ զօրավարներէն մին մօտենալով կը հարցնէ թէ ի՞նչ էր անունը: Զինուորին պատասխանը կ'ըլլայ, «Աղեքսանդր»: Ասոր վրայ զօրավարը կ'ըսէ անհնազանդ զինուորին. «Կամ անունդ կը փոխես եւ կամ ալ կը միանաս զինա-կիցներուդ»: Մենք նոյնպէս, սիրելի եղբայրներ և քոյրեր, իբր հետևորդները Քրիստոսի ենթակայ ենք նոյնանման հրահանգի, կամ կը հետևինք Աստուածորդիին – ինչպէս իր հետևորդները ըրին – կամ ալ կը փոխենք մեր «Քրիստոնեայ» անունը:

Ու վերջապէս, Ռաչը խոհրդանիշն է խաղաղութեան, համերաշխ կեանքի և հաշտութեան: Ամբողջ մարդկային պատմութեան տևողութեան, պատմութեան ուսանողն ու հետևողը, պիտի տեսնէ որ խաղաղութիւն և հաշտութիւն ունենալն ու ձեռք բերելը յաճախ պահանջած է մեծագին զոհողութիւններ և նոյնիսկ արիւնահեղութիւններ: Հայ ժողովուրդը ևս, որ անցնող չարթուան ընթացքին մեծաշուք տօնեց Հայաստանեայց Առաքելական Մայր Եկեղեցւոյ հաստատման 1700-ամեակը, միշտ հաւատացած է Առաքելի «Արիւն նահատակաց՝ սերմ քրիստոնէից» խօսքին, և որուն իբր հետևանք իր բիւրաւոր սուրբերու և նահատակներու արիւնով ոռոգած է զայն, որպէսզի մեր եկեղեցին ապրէր ազատ, ու մեր ժողովուրդը պաշտէր զԱստուած ազատ: Հայը բուն կերպով և հոգեկին հաւատացած է մարգարէին գուշակութեան, որով ան կ'ըսէր. «Կենաց Փայտին օրերուն չափ երկար պիտի ըլլայ իմ ժողովուրդիս կեանքը», և մեր ազգային գոյութիւնն ու դէպի 21-րդ դար անցքը, հակառակ մեր երկրին քաղաքական և ընկերային անյարիր պայմաններու, ամենապերճախօս փաստն է մեր հաւատքի վաւերականութեան ու տոկունութեան դէպի Մարդու Որդւոյն Նշանին՝ Ռաչին ու Ռաչեալին: Քրիստոս այս աշխարհ եկաւ իբր միջնորդ Աստուծոյ և Մարդուն միջև: Ան եկաւ հաշտեցնելու Անառակ Մարդը իր Երկնաւոր Հօր հետ, ու թափեց իր անմեղ արիւնը այն նոյն Ռաչին վրայ, որ մօտեցուց Մարդը երկինքին ու Երկնաւորին, և որուն Վերացման տօնը կը տօնէ այսօր մեր Եկեղեցին:

Քրիստոնէական տեսանկիւնէն առած, կեանք մը առանց Ռաչի անիմաստ է, և հետևաբար անարժէք: Դժբախտաբար ներկայի մեր մարդկային ընկերութիւնը, որուն մաս կը կազմենք և մենք, կազմուած է ո՛չ-կատարեալ մարդոցմէ, այդ իսկ պատճառով անպայմանօրէն մեր երկրաւոր կեանքի ընթացքին պիտի ունենանք դժուարութիւններ և փորձութիւններ, հոգ չէ թէ որքան ալ մենք Աստուծմէ խնդրենք ըսելով, «Այլ փրկեա՛ զմեզ ի չարէն», տակաւին երկրի վրայ չարը պիտի չարունակէ իր սպառնալի գոյութիւնը: Այս է դժբախտաբար կարգը այս անկատար ու չար աշխարհին: Եթէ մենք միայն պիտի զանգատինք և բողոքենք մեր երկրաւոր կեանքի ընթացքին մեր դիմագրաւած դժուարութիւններուն համար, այն ատեն մենք իրաւ քրիստոնեաներ չենք:

Մենք պէտք չէ խնդրենք Հայր Աստուծմէ որ առնէ մեր խաչերը, քանի խաչերը մեզի տրուած առիթներ են շահելու աւելի շնորհ և արժանիք յաչս Աստուծոյ և ապա արժանանալու երկնային երանաւէտ կեանքին: Աղօթենք սիրելի հաւատացեալներ, որ Ռաչվերացի այս տօնին, եթէ մենք մեր խաչերը մէկդի դրած ենք մեր սիրտերուն մէջ, անգամ մը ևս բարձրացնենք զանոնք և սրբազան շարականագրին հետ երգենք, «Փա՛ղք սուրբ Ռաչիդ. Ալէլուիա», Ամէն:

Նուրհան Արք.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐՈՒՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Տարուան այս եղանակին երբ կը մօտենան տօնական օրերը, մարդիկ կը համակուին որոշ խանդավառութեամբ: Տօնական օրերուն բաշխուած աստուածային օրհնութիւնները կը բարեկորոգեն մարդոց հոգիները եւ կը լեցնեն սրտերը առաւել սիրով եւ յոյսով: Եկեղեցական տօները հաստատուած են որոշ նպատակներով:

Երբ կը սերտենք Հին կտակարանը, կը նշմարենք որ Աստուած հաստատած է հանգստեան եւ պաշտամունքի օրեր մարդոց բարիքին համար, որոնք կը նկատուին կրօնական տօներ: Անոնցմէ մին կարելի է նկատել Շաբաթ օրը որ պէտք էր սուրբ պահուէր՝ դադար տալով մարմնական աշխատանքներուն ի յիշատակ աշխարհի ստեղծագործութեան: Հին Ուխտին գլխաւոր երեք տօներէն Ջատիկը կամ Պասեքը կը նշուէր յիշատակելու համար Հրեայ ժողովուրդին ազատագրումը Եգիպտոսի քաղաքական լուծէն: Պէնտէկոստէն, երկրորդ մեծ տօնը, կը տօնուէր յիշատակելու Տասնաբանեայ պատուիրաններուն տուուլութիւնը Սինայ լեռան վրայ: Երրորդ մեծ տօնը Տաղաւարահարաց կը կոչուէր, որ կը տօնուէր վրաններու տակ ի յիշատակ Իսրայէլի ժողովուրդին անապատներու մէջ՝ ապրած քառասնամեայ թափառական կեանքին:

Այս եւ ուրիշ տօներ ունէին իրենց յատուկ տօնախմբութեան սովորութիւնները, որոնք բծախնդրութեամբ կը պահուէին: Արարողութեանց նպատակը ոչ միայն դէպքերը իշխել էր այլ նաեւ արծարծել կրօնքի ազդեցութիւնը եւ շնորհիւ մեծախի (Փրկիչ) ակնկալութիւնը: Կրօնական տօնախմբութիւնները, ինչպէս անցեալին, ներկայիս եւս կը ստեղծեն եւ կը զարգացնեն եղբայրսիրութիւնը մարդոց մէջ փարատելով հակառակու-

թիւնը եւ նախանձը, որոնք արգելք կը հանդիսանան Աստուծոյ ժողովուրդին միութեան եւ միասէր գործակցութեան:

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ խորհուրդներուն եւ տօնական օրերու ժամանակ յատուկ շնորհներ կը բաշխուին բոլոր բարեպաշտ մասնակցողներուն, որոնք միաբերան կը գահաբանեն եւ կը բարեբանեն զԱստուած: Անկեղծ հաւատացեալը երբ կը տօնախմբէ Քրիստոսի Սուրբ Մեղինը, ան կը ստեղծէ առիթը անգամ մը եւս ճանչնալու եւ ընդունելու երկնաւոր թագաւորը որպէս փրկիչ ու վայելելու անոր բերած խաղաղութիւնը եւ սէրը: Հին քրիստոնեաներ, առաքելական շրջանէն, կը պահէին Կիրակի օրը որպէս տէրունական օր ի յիշատակ Քրիստոսի յարութեան (Յայտնութիւն Ա. 10): Մեր եկեղեցին ժամանակի ընթացքին կարգաւորած է նաեւ այլ կարեւոր տօներ որպէսզի իր հաւատացեալ ժողովուրդը կարողանայ ապրիլ հոգեպէս գոհունակ կեանք մը, լեցուն աստուածային սիրով, ըլլալու մէկ հօտ՝ միացած հովուապետին Քրիստոսի, եւ վայելելու անոր օրհնութիւնները:

Որպէսզի այս տօնական օրերուն ծիսակատարութիւնները ըլլան իմաստալից, միաձեւ եւ ազդեցիկ, կարեւոր է որ ամէն մասնակցող Հետեւի հաստատուած կանոններուն կարգապահօրէն:

Պօղոս առաքեալ իր Եբրայեցւոց ուղղուած նամակներուն մէջ, 8-11 գլուխները, տօնական օրերուն արարողութեանց նւիրական կարեւորութիւնը եւ նշանակութիւնը կը շնորհիւ եւ կ'ըսէ թէ քահանաներուն «սպասաւորութիւնը երկնաւոր բաներու նմանութիւնն ու ստուերն է միայն, ինչպէս որ Հրամայուեցաւ Մովսէսին ալ, երբ ան պիտի կանգնէր

վկայութեան խորանը. 'Տես, կ'ըսէ, ամէն բան պիտի ընես Համաձայն այն օրինակին՝ որ ցոյց տրուեցաւ քեզի լերան վրայ» (Եբր. 9:5): Եթէ զոհուած կենդանիներու արիւնը, կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ, կը մաքրէր մարդիկը իրենց պղծութենէն, «որչափ աւելի քրիստոսի արիւնը, որ յաւիտենական Հոգիին միջոցով իր անձը իբրեւ անարատ պատարագ մատուցեց Աստուծոյ – պիտի մաքրէ ձեր խղճմտանքը մեռեալ գործերէ, որպէսզի ծառայէք կենդանի Աստուծոյն» (Եբր. 9:14):

Քրիստոնեան միշտ ենթակայ է փորձութիւններու եւ Հետեւաբար յարատեւ պէտք ունի քաջալերանքի որպէսզի Հաստատ մնայ իր Հաւատքի ջերմեռանդութեան մէջ. ուստի, եկեղեցին Հաստատած է տօներ եւ արարողութիւններ, որպէսզի անոնք ստեղծեն Հոգեւոր այն մթնոլորտը որուն ազդեցութեանը տակ Հաւատացեալը կարենայ մնալ արթուն, ստանալու իր Հոգեւոր սնունդը եւ մխիթարութիւնը:

Տէրունական մեծ տօներուն նախորդող շաբաթները սահմանուած են պահեցողութեան եւ ապաշխարութեան Համար, որպէսզի Հաւատացեալը աղօթքով պատրաստէ ինքզինքը եւ արժանի ըլլայ տօներու յատուկ աստուածային օրհնութիւններուն:

Երբեմն տօնական ուրախ առիթներով կը բաւարարուինք Հետեւիլ միայն ընկերութեան «պարտադրած» արտաքին սովորութիւններուն՝ ըլլան անոնք Հաւաքոյթներ կամ նուիրատուութիւններ, մոռնալով նպատակն ու նշանակութիւնը տօներուն, որոնք, իսկութեան մէջ, պէտք է ծառայեն մեր Հոգեւոր զարթունմին՝ զօրացնելով մեր Հաւատքը, աւելի մօտ ըլլալու եւ ճանչնալու Քրիստոսը:

Իմ մաղթանքս է որ Աստուած զօրացնէ մեզ բոլորս մեր Հաւատքին մէջ, աւելցնելով մեր սէրը իրար նկատմամբ, կարենալ կազմելու Համար Քրիստոսի ճշմարիտ Հօտը, ճանչնալու իր ձայնը եւ Հետեւելու իրեն:

ՍԱՄՈՒԷԼ Ծ. ՎՐԴ. ԱՂՈՅԵԱՆ

ՀԱՅՆ ԿԵՆԱՐԱՐ

«Գրեալ է՝ թէ ոչ հացիւ միայն կեցցէ մարդ,
այլ ամենայն բանիւ որ ելանէ
ի բերանոյ Աստուծոյ» (Մտք. Գ 4)

Երկրներում ժամանակ առ ժամանակ հացի պակաս կամ սով է լինում:

Հացի պակասից, սովից դրդուած մարդիկ յայտնւում են ծայրաստիճան
նեղութեանց մէջ եւ երբեմն նոյն իսկ դիմում են աներեւակայելի եւ ան-
մարդկային քայլերի: Մարդկային ազգի պատմութեան մէջ կան բազմաթիւ
օրինակներ հացի առատութեան եւ ընդհակառակը հացի քչութեան կամ
սովի: Այստեղ մենք կ'ուզենք ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրել սուրբգրային մի
քանի հատուածների վրայ եւ մտածել ՀԱՅ հասկացողութեան մասին: Կարո՞ղ
է արդեօք մարդ արարածը ապրել, կամ կենդանի մնալ առանց հացի, կամ ոչ:
Եթէ այո, ապա որքա՞ն ժամանակ:

Մտաթեոսի Աւետարանի ԺԳ գլխի մէջ պատմւում է թէ ինչպէս Տէր
Յիսուս՝ Յովհաննէս Մկրտչի գլխատումից յետոյ, հեռանում է անապատ տեղ
մարդկային ազգի պղծութիւնը եւ չարութիւնը ողբալու համար: Նրա
ետեւից բազում ժողովուրդ է գնում: Քրիստոս միփարում է նրանց
Աստուծոյ խօսքով եւ կամենում է արձակել: Սակայն իմանալով որ յարատեւ
մարմնական սնունդ չեն ստացել որոշում է ջամբել նրանց դրանով՝ կենարար
հացով, որպէս զի չնուաղեն ի նանապարհի: Տէրը կերակրում է մօտ հինգ
հազար հոգի չհաշուած կանանց եւ երեխաներին:

Ի՞նչ է կամենում մեզ այստեղ սովորեցնել Սուրբ Աւետարանը:
Քրիստոս՝ Աստուծոյ Գառը, որ մարմին էր առել եւ եկել էր աշխարհ իր
ժամանակի մէջ՝ Նա է կերակրիչը ամենայնի: Նա է երկնքի եւ երկրի
Արարիչը, որ նաեւ կերակուր է բաշխում բոլորիս, ինչպէս անապատի
մէջ, երբ Իսրայէլի ազգը դուրս էր եկել Նգիպտոսից: Անապատ տեղում
այն հաց չկերաւ, այլ կերաւ մանանայ եւ լորամարգ (Ելից ԺԶ 13-22), ջուր
խմեց, որ Մովսէսը քիցքեց վեմից (Ելից ԺԷ 1-7, Թուոց Ի 1-13): Սակայն
ցորենի ալիւրից պատրաստուող «հաց» ասուածը Իսրայէլի ազգը չկերաւ:
Զարմանալի է որ քառասուն տարիներ շարունակ՝ հացը, որ այսօր
կարեւոր է մարդու բնութեան համար, մարդ արարածը չհաշակեց:

Մովսէս մարգարէն քառասուն օր ու քառասուն գիշեր լեռան վրայ
կերակրւում էր Աստուծոյ խօսքով եւ ոչ հացով, այսինքն նա ամբողջապէս
անսուղ մնաց, ոչ կերաւ եւ ոչ էլ խմեց: Նոյնպէս Նդիա մարգարէն
քառասուն օր անսուղ մնաց: Նոյն օրինակով մեր Տէր եւ Փրկիչ Յիսուս

Քրիստոս՝ անապատում ոչ կերաւ եւ ոչ էլ խմեց եւ անսուղ մնաց։ Անապատում հրեայ ժողովուրդը ոչ միայն «հաց» չկերաւ, այլ նաեւ զգեստների կարիք չունեցաւ, նրանք թեւեւ բոբկառտն էին, սակայն նրանց ոտքերի վրայ վերքեր չբացուեցին եւ ինչպէս ասում են Եկեղեցու հայրերը, նրանք նոյնիսկ զգեստների կարիք չզգացին, որովհետեւ մանուկ հասակից նրանց զգեստները անում էին հասակի հետ, նրանց մարմնի համաձայն։

Երկնքից հաց իջեցրեց ինչպէս մեզ ասում է Աւետարանը. «Եւ եմ երկնքից իջած հացը» (Յովն. Զ 41)։ Յիսուս ոչ միայն կերակուր պարգեւող, բաշխող է. այլ նաեւ ինքն իսկ ԿԵՐԱԿՈՒՐ է, ՀԱՅ է, որը բաշխում է ի միջի մերում¹ (մեր մէջ) «... եթէ չուտէք մարդու Որդու մարմինը եւ չըմպէք նրա արիւնը, ձեր մէջ կեանք չէք ունենայ։ Ով ուտում է իմ մարմինը եւ ըմպում իմ արիւնը, յաւիտենական կեանք ունի...» (Յովն. Զ 54, 55)։ Ուրեմն հին Իսրայէլը թեւեւ կերաւ մանանան՝ երկնքից իջած հացը, սակայն երկնքի արքայութիւն չմտաւ, բայց մենք, որ Քրիստոսի թանկ արեամբ ենք գնուած եւ Քրիստոսի փրկագործութիւնը՝ ինչպէս քաջապէս գիտենք, Գողգոթա լեռան վրայ է տեղի ունեցել, իսկ մենք էլ այժմ գտնուում ենք երկրորդ Գողգոթայի վրայ, ուր Նա թափեց իր կենարար արիւնը եւ մեզ յաւիտենական կեանք պարգեւեց², ուտում ենք երկնային հացից եւ արժանանում երկնային արքայութեան։ Հաւատում ենք Քրիստոսի խաչելութեան մեծ խորհրդին եւ դառնում արքայութեան որդիներ։

Սիրելի հաւատացեալներ, մանուկը երբ դեռ իր մօր արգանդում է, ինն ամիս նա եւս հացով չի սնոււմ, այլ իր սնունդն է առնում հարազատ մօր մարմնից պորտալարով։ Ժողովրդի մէջ գեղեցիկ մի խօսք կայ՝ թէ երբ Աստուած մէկ դուռը փակում է, երկու դռներ է բացում։ Ուրեմն երբ մանուկը ծնում՝ աշխարհ է գալիս, նրա պորտալարը փակւում է, եւ բացւում են մօր երկու ստինքները, որոնցից նա կերկրւում է։

Եւ ի վերջոյ ասեմք, որ յարութեան ժամանակ, յարուցեալ մարմնով մենք այս երկրաւոր հացը չէ որ պէտք է ուտենք, այլ երկնային եւ անպատում կերակուր, որն է երկնաւոր կերակուրը։ Երկնաւոր կերակուրը այլ բան չէ, եթէ ոչ Աստուծոյ խօսքը, Աստուծոյ բանը, որով սնոււմ են երկնքի արքայութեան հրեշտակները։

¹ Պատարագամատոյց Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, Երուսաղէմ 1956, էջ 112։

² Այս մասին խօսեցինք մեր կիրակնօրեայ քարոզի մէջ ի Ա. Յարութեան Տաճարի, յերկրորդ Հայոց Գողգոթայ յաւուր Սուրբ եւ Անմահ Պատարագի։

Յիսուս աղօթքով բազմացրեց հացը: Աղօթքի գորութեան մասին կայ մի հետաքրքիր պատմութիւն³, որը պատմում է, թէ ինչպէս մի վանահայր հրաման է ստանում թագաւորից թէ վանքը տուրք պէտք է վճարի: Վանահայրը հաւաքելով իր միաբանութիւնը տեղեակ է պահում նրանց թագաւորի հրամանի մասին եւ պատուիրում է միաբանութեանը երկու շաբաթ յարատեւ պահել պահել եւ աղօթել, իսկ ինքը խոստանում է գնալ թագաւորի մօտ եւ նրանից խնդրել մի նոր հրամանագիր, որով վանքը կ'ազատուի տուրքերից: Սակայն վանահայրը իր խցից ոչ մի տեղ չի գնում, այլ իր խցի մէջ բոլորի հետ մէկտեղ աղօթում է: Նղբայրները, ի տես այս ամէնի, սկսում են տրտնջալ, թէ այս ինչ է, վանահայրը վանքից ոչ մի տեղ չի հեռանում, այլ իր խցի մէջ է փակուած՝ փոխանակ թագաւորին գնալու: Սակայն երբ լրանում է տասնչորսերորդ օրը եւ մտնում են տասնհինգերորդ օրուայ մէջ, վանահայրը հաւաքում է միաբանութիւնը եւ ցոյց է տալիս նրանց թագաւորի կնիքով կնքուած նոր հրամանագիրը, որով վանքը ազատւում է տուրքերից: Նղբայրները զարմանքով հարցնում են թէ. «Ո՛վ հայր, ինչպէ՞ս յաջողուեց սա»: Եւ վանահայրը խոնարհաբար պատմում է թէ ինչպէս մի գիշերուայ մէջ, նրան Աստուծոյ հրամանով հրեշտակները տարել են թագաւորի մօտ, նա տեսել էր թագաւորին, յետոյ տեղափոխուել էր Ալեքսանդրիա գրագիրների մօտ, ուր խմբագրել եւ կնքել էին մի նոր հրամանագիր, որով վանքը ազատ էր կացուցուել տուրքերից:

Սիրելի հաւատացեալներ, հաւատամք աղօթքի գորութեանը, միշտ սիրով յանախեմք եկեղեցի, աղօթեմք առ Աստուած, «զի ամենայն տուրք բարիք, եւ ամենայն պարգեւք կատարեալք, ի վերուստ են իջեալք ի Հօրէն Լուսոյ»⁴: Այսպիսով նաեւ Յիսուս՝ Աստուծոյ խօսքը, Աստուծոյ բանը երկնքից իջաւ երկիր եւ սնում է մեզ Աստուծոյ խօսքով թէ՛ եկեղեցու մէջ, եւ թէ կերակրում իր մարմնով եւ արեամբ, ու դրանցով իսկ մեզ շնորք է պարգեւում եւ մեղաց թողութիւն:

Շնորհիվ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցի ընդ մեզ եւ ընդ ամենեւեանս. Ամէն:

ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ԱՅՂ. ԱԹԱԶԱՆԵԱՆ

Konrad Hoyer 1967 թ.

³ Отечник Проповедника, Игумен Марк Лозинский, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1997, #484, стр. 258.

⁴ Պատարագամատոյց Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, Երուսաղէմ՝ 1956, էջ 128:

ԶԵԲԵԹԵԱՅԻ ՈՐԴԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ՝ ԱՌԱՔԵԱԼ

Յովհաննէս Գալիլիացի Զեբեթիայի որդին էր որ իր եղբոր Յակոբոսի հետ ձկնորսութեան արհեստը կը սորուէր իր հօրմէն: Երբ Գալիլիոյ լինին մօտ իրենց ուռկաններուն հոգ կը տանէին, Յիսուս տեսաւ գիրենք եւ հրաւիրեց իրեն հետեւիլ: Կը բռնէ իրենց ղրացի եւ ծանօթ Սիմոն Պետրոս եւ եղբայրը՝ Անդրէաս, արդէն նախօրոք խօսած էին Յիսուսի մասին իբր սկսնակաւորած Մեսիան որ արդէն եկած էր: Ուրեմն՝ երբ անոնք ստացան Յիսուսի հրաւերը անմիջապէս ձգեցին ամէն ինչ եւ հետեւեցան Անոր:

Այսպէս Զեբեթիայի երկու մանչ զաւակները միացան Յիսուսի նորակազմ խումբին, եւ Յիսուսի կողմէ կոչուեցան «Որոտման որդիներ»՝ տրուած ըլլալով իրենց զօրաւոր եւ յանդուգն նկարագիրը: Հոս կարելի է մէջբերել Ղուկաս աւետարանին մէջ արձանագրուած երկու օրինակներ փաստելու համար թէ ինչպէս Յովհաննէս նախանձախնդիր մէկն էր:

Ա. - Ան կ'ըսէ. «Վարդապետ, տեսանք մէկը որ բաւ ամուսնով դուք կը համեր, եւ արգիլեցինք զայն, որովհետեւ մեզի հետ չէր շրջէր:» «Յիսուս ըսաւ անոնց. » Մի արգիլէք զայն, որովհետեւ ով որ ձեր բշտամբն չէ՝ ձեր կողմն է» (Ղուկաս Թ. 49-50):

Բ. - Յիսուս «հաստատապէս որոշեց երթալ Երուսաղէմ: Եւ իր առջեւէն պատգամաւորներ դրկեց, որոնք երբ գացին՝ մտան Սամարացիներու գիւղ մը, պատրաստութիւն տեսնելու Անոր համար: Բայց անոնք չընդունեցին զԱյն, որովհետեւ Ան կ'աղօթարուէր դէպի Երուսաղէմ: Երբ իր աշակերտները՝ Յակոբոս եւ Յովհաննէս, տեսան այս՝ ըսին. «Տէր, կ'աղօթես որ ըսենք, եւ երկինքէն կրակ իջնէ եւ բնաջնջէ զանոնք: Ան դարձաւ, սաստեց անոնց եւ ըսաւ. «Ձեզ գիտեք թէ ինչ հոգիէ էք դուք. վասնզի Մարդու Որդին չեկաւ հոգիները կորստեան մատնելու, այլ՝ փրկելու» (Ղուկաս Թ. 51-56):

Յովհաննէս տասներկու աշակերտներու մէջ ամենաերիտասարդն էր: Ամենէն ետք ինք մահացաւ ընական մահով: Իր խմբագրած աւետարանին մէջ կը խօսի ինք իր մասին եւ կ'ըսէ. «Այն աշակերտը որ Յիսուս կը սիրէր:» Կը թուի ան իրապէս ալ Յիսուսի անմիջական շրջանակին կը պատկանէր Պետրոսի եւ Յակոբոսի հետ միասին: Այս երեքը իրենց Տէր Յիսուսի հետ Թափօր լերան վրայ Անոր պայծառակերպութեան վկանները եղան: Գիտենք նաեւ թէ Յիսուս զանոնք ընտրեց եւ առաջնորդեց Գեթսեմանիի պարտէզը իր կեանքի վերջին ժամերը հոն աղօթքով անցնելու համար:

Տրուած ըլլալով Յիսուսի յայտնաբերած մասնաւոր գուրգուրանք Յովհաննէսի նկատմամբ, այս սոդիք տուաւ որ անոր մայրը համարձակի խնդրել Յիսուսէն որ երբ իր քաղաքորութիւնը հաստատէ իր մէկ կողմը նստեցնէ Յովհաննէսը եւ միւս կողմն ալ Յակոբոսը:

Կը կարդանք նաեւ հետեւեալները. Յիսուս աշակերտներուն հետ ունենալիք վերջին ընթրիքի պատրաստութեան գործը յանձնեց Յովհաննէսի եւ Պետրոսի որոնք պիտի երթային ֆաղաք, գտնէին տունը

ուր պիտի հաւաժուէին այդ նաշին համար: Ընթրիքի ժամուն էր որ Պետրոսի բնադրութեամբ Յովհաննէս՝ որ Յիսուսի մօտ կը նստէր, հակեցաւ Անոր լանջին եւ հարցուց. «Ո՞վ է այն որ **քեզ պիտի մատնէ**»:

Յովհաննէս միակ աշակերտն էր, իր վարդապետին եւ Անոր մօր՝ Մարիամի, հետ ունեցած մօտիկութեան պատճառաւ որ մնաց խաչի ստորոտին Յիսուսի խաչելութեան ժամանակ Անոր մօր եւ միւս հետեւորդ կիներու հետ միասին: Եւ լսեց խաչեալի հրամանը. «Ով կիմ, ահա քու որդիդ» Ապա աշակերտին. «**ահա քու մայրդ**» եւ այդ պահէն աշակերտը իր **քով առաւ զայն**» (Յովհաննէս ԺԹ՝ 27): Ինչ պատիւ Յովհաննէսի եւ ինչ միտքարութիւն:

Կը կարդանք նաեւ թէ երբ Մարիամ Մագդաղենացին Յիսուսի յարութեան լուրը բերաւ աշակերտներուն, Յովհաննէս եւ Պետրոս եղան այն երկուքը որ վազեցին դէպի գերեզմանը: Յովհաննէս հասաւ հոն աւելի շուտ քան Պետրոսը՝ վասնզի աւելի առոյգ եւ երիտասարդ էր: Սակայն սպասեց Պետրոսի գալուն: Երկուքը մտան գերեզմանէն ներս, տեսան որ մարմինը հոն չէր, եւ հաստատեցին թէ իրապէս Յիսուս յարութիւն առած էր:

Քանի մը օրեր ետք Յիսուս անգամ մը ալ երեւցաւ անոնց Գալիլիոյ լիւնին մօտ եւ հարցապնդեց Պետրոսը իր նկատմամբ ունեցած սիրոյն մասին: Պետրոս երիցս տրուած հարցումին տուաւ իր զրակամ պատասխանը, որու հիման վրայ Յիսուս հրահանգեց որ ան հովուէ իր հօտը:

Կը գտնենք Յովհաննէսը եւ Պետրոսը միատեղ Երուսաղէմի տանարի շրջանակին մէջ, ուր ծնունդէն կադ մարդուն բժշկութիւնը կը կատարեն: Յաջորդող օրերու ընթացքին իրենց քարոզական գործունէութեան պատճառաւ կը քանտարկուին, քայց քննութենէ ետք ազատ կ'արձակուին այն հրամանով որ այլեւս չքարոզեն:

Յիսուսի յարութենէն ետք իրենց քարոզութիւնները կատարելով հանդերձ, աշակերտները շատ զգոյշ էին թէ ովքեր պիտի ընդունէին իրենց անմիջական շրջանակէն ներս: Եւ ահա, Դամասկոսի ճամբուն վրայ ունեցած իր փորձառութենէն ետք Պողոս կուգայ Երուսաղէմ եւ կը փորձէ միանալ աշակերտներու խումբին, եւ առաջին առիթով կը տեսակցի «եկեղեցւոյ սիւնները կոչուած» երեք առաքեալներուն հետ, Պետրոսի, Յովհաննէսի եւ Յակոբոսի հետ:

Նախորդի յիշուած Երուսաղէմի մէջ գումարուած առաքեալներու ժողովին էր որ Պողոս ընդունուեցաւ իբր տասներեքերորդ առաքեալ: Այս ժողովին մէջ էր նաեւ որ վիճարանութիւնը կեդրոնացաւ այն հարցին մասին թէ պէ՞տք է պայման դնել որ ամէն ոք նախ հրեայ դառնայ՝ քրիստոնքեամբ, եւ ապա մկրտուի եւ քրիստոնեայ նկատուի: Յովհաննէս կարեւոր դեր ունեցաւ հարցին լուծման կապակցութեամբ:

Պատմականօրէն շատ յստակ չէ թէ Յովհաննէս ե՞րբ ձգեց Երուսաղէմը եւ մեկնեցաւ քարոզելու: Յստակ է սակայն այն որ Աստուածամայր Մարիամի մահուան եւ քաղման ներկայ էր ան: Եկեղեցւոյ հայրերէն իրանիոս կը գրէ թէ Յովհաննէս հաստատուեցաւ Եփեսոս քաղաքին մէջ Պետրոսի եւ Պողոսի մահերէն ետք: Կայ աւանդութիւն մը որու համաձայն Հռովմ տարուած է, մօտաւորապէս 94 թուականին, ուր Տմիտիանոս կայսեր օրով փորձած են զինք սպաննել ձգելով զինք եռացող իւղով լեցուն կաթսայի մէջ:

Մեռնելու տեղ դուրս ելած է աւելի գորեղ եւ հզօր քան քէ անոր մէջ նետուելէ առաջ: Կայսրը զայրացած կը հրամայէ զինքն ախորժիկ Բաթմոս կղզին ուր, կ'ըսուի, ան գրեց չորրորդ աւետարանը որ բոլորովին տարբեր է մնացեալ երեքէն: Մատթէոսի, Մարկոսի եւ Լուկասի աւետարաններէն: Այս գիրքը գրելու նպատակը՝ կ'ըսէ ան. «Որպէսզի դուք հաւատաք թէ Յիսուս՝ Քրիստոսն է, Աստուծոյ Որդին» նաեւ «որպէսզի հաւատաք եւ յաւիտեանական կեանք ընդունիք Ամօր ամուսնով» (Յովհաննէս Ի 31):

Յովհաննէս գրեց նաեւ երեք նամակներ ուղղուած բոլոր քրիստոնեաներուն, մասնաւորապէս նորադարձներուն, որոնց խօսելով կ'ըսէ թէ պէտք է ապրին սուրբ կեանք եւ զգոյշ ըլլան գիրքնէ տարհամոզել փորձողներէն:

Բաթմոս կղզիէն գնաց Եփեսոս ուր անցուց իր կեանքի վերջին տարիները: Զէր կարող քալել, զինքն կը կրէին ուսերու վրայ: Պաշտամունքներու ժամանակ երբ խօսէր կը կրկնէր նոյն խօսքը. «Իմ փոքրիկ զաւակներս, սիրեցէ՛ք զիրար»: Երբ հարցնէին իրեն թէ ինչո՞ւ նոյն խօսքը կը կրկնէ միշտ, կ'ըսէր. «Որովհետեւ այդ է Տիրոջ ուզածը. եւ եթէ այս կատարէք, լաւ ըրած կ'ըլլաք»:

Յովհաննէս իր մահկանացուն կնքեց Եփեսոսի մէջ քրիստոնէական դարի հարիւր թիւին, երբ ինք մօտ 94 տարիին հասած էր:

ԶԵՐԵԹԵԱՅԻ ՈՐԴԻ ՅԱԿՈԲՈՍ՝ ԱՌԱՔԵԱԼ

Յակոբոս Յովհաննէսի եղբայրն էր եւ որդին Զերեբայի: Ծնած էր Գալիլիոյ մէջ: Իր հօր եւ եղբոր հետ ձկնորսութեամբ կը զբաղէր: Ընտանիքը կը բնակէր Պէթսայիտա քաղաքին մէջ ուր Սիմոն Պետրոսն ալ ունէր իր տունը: Յիսուս Գալիլիոյ լիճին շուրջ գալած առնել կը տեսնէ Սիմոն ու Անդրէաս եղբայրները: Կոչ կ'ուղղէ անոնց որ հետեւին Իրեն: Քիչ անդին կը հանդիպի Յակոբոս եւ Յովհաննէս երկու եղբայրներուն, նաեւ վրայ աշխատանքի պահուն:

Անոնց հայրը լեւզերֆին կը նորոգէր ձկնորսութեան ուղեանները: Եղբայրները լսելով Յիսուսի հրաւերը ելան նաւէն, ձգեցին ուղեանները իրենց հօր հոգատարութեան եւ անմիջապէս հետեւեցան Յիսուսի: Անհաւանական չի թուիր որ անոնք նախօրով արդէն խօսած էին Սիմոն Պետրոսի հետ, եւ իմացած թէ այս Յիսուսը իրապէս Քրիստոսն է:

Յակոբոս եւ Յովհաննէս իրենց աշխարհի տեսանքէ ինչպէս Յիսուս թշկեց Պետրոսի զոհանք մայրը, եւ ժողովրդապետ Յայրոսի մահամբժարէ կեանքի կանչեց: Այս երկու եղբայրները Յիսուս անուանեց «Որոտման որդիներ», իրենց կրակոտ եւ անհամբեր բնավորութեան պատճառով:

Օրինակի համար, երբ Սամարացիները պէտք եղած օգնութիւնը չէին տար Յիսուսի, որովհետեւ Ան երուսաղէմ կ'երթար, Յակոբոս եւ Յովհաննէս ըսին թէ Յիսուս երկինքէն պէտք է կրակ իջեցնէ այդ քաղաքացիներու վրայ: Այս կեցումնին դէմ Յիսուս նոր դաս մը տուաւ անոնց ըսելով թէ համբերութեամբ եւ խոնարհութեամբ է միայն որ կարելի է չարին յաղթել: Եւ աւելցուց. «Մարդու Որդին չէ եկած կործանելու հոգիները, այլ փրկելու»: Այս ուսուցումը այնքան դիրքին

և գործադրելի չթուեցաւ աշակերտներուն, մինչեւ Սուրբ Հոգիի ընդունումը Հոգեգալստեան հրաշալի օրը:

Յակոբոսի եւ Յովհաննէսի միտքը եւ սիրտը այնքան անկատար էր որ ընտանեօք կ'ափնկալէին երկրաւոր քաղաւորութեան մը հաստատումը Յիսուսի գլխաւորութեամբ, ինչպէս այդ օրերուն համայն հրեայ ժողովուրդը կը սպասէր որ գալիք Մեսիան պիտի բերէր: Եղբայրները իրենք իրենց եւ մօր բերանով արտայայտուեցան ըսելով թէ երբ այդ քաղաւորութիւնը հաստատուի եղբայրներէն մին նստի Յիսուսի աջին եւ միւսը՝ ձախին:

Յիսուսի պատասխանը այն եղաւ որ անոնք չէին գիտեր ինչ էր իրենց ուզածը. վասնզի Ան հարցուց. «Կրնա՞ք խմել այն քաժակը զոր ես պիտի խմեմ, կամ մկրտուի՞լ այն մկրտութեամբ, որով ես պիտի մկրտուիմ» (Մարկոս Ժ 38): Եւ աւելցուց. «Իմ աջ եւ ձախ կողմ նստեցնելը ես չեմ որ պիտի տամ, այլ տրուելու է անոնց որոնց համար պատրաստուած է» (Մարկոս Ժ 40): Այս պարագային Յիսուսի տուած դասը այն էր որ նախամեծարում կը ստանան անոնք միայն որ խոնարհ եւ համբերող են, եւ ոչ թէ փառասէր հոգիներ:

Հակառակ անոր որ Յակոբոս եւ եղբայրը Յովհաննէս այսպիսի նկարագիր ունէին, Յիսուս կարգ մը մասնաւոր առիթներով զանոնք ընտրեց իր հետ ըլլալու: Այս առիթներէն մէկը՝ օրինակի համար Թափօր լերան վրայ այլակերպութեան եւ կամ պայծառակերպութեան դէպքն էր: Հոն էր որ երկու եղբայրները՝ Պետրոսի հետ միասին, տեսան Յիսուսի փառաւորումը, եւ լսեցին երկնային ձայնը որ կ'ըսէր. «Ասիկա է իմ սիրելի Որդիս, Ամօր լսեցէք» (Մարկոս Թ 7):

Ուրիշ առիթ մըն ալ. Գեթսեմանիի պարտէզին մէջ Յիսուս իր հետ ունեցաւ այս երեքը, որոնք այս անգամ տեսան Ամոր կրած հոգեկան տառապանքը եւ նակատի արիւնահոս ֆրտիները: «Տրտում է հոգիս մեռնելու աստիճան» ըսաւ Ան, «Այստեղ մնացէ՛ք եւ արթուն կեցէ՛ք» (Մարկոս Ժ 32), մինչ ինք քիչ մը առաջ գնաց, ինկաւ գետին երեսի վրայ, եւ ըսաւ. «Աքբա, Հայր, ամէն ինչ կարելի է քեզի. հեռացուր ինձմէ այս քաժակը, քայց ոչ թէ ինչպէս ես կ'ուզեմ, այլ՝ ինչպէս դուն կ'ուզես» (Մարկոս Ժ 35-36):

Յակոբոս առաջինը եղաւ որ մահուան մէջ հետեւեցաւ Յիսուսի Երուսաղէմի Ակրիքա Ա. քաղաւորի հրամանով գլխատուելով (Գործք ԺԲ 2): Հերովդէս ֆրիստոնեաները հալածեց հրեաները սիրաշահելու համար:

Առաքալներու ցամակին վրայ կայ ուրիշ Յակոբոս մը եւս, քայց ան կը կոչուի Յակոբոս Կրտսեր՝ Ալփէոսի որդի: Այս աւելի երիտասարդ էր քան թէ Զեքեթիայի որդի Յակոբոսը:

ՇԱՀԷ Ա. ՔՀՆՅ. ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

ՃՇՄԱՐԻՏ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ ՆԵՐԸ

«Հաւատարիմ քարեկամը հզօր պատուար է, իսկ ով կը գտնէ զայն, գանձ գտած է»:
(Սիրաբ Զ. 14)

Պօղոս Պատրիարք Ադրիանապոլսեցի, իր «Խրատի Թանգարան» հոգակաւոր երկին մէջ, կ'անդրադառնայ ճշմարիտ քարեկամութեան անհրաժեշտութեան, անխուսափելիութեան եւ կենսականութեան: Մարդոց գոյութիւնը այս աշխարհի վրայ պայմանաւորուած է փոխադարձ յարաբերութեամբ, սերտ գործակցութեամբ եւ անմիջական հաղորդակցութեամբ: Մարդս չի կրնար ինքզինք մեկուսացնել հասարակութենէն ու անջատուելով ներփակուիլ եւ առանձին ապրիլ: Մարդս մարդ պէտք ունի մարդանալու, մարդկային զգացումները, մտածումները եւ յոյզերը արտայայտելու եւ ընդհանրապէս հասարակութեան շրջանակէն ներս ընդունուելու համար:

Ճշմարիտ քարեկամութիւնը նախ պէտք է անցնի հուրի ընդմէջէն եւ փորձաքարին քախուի՝ տեսնուելու համար թէ ինչքան կոփուած է, տաշուած, մշակուած, եւ ինչքանով է տոկուն ու դիմացկուն: Բազում են այն քարեկամական կապերը, որոնք թոյլ են, վաղանցուկ ու ժամանակավրէպ. սակաւ են այն քարեկամութիւնները, որոնք հիմնուած են ապառաժի վրայ, հետեւաբար եւ անսասան են, աներբ, անյողողող եւ մանաւանդ՝ երկարատեւ կամ մշտատեւ:

Ճշմարիտ քարեկամութիւնը չի նանչնար կեղծիք, կեղծաւորութիւն, շահախնդրութիւն եւ ձախորդութիւն, այլ կը մնայ ուղիղ ու հաստատ. կը ցաւի, կ'աջակցի ձախորդանքի ատեն, կը տրտմի

զրկանքի պարագային: Ճշմարիտ քարեկամը ի պահանջել հարկին, իր կեանքը նոյնիսկ կը վտանգէ ու կը տրամադրէ քարեկամին:

Բարեկամ ունեցողը հարստութիւն ունի, որ աւելի յարգի է քան քիւրաւոր գանձերը աշխարհի, որովհետեւ «իմաստուն քարեկամը նեղ օրը օգտակար խրատներով կ'օգնէ, իսկ գանձերն ու հարստութիւնը՝ քնա՛ն»: իսկ ով որ քարեկամէ զուրկ է, ան «տգէտ է կամ մարդատեաց, կամ մոլի, որովհետեւ այսպիսիներէն ամէնքը կը խուսափին», կը գրէ Պօղոս սրբազան պատրիարքը:

Բարեկամութիւնը կ'ըլլայ զանազան կերպ, կայ որ հիմնուած է շահի վրայ, եւ կայ որ խարսխուած է սիրոյ ու հաւատարմութեան վրայ: Բարեկամութիւնը որ հիմնուած է շահի վրայ, կ'ըլլայ սովորաբար կարճատեւ, եւ ընդհանրապէս կ'աւարտի գոտութեամբ եւ թշնամութեամբ, մինչ ճշմարիտ քարեկամութիւնը կը հաստատուի իմաստուն, գիտուն ու առաքինի մարդկանց միջեւ եւ հետզհետէ ամրապնդուելով, կը խորանայ, կ'ուռնանայ եւ կ'արգասաւորուի:

Ճշմարիտ քարեկամութիւնը քեղմնաւորուելէ ետք կ'ըլլայ յամրընթաց. չ'անապարհի, այլ կ'ընթանայ զգաստ ու շրջահայեաց քայլերով: Մակերեսային քարեկամութիւնը ծանծաղուտ է ու ճահճոտ, կը նմանի լճացած ջուրի որ գնայուն չէ, այլ՝ մնայուն, եւ իրրեւ այդպիսին՝ զարշահողութիւն կու գայ

անկէ: «Կեղծ բարեկամը անձրեւային բարակ առու է, եւ ինչպէս որ առուն կը ցամփի անձրեւի պակսելու պարագային, այդպէս եւ կեղծ բարեկամը կ'անհետանայ յաջողութեան սպառնելուն պարագային», կը գրէ Պօղոս Պատրիարք:

Մարդիկ միշտ յետամուտ են բարեկամութիւն հաստատելու բանգէտին, կորովամիտին ու խիկարին հետ, առանց նկատի ունենալու այն հանգամանքը որ իմաստունը կը փնտռէ իր նմանը եւ կը խորշի ու կը խուսափի յիմարամիտէն ու թեթեւամիտէն: Հաւասար ընդ հաւասարի փոխարարեքութիւնը կը նետէ խոր արմատներ, կը ծաղկի ու կը բարգաւաճի:

Մարդուս խելամտութիւնը եւ բանիմացութիւնը կախուած է թէ՛ ո՞վ ունի իբրեւ բարեկամ, ինչպիսի՞ կապերով կապուած է անոր հետ, ինչպէս նաեւ ի՞նչ խորհրդակցութեան կամ հաղորդակցութեան մէջ է: Բազմազէտ կամ բազմահանճար կարծուած մարդը եւս կարիք ունի յարաբերութեան մէջ մտնելու իր անմիջական շրջանակին ու բարեկամին հետ: Յաճախ մարդկանց ծրագիրները կը մնան թերի կամ անկատար պարզապէս որովհետեւ չեն բաժնուիր աւելի փորձառու ու գիտակ մարդկանց հետ: Իրական բարեկամը ուղղութիւն կու տայ ճրագի պէս՝ մութին մէջ, կը խրատէ ու կը խրախուսէ, որ բարի ու օգտակար ծրագիրները չմնան չիրագործուած:

Բարեկամութեան խարիսխը կը կազմեն անսակարկ ու բոլորանուէր սէրը, փոխադարձ յարգանքը եւ իրերօգնութեան ու հասկացողութեան գերազնի զգացումները: Առանց սիրոյ, «բարեկամութիւնը անկենդան դի է կամ ինչ-որ պաճուճապատանք, որ արտաքինով մարդու նման է, իսկ իրականին մէջ կեղծիք, եւ ինչպէս որ դիւրաւ կը կործանի այն շինուածքը, որ հաստատուած

չէ վէմի վրայ, այդպէս ալ արագ կը խափանի այն բարեկամութիւնը, որ հիմնուած չէ սիրոյ վրայ», կը պատգամէ Պօղոս Պատրիարք:

Բարեկամութիւնը դիւրագգած է, նրբագգած ու փնփոյշ: Անոր փխրունութիւնը ի յայտ կուգայ երբ սէր ցուցաբերող անձը ինքնանուէր սրտով ու զոհաբերութեան ոգիով չի փարիւր իր բարեկամին ու չի փութար անոր օգնութեան՝ երբ վերջինս յուսակտուր վիճակի մէջ կարիք կը զգայ սփոփանքի, միջխարանքի եւ պենդ մ'անուշ սրտի:

Բարեկամէն ստացուած նշտրակի կամ թեթեւակի հարուած մը շատ աւելի հատու կ'ըլլայ ու խորունկ, քան՝ ոսոխինը: Արդարեւ, «մարդիկ սիրելիներու չնչին նետերէն աւելի կարելի էր կը խոցուին սրտէն, քան թշնամիներու հրացայտ գնդակներէն», որովհետեւ չեն ակնկալեր բարեկամէն փափուկ կամ շեշտակի հարուած կամ խոժոռ հայեացք:

Ճշմարիտ բարեկամը հանապազ կ'ունենայ երախտագգած սիրտ: Չի մոռնար նոյնիսկ ամենադոյզը, չնչին ու անկարելորդ մէկ բարիքը բարեկամին: Անոր հանդէպ կը ցուցաբերէ անսահման շնորհապարտութիւն եւ բարեացակամութիւն:

Հարազատ բարեկամութիւնը չի ճանչնար ու չ'ընդունիր հեռաւորութիւն, միջոց, ժամանակ եւ կողմնակի պատրուակ: Սէրն ու անկեղծութիւնը կը մօտեցնեն սիրտերը, կը պահեն տաճուկ ու շերմ: Բարեկամութեան մէջ ժամանակամիջոց գոյութիւն չունի:

Բարեկամութիւնը գինւոյ կը նմանի, ինչքան հիննայ այնքան կը փառանայ, ըսած են հին յոյները: Կեանքի անբարենպաստ ու դժբախտ հանգամանքները պատճառ չեն կրնար ըլլալ որ բարեկամութիւնը բեկանուի, խզուի ու ընդհատուի: Իրական

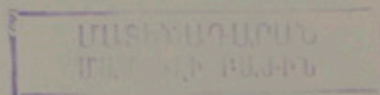
բարեկամին յանդիմանական ու խրատական խօսքերը յօժարութեամբ ու քաղցրութեամբ կ'ընդունուին, որովհետեւ կը կատարուին յօգուտ եւ յամրապնդումն շարունակական բարեկամութեան. «Ով որ իր բարեկամին թերութիւնը չի յայտնէր ու խրատական խօսքերով չի յանդիմանէր՝ բարեկամին չվշտացնելու կամ չխոժոռեցնելու համար, նշմարիտ բարեկամ չէ, այլ հակառակը՝ թշնամի»: Արդ, ուրեմն, բարեկամին սեպուհ պարտականութիւնն է աշխուրջ կերպով հետեւիլ իր սրտակից ու հոգեկից բարեկամի քայլերուն, մտածումներուն, արտասանած խօսքերուն եւ արարքներուն, որ չըլլայ թէ սայթափ, գայթակղի ու գլորի մեղքի վիհը կամ իյնայ շփոթութեան կամ անորոշութեան քաւիղը:

Անկեղծ ու իսկական բարեկամը հանդերձուած է բազմազան առա-

ջինութիւններով, որոնք ի գործ կը դրուին ի շահ եւ յօգտակարութիւն իրենց առաւել մերձեցման ու կապի սերտացման:

Մարդիկ ներկայ դարուս, մանաւանդ արեւմտեան փերուն վրայ, կը տառապին բարեկամի, եւ ընդհանրապէս՝ մարդու պակասէ: Ամենուրեք կը լսուի նոյն գանգատը, որ մարդիկ չունին հոգեհարազատ, բարեացակամ, խորհրդակից ու գաղափարակից բարեկամ, վասն զի հարազատ ու հոգատար բարեկամը ընտանիքի անդամի չափ կարելոր է: Բարեկամութեան յարատեւ ամրապնդման ու զօրացման կը սատարէ զգուշաւոր հոգածութիւնը, խնամքը, փափկանկատութիւնը, կրթութիւնը եւ մանաւանդ անսահման սէրը:

ԶԵՆՈՐ ՔԷՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԵՐԿԻԻՂ

Պատարագի պահուն Սարկազը, մէկէ աւելի անգամներ, ժողովուրդին քարոզ կը կարդայ եւ կ'եղանակէ. «Ահիւ կացցուք, երկիւղիւ կացցուք... Երկիւղածութեամբ լուարուք... Երկիւղիւ եւ հաւատով յառաջ մատիք եւ սրբութեամբ հաղորդեցարուք:» Երկիւղը մեր կրօնին մէկ մեծ մասնիկն է: Երկիւղի քաղաքները կը տեսնուի, Սուրբ Գրքին մէջ պատմուող շատ մը պատահումներու մէջ: Երկիւղը թեւ մարդկային տկարութիւն մըն է, բայց Քրիստոսի Եկեղեցւոյն մէջ ստացած է սուրբ եւ սրբազան նկարագիր մը:

Հրեաները, Տիրոջ այս սրբազան երկիւղը շատ լաւ գիտէին եւ սակայն մինչեւ վերջը զայն մոռացութեան կու տային: Եւ ահա այդ էր իրենց մեղքերուն մեծագոյնը: Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ իրեն ունկնդիր ժողովուրդի բոլոր խաւերու ալ բարկութեամբ կը Հանդիմանէր, գոչելով. «Մընունդք իժից, ո՞ր եցոյց ձեզ փախչել յերկիւղէ Տեառն:» Մեծ Պահքի Ե. Կիրակին յիշատակուող Դատաւորը կը պախարակուի քանի որ ան «Ոչ Աստուծմէ կը վախնար եւ ոչ ալ մարդոցմէ կ'ամչնար:» Եսայի մարգարէ ողբաց Ընտրեալ ազգին ցաւալի վիճակը եւ լացաւ աղաղակելով. «Իսրայէլ այլեւս Տիրոջ երկիւղը չի մշակեր իր սրտին եւ հոգիին մէջ:»

Ամենքս ալ գիտենք որ մեր օրերուն աներկիւղ մարդոց թիւը անհամար է: Աներկիւղ է թէ՛ մանուկը եւ թէ՛ երիտասարդը: Աներկիւղ են կիները: Երկիւղ չունին ոչ գործաւորը եւ ոչ ալ գործատէրը: Իսկ չարերը

ամբողջովին ջնջած են իրենց մէջէն աստուածային երկիւղ եւ մտավախութիւն:

Ես սրտիս ու հոգիիս մէջ Աստուծոյ վախը ունեցող կղերական մըն եմ: Անշուշտ շատեր կան որ ինծի պէս կը վախնան Աստուծմէ: Աղամ՝ մեր նախահայրը, Աստուծմէ կը վախնար: Թէեւ թէ՛ իր կիներ եւ թէ՛ օձը չէին գիտեր թէ Աստուծմէ վախնալը ի՞նչ է: Առաքելները քանի քանի անգամներ վախի եւ դողի մատնուեցան, հակառակ անոր որ Քրիստոս իրենց մօտիկն էր: Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ թէ Նիկողիմոս եւ Յովսէփ Արեւմաքացի երկիւղած մարդիկ էին: Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ նաեւ որ Քրիստոսի Եկեղեցին, առաջին իսկ օրերուն «Տիրոջ երկիւղովն էր որ կ'ընթանար»:

Վախեր կան որոնք Տիրոջ վախին եւ սրբազան վախին հետ կապակցութիւն չ'ունին: Ասոնք ֆոպիա ըսուած վախերն են: Նման վախերը առանց վարանումի կրնանք «անպիտան» վախեր անուանել: Այս տեսակ վախերը հիւանդութիւն են: Այս վախերը շատ յաճախ կրնան մեզ առաջնորդել մտային խանգարման: Ֆոպիա ըսուած վախերը որքան շուտ մոռնանք եւ որքան շուտ անտեսենք, մեծ բարիք մը ըրած կ'ըլլանք թէ՛ մեր անձին եւ թէ՛ ընկերութեան առողջութեանը համար:

Տիրոջ հանդէպ պահուելիք վախը բոլորովին տարբեր զգացում է եւ կեցուածք մըն է: Տիրոջ վախը Աստուծոյ հետ կապուած է եւ իր մէջ կը պարունակէ սրբութիւն: Տիրոջ վախը, մարդկային զգացումներու եւ կարողութիւններու սկիզբն է եւ վախճանը:

Թերեւս այս ըսել կ'ուզէ Սողոմոն իմաստունն երբ կը խրատէ. «Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն»:

Աստուած սէր է եւ ոչ թէ երկիւղ: Եւ մենք սէր կը փարոզենք եւ ոչ թէ սարսափ: Աստուծոյ հանդէպ մշակուած սէրը կը վտարէ ամէն երկիւղ: Երբ Աստուած ներկայ է կը չֆանան ահն ու վախը: Ահա ասոր համար է որ Ս. Յովհաննէս Առաքեալ իր սիրոյ փարոզին մէջ անայլայլ կերպով կը յայտարարէ.

«Երկիւղ ոչ գոյ ի սէր»: Քրիստոս Առաքեալներուն ունեցած երկիւղը մի անգամ ընդ միշտ վտարելու համար ըսաւ. «Ես եմ, մի երկընչիք»:

Բայց Աստուած եւ երկիւղ իրերամերժ չեն: Դաւիթ սաղմոսերգու մարգարէն մեզ կը խրատէ եւ կ'ըսէ. «Թէ՛ դողալով եւ թէ ցնծութեամբ պաշտեցէ՛ք Տէր Աստուածը»:

Եկէ՛ք ուրեմն, այս Մեծ Պահփի ընթացքին Տիրոջ երկիւղը մշակենք մեր սրտերուն մէջ եւ արժանանանք Քրիստոսի ուրախութեան:

ԿԱՐԷՆ Ա. ՔԶՆՅ. ԿՏԱՆԵԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԱՆԳՆԱՀԱՏԵԼԻ ԱՐԺԷՔԸ

Ճշմարտութեան չեմ հակասեր, եթէ ըսեմ, թէ Նոր Տարին պիտի դիմաւորենք, առանց գաղափարական որոշ նշանակէտի: Քանի որ այս խոռովայոյզ օրերուն, հրապարակը ժխորող պատեհապաշտները, մակարոյծները, կիսագրագէտները եւ իրենց եկամուտի յորդահոս աղբիւրներով սոնֆացող սնափառները, շատ աւելի ստուար թիւ կը կազմեն, քան անոնք, որ իրենց առօրեայ գործառնութիւններով՝ պարկեշտ են ու կարի գգոյշ, որ սուտը չստուերածէ իրենց արդար շահերը:

Նիւթապաշտ ընչաքաղցներուն համար տեսական հորիզոններ գոյութիւն չունին: Անոնք՝ Նոր Տարուան 365 օրերուն մէջ կը տեսնեն միայն նոր շահեր, նոր վայելքներ, նոր նուաճումներ, հարստութեան վրայ՝ առաւել հարստութիւն, ու մանաւանդ, նոր մեղքերու վրայ նշանակալից յաւելումներ:

Մամոնայի այս ծնրադիւր երկրպագուներու նկարագրին արատները կը շեշտուին ազգութաբանութեամբ,

չարաշահութեամբ, անհաւատութեամբ, սառնասիրտ անտարբերութեամբ եւ ինչ որ անասնական կը դարձնէ իրենց կեանքը, զազրելի ագահութեամբ:

Կերուխումի անկուշտ ընտրանիին համար, ազգ, հայրենիք, հաւատք, մշակոյթ, բարեգործութիւն եւ տոհմաշէն սրբութիւններ, աժան վաճառումի ապրանքներ են: Շատ սխալ պիտի ըլլար յոգնիլ ու փնտռել անոնց հաշմած զգայարաններուն վրայ ազգային հետքեր:

Հակասական իրականութիւնը, որ կայ ու կը տեսնենք Ամանորի ճառագայթող ժամանումին մէջ, այն է, որ կու գայ Նոր Տարին գիտարուեստի մեծահրաշ իրագործումներով եւ բարոյական անդոհալից փնտրումներով:

Կը տեսնենք մարդը, որ արծիւի թւերով կը սաւառնի անպարագրելի ոլորտներու մէջ եւ նոյն ատեն կը տեսնենք մարդը, որ կը սուզուի բարոյապէս ճահճացած անդունդներուն մէջ: Նոր Տարուան արշալոյսը կը բացուի մեր առջեւ անբարեկարգելի հակադրութիւններով

ֆառսացած պատերազմաշունչ աշխարհի մը մէջ:

Փոքր եւ անգօր ժողովուրդներուն անկատարիքը հզօր պետութիւններու ձեռքին մէջ դարձած է անլուծելի խնդիր: Եւ պատասխանատուութիւնը, զոր ստանձնած են անոնք, բոլորովին զուրկ է բարոյական զգացողութենէ: Եւ քնաւ անոնց փոյթը չէ, որ արդարութիւնը կը խաչուի եւ տկար ժողովուրդներու իրաւունքը կը լլկուի իրենց ապօրինի հաշւոյն:

Բնական է, այս պատասխանատուութեան մէջ, մեծերու կարգին, մեծք ալ ունինք մեր քաղաքը, եղբիւր եմք անհատ կամ հաւաքականութիւն, որ լրջամտութեամբ չենք մօտենար հարցերուն եւ մերք կամայ ակամայ մեղսակիցները կը դառնանք ազգավնաս նախնիներուն:

Մերք մէկ կամ միւս կողմին կը միանանք, տարուած հատուածական շահերէ, առանց անդրադառնալու որ մեզի համար առաւելապէս վնաս կայ, այդ ֆաղափական քախումներուն մէջ:

Ամենամեծ դժբախտութիւնը, որ կը մտրակէ ներկայիս մեր ազգային խիղճը եւ բարոյականը, ցուցադրուած այսպանելի անհոգութիւնն է, որ հաճոյակատարութեամբ կ'ընդունինք ու կ'ընկալենք, ինչ որ ապականած արուեստը եւ գրեհիկ գրականութիւնը կը մատուցանեն մեզի: Կ'առնենք անկուշտ յափշտակութեամբ, ինչ որ անիրաւ շահը կը շլացնէ մեր ընչաֆաղցութիւնը:

Յաճախ կը մտածենք ու կ'ըսենք, թէ տարին աննկատօրէն կու գայ ու կ'երթայ: Չենք հասկնար, թէ ինչպիսի սահունութեամբ կը թաւալին իր ամիսները, շաբաթները եւ օրերը: Ի՞նչպէս այնքան շուտ հասնաւ ֆառսունի, վաթսունի եւ ութսունի սահմաններուն: Արդէն մինչեւ զգանք թէ կ'ապրինք, ներկա կ'ըլլայ անցեալ:

Դժուար է թերահաւատ մարդուն համար ընդունիլ, թէ այս բարոյագուրկ աշխարհին մէջ, որքան լայն տարածք պէտք է տայ իր գիտակցութեան մէջ ժամանակի արժէքին:

Նոյնպէս անկարելի է հասկնալ, թէ ի՞նչպէս այսօրը՝ յանկարծ կը խուսափի մեր ձեռքէն ու կը դառնայ երէկ:

Ներկան՝ աներեւակայելիօրէն լայրժուն է եւ խուսափուկ: Իսկ ապագան՝ կրիայի դանդաղութեամբ կու գայ եւ մինչեւ որ գայն լաւապէս հասկնանք, կ'ըլլայ անցեալ:

Ժամանակը՝ աչալուրջ ուշադրութիւն կը պահանջէ մեզմէ, որ կարճատեւ ներկան չխուսափի մեր կեանքէն ու դառնայ անցեալ:

Կայ ուրիշ լուրջ պատճառ մըն ալ, որ ներկան կը կորսուի մեր տեսողութենէն, երբ այսօրուան գործը կամ պարտականութիւնը կը յետաձգենք վաղուան:

Ասալ անշուշտ նկատելի պարագայ մըն է, որ չկարենանք, ըստ կարելոյն օգտուիլ ժամանակի ասուպային ներկայութենէն:

Ոմանք կը կարծեն, թէ իրենց կեանքը կը սկսի ապագայի մէջ եւ այս մտածումով հանգստաւէտ կը սպասեն, որ ապագան ժամանէ ու լուծէ իրենց յետաձգուած քաղաքացիական խնդիրները:

Այս շարունակական յետաձգումները մարդկային կեանքին համար չարադէտ է, որովհետեւ, կը թողուն, որ ժամանակը ի գուր անցնի եւ չ'օգտուին անոր ընծայած անքաւ քարիքներէն:

Այսօրը՝ մերն է, մեր անկապտելի սեփականութիւնը եւ պէտք է շահագործել իր թոչող ժամերն ու րոպէները:

Այս նկատարժան իրողութեան վրայ պարտաւոր ենք կեդրոնացնել մեր ուշադրութիւնը, որ այսօրը՝ լրիւ վայելենք, առանց անտեսելու իր վայրկեանները:

Այսօր է, շարժելու եւ ստեղծագործելու ժամանակը, ներկան է մեր կեանքը բարեկարգելու առիթը, հիմակ է, մեր ընկերը, դրացին, մարդը սիրելու եւ մեր հակառակորդները ներելու պահը եւ ոչ թէ վաղը, որ մեզի չի պատկանիր, կրնայ դեպքերու անակնկալ բերումով, այդ վաղուան օրուան չհասնիմք:

Երբ այդ գիտակցութեամբ կը շարժինք ու կը պայքարինք, երբեք մտավախութիւնը պիտի չ'ունենանք ժամանակի երազավախ խուսափումէն:

Այս ընթացքով միայն պիտի յաջողինք արժեւորել անցողական ներկան երկրի վրայ եւ ապահովել ապագան, վաղը՝ յաւերժութեան մէջ:

Կեանքի մէջ բարեբաստիկ պատեհութիւնները ամէն օր չեն գար եւ կորսուելէ ետք, հազուադէպ կը պատահի, որ կրկին ներկայանան համանոյն արժէքով ու տարողութեամբ: Կրնանք կորսնցնել կամ մսխել մեր հարստութիւնը եւ պարագաներու բարեբախտ բերումով վերատիրանալ: Բայց մսխուած ժամանակը կ'արձանագրէ այնպիսի անվերականգնելի կորուստ մը, որ համագործ ինչքի ու կեանքի փլուզումին:

Սխալ ճամբայ մը բռնելու եմք ամէնքս ալ: ու կը փախնք, առանց բռնել մը ետեւ նայելու, ազգային ինչ անգին ժառանգութիւններ կը թողունք ետեւ՝ անցեալէն մեզի կտակուած:

Այդ տատասկոտ ճամբան, չի տանիր կուսակցականը, մտաւորականը, արուեստագէտը, հոգեւորականը եւ հայ մարդը ազգային միասնականութեան: Քանի որ չէ այն արեւաշող ճամբան, որ կը սկսի Յիսուսի խոնարհ մտութեն ու կը յանգի Գողգոթայի արիւնոտ գագաթը:

Անհրաժեշտ է, որ այսօր կատարուի վեռակամ վերադարձ մը մեղքի ճանապարհէն: Միայն այդ վերադարձի լուսաւոր ճամբուն վրայ կրնան ազատագրուիլ մեղքին կապանքներէն բոլոր

հայերը, դաւանական ու հատուածական ինչ ուղղութիւն ալ ունենան:

Այդ անմոլար ճամբան, լոյսի եւ նշմարտութեան ճամբան է, որ հայ ժողովուրդը կ'առաջնորդէ դէպի անբեկանելի միութիւն եւ իր դարաւոր պահանջներուն եւ իրաւունքներուն պսակումին:

- Ո՛վ հայրենասէր հայորդի, դուն ես բազմաչար ժողովուրդիդ հարազատ զաւակը, որ համեստ աշխատաւորի լուսայովդ հայ բերքին գոյութիւնը կ'ապահովես, հայ եկեղեցւոյ կանթեղը մշտավառ կը պահես, հայրենի հացակարօտ ժողովուրդին օգնութեան կը հասնիս, փանափի բարեգործութիւններովդ ազգային կազմակերպութիւնները կը ֆաջալերես, տօնական օրերը կը յարգես ու կը հանդիսաւորես, հայ արուեստին ու մշակոյթին ջահը բոցավառ կը պահես, Նոր Տարին եւ Ս. Ծնունդը կ'ողջունես հայավառ գգացումներով:

- Դուն փոքր ես ֆանակով եւ համեստ վաստակով, բայց մեծահարուստ ես մեծ հայրենասէրի հայանաճանչ հոգիով:

- Նոր Տարին քեզի յոյս ու խրախոյս կը բերէ իր խոստումնալից ժամանումով, իր նշանակալից խորհրդով եւ իր կենսատու շողարձակումով:

- Մի վախճար ու տարակուսիր իր անակնկալներէն, որքան որ վշտալի ըլլան իր մատուցումները:

- Դուն ունիս՝ քեզ գօտեպնդող, քեզ դիւցազնացնող եւ հայապաշտ ու հայրենամաքողութեամբ ճամբուն վրայ քեզ փառաւորող ՀԱՅՈՒ ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ ՀՈԳԻՆ:

- Դուն քեզ՝ ազատ՝ ուրախ ու ապահով զգայ եւ հաւատա, որ Աստուած ային օրհնաբեր ծրագրով՝ յաջորդ տարեշրջանի բոլոր օրերը պիտի ժպտին յաջողութեան եւ յառաջդիմութեան արեւափառ ճառագայթներով:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՔԶՆՅ. ՏԻԼԿԵՐԵԱՆ

ԸՆԿԱԼ ՔԱՂՑՐՈՒԹԵԱՄԲ

Ն Ա Ր Ե Կ

ԲԱՆ ԺԲ.--ՀԱՏ. Գ

Ընկալ Բաղցրութեամբ,
Սիրով ընդունէ՛,

Ի՛նչ փառք ու փրկութիւն, բռնել ու չթողուլ աստուածային բարերար Ձեռքը, այդ հրաշագործ ու ամենասուրբ Ձեռքը, որ գթառատ՝ կու տայ ու կը մոռնայ, կը փրկէ ու կը գոհանայ, կը նախատուի ու կը ներէ, և ցոյց տրուած ապերախտութիւններու հակառակ՝ չի զրկեր մեզ Իր աստուածային շնորհներէն ու պաշտպանութենէն: Հարկ է որ հաղորդուինք աստուածային այդ ոգիին, ու ըլլանք արժանաւոր որդիները մեր նախահայրերուն ու հաւատարիմ ծառաները մեր Երկնաւոր Հօր: Բրիստոս այնքան սիրեց մարդը, որ իջնելով զօրութեանական բարձունքներէ ոչ միայն մարմին եղաւ, այլ լուաց նաեւ Իր աշակերտներուն ոտները, նոյնիսկ Յուդային ոտները, և այսպիսով եղաւ բացառիկ կենդանի օրինակը սիրոյ և խոնարհութեան:

Քաղցրաբարոյ, հաւաստակշռեալ և բարեհամբոյր բառերը կը բացատրուին հետեւեալ կերպով.

1. "Սէր ունեցողը համբերատար կ'ըլլայ և Բաղցրաբարոյ:

2. Բարկութեամբ չի գրգռուիր:

3. Սէր ունեցողը միշտ կը զիջի ... միշտ կը համբերէ:

Յիսուսի Մարդեղութիւնը՝ խորհրդազգաց յայտնագրութիւնն է անհն-
նելի Հօր Աստուծոյ Բաղցրահայեաց ու խորածածուկ խորհուրդին: Յիսուս
Բրիստոսի նկարագրին Բաղցրութիւնը, ցոլացումն է Հօր Աստուծոյ հոգւոյն
խորաթափանց պայծառութեան և բարութեան:

«Սիրով ընդունէ՛» աղերս բառերը, ապաշխարողի մը զղջումը կը յայտնեն, ու ո՛չ մեղաւորի մը կասկածը: Որովհետեւ Աստուած Որդին ըսաւ համա՛յն մարդկութեան.

«Եկէ՛ք Ինձի, բոլոր յոգնածներ ու բեռնաւորուածներ,
և ես պիտի հանգստացնեմ ձեզ»:

Մատթ. ԺԱ. 28:

Հօր Տէր Աստուած,

Մարդ արարած, ընդհանրապէս կը խոնարհի զօրութեան առջեւ, հարըս-
տութեան առաջ կամ ահագնազօր մահուան դիմաց: Հաւատացեալը երբ
կ'աղօթէ, ան կ'աղերսէ անձնաւորեալ՝ ու բարեգո՛ւթ հօր Աստուծոյ:
Բրիստոնեային Աստուածը մտացածին կուռք մը չէ՛, անօրէնութեամբ

բազմացած հարստութիւն մը չէ՛, այլ մեր Փրկիչը՝ Բրիստոսի՛ յայտնացուցուցած Հա՛յր Երկնաւորն է:

Մարիամ Մագդաղենացին, իր մեղքերը խոստովանելու համար, չգնաց քահանայապետին, չխոնարհեցաւ կրօնաւորի մը առաջ, այլ ծնրադրեց Նազովրեցի Մարգարէի մը ոտքերուն, որովհետեւ միայն Յիսուս Մարդեղեալին մէ՛ջ տեսաւ սիրոյ և ողորմութեան հօգործութիւնը: Յիսուս Բրիստոսի Յարութիւնը երեւոյթ մը չէր, գաղափարական տեսութիւն մը չէր հոգեմայական ցնորք, կամ երեւակայական մտաբերութիւն մը չէր, այլ առաքելական եկեղեցւոյ անխոցելի զօրութիւնը և անսպառ ուժ-կորովը: Կեանքի իսկական գեղեցկութիւնն ու զօրութիւնը *սիրելո՛ւ* հրաշագործ արտայայտութեան մէջ կը կայանայ:

Ինձի պէս դառնացածին աղաչանքը.

Դառնութիւնը վարակիչ հիւանդութեան նման կը ցցուի ամէնուրեք և իր սոսկալի աւերը կը գործէ իր զայրոյթով, յուսախաբութիւններով ու մեղանջումներով:

Խռովա՞ծ ես մարդոցմէ; դառնացա՞ծ ես բարեկամներուդ դէմ: Դառն տրամադրութեա՞ն ենթարկուած ես, վշտացա՞ծ ես անցեալէն ու զայրացա՞ծ: Նայէ՛ խաչեալ Յիսուսին՝ մարդաշխարհի Փրկիչին, որ նոյնիսկ տառապանքի ու ցաւի մէջ, ներում ու թողութիւն խնդրեց իր թշնամիներուն համար, ըսելով.

*«Հա՛յր, ներէ՛ ատոնց, որովհետեւ
չեն գիտեր թէ ինչ կ'ընեն»:*

Բրիստոնեան կանչուած է Յիսուսի աշակերտութեան, փոխակերպելու համար Դառնութիւնը լուսաշինութեան, ցաւը՝ կորովի՝ և ընդվզումը՝ ստեղծագործութեան: Պօղոս առաքեալին պատուէրն է, ան կ'ըսէ.

*«Ամէն դառնութիւն, բարկութիւն, զայրոյթ,
աղաղակ և հայհոյութիւն, ամբողջ չարու-
թեամբ հանդերձ, թող վերնայ ձեզմէ: Իրարու
հետ եղէ՛ք Բաղք, գթած, ներելով մէկզմէկու,
ինչպէս Աստուած ներեց մեզի Բրիստոսով»*

--Եփես. Դ. 31:

Գթութեամբ մօտեցի՛ր ամօթահարիս,

Ո՛վ Ամենապարգեւ,

Ամօթի և ամչնալու զգացումը մարդո՛ւ տրուած է, ո՛չ անասուններու: Արդի քաղաքակրթութիւնը, փոխանակ մեղքը արհամարհելու և այպանելու՝ կ'արհամարհէ ամօթի զգացումը և կը մեղադրէ զգաստութիւնը: Որոշ

գիտնականներ հագուստի յառաջացման պատճառները կը համարեն ամօթի զգացումը:

Ամօթը, ամբարոյութիւնը ըլլալէ աւելի բուժում է, ամբարոյութիւնը՝ անամօթութիւնն է: Մերկութեան անհաճոյ զգացումները ենթակային զգացումները կը վիրաւորեն, իսկ վայելչութեան ողջախոհութիւնը, Աստուծոյ ներկայութիւնը կը փաստէ:

"Բարի Սամարացիի"ն առակին մէջ: Յիսուս կը սորվեցնէ թէ ի՞նչ է գթալ, ու կ'ըսէ Փարիսեցիին.

«Ըստ Բեզի, այդ երեքէն ո՞րն է աւագակներու ձեռքը ինկածին ընկերը»: Եւ ան ըսաւ. «Ան՝ որ գթաց անոր վրայ»: Յիսուս ըսաւ անոր. «Գնա՛ ու նոյն ձեռով ըրէ՛ և դուն»: Ո՛չ թէ անոր գթութեան միայն հաւատա՛, այլ ըրէ՛ և դուն:

Եթէ սիրենք մեր թշնամին՝ իր հոգին մեզի աւելի յստակ պիտի ըլլայ և որքան աւելի թափանցենք անոր մէջ, այնքան աւելի պիտի տեսնենք թէ իրաւունք ունի մեր գութին և մեր սիրոյն: Սէրը սիրուողը թափանցիկ կ'ընէ, Սիրելով թշնամին կը մաքրենք գիտակցութեան մէջ մեր ոգին: Մարդը իրապէս մարդ է երբ իր մէջ կը ծնի աստուածային գութը: Նարեկացիին Աստուծոյ վերագրած է երկու առանձնայատկութիւններ՝ *արդարադատու* - թիւն և *գթասրտութիւն*: Յիսուսի Աւետարանին մէջ, Ողորմութեան վերջնական ձեւը գթութիւնն է:

«Արդարութեամբ մի՛ դատեր, այլ Զու գթութեամբդ ներէ»:

Կենսի մէջ իսկական մեծութիւնը՝ այն մահականցու մարդն է, որուն սիրտը կը գործէ գթութեան և զոհողութեան բաբախումներով: Գթութեան և սիրոյ գաղափարով եկեղեցին կապուեցաւ իր շրջապատին և աշխարհի: Աստուածային սիրոյ գերագոյն արտայայտութիւնը ուղղել է մարդը մարդասիրութեան և գթութեան:

Փարատէ՛ պատկառանքի տխրութիւններս,

Տխրութիւնը հոգւոյ ընկճուած տրամադրութիւնն է՝ թախիժ, լքուածութիւն և յուսահատութիւն: Երաժշտութիւնը արտացոլացումն է զգացումներու, որոնք մեզի կը ներկայանան որպէս ուրախ և վեհ ապրումներ: Սոյն պատճառներու համար, Սուրբ Պատարագը երաժշտութեամբ և երգով կը կատարուի: Ս. Պատարագին միակ թերութիւնը, արարողութեան պահուն, անոր հասկնալի չըլլալն է ու չբացատրուիլը, պատարագող Բահանային կողմէ:

Կ'ուզե՞ս փարատել պատկառանքի տխրութիւնդ, հոգեւոր երգ երգէ: Երգասացութիւնը մերթ ուրախ, մերթ հեզասահ է առուակի նման, մերթ յորդահոս գետի ու մերթ կը հասնի աստղերուն: Զրիստոնեայ ըլլալ և տխուր ըլլալ հակադրութիւն մըն է ինքնին:

**Վերցո՛ւր վրայէս, ո՛վ Ողորմած,
Անտանելի ծանրութիւններս,**

Մարդ արարածը կը դեգերի, կը թափառի ու վերջապէս կը գտնէ զԱստուած ու կը կոչէ զԱյն *"Ողորմած"*: Մարդ, Աստուած գտնելէ յետո՛յ միայն կը դադրի թափառելէ: Մարդու ճակատագրուած է երկու տեսակ ծանրութիւն:

1. Սատանային փորձութիւններն ու փոթորկալից փորձանքները:

2. Ան կը փախչի պատասխանատուութեան ծանրութենէն:

Հաւատացեալին ազատարար Փրկիչը Յիսուս, կանգնած է Իր ոգեկա՛ն ներկայութեամբ ու կը զանգէ իւրաքանչիւրին սրտի դուռը ու կ'ըսէ.

«Եկէ՛՛ք Ինձի, բոլոր յոգնածներ և բեռնաւորուածներ, և ես պիտի հանգստացնեմ ձեզ: Իմ լուծս ձեր վրայ առէ՛ք և սորվեցէ՛ք Ինձմէ, որ հեզ եմ և սրտով խոնարհ. և ձեր անձերուն հանգիստ պիտի գտնէ՛ք, որովհետեւ Իմ լուծս Բաղքը է և Իմ բեռս թեթեւ»:

Մարդու ունեցած պատասխանատուութիւնը, ոչ թէ ծանր բեռ նկատուելու է, այլ առանձնաշնորհ: Ի՞նչ էր "տաղանդը" Յիսուսի մտքին մէջ երբ Ան բաժնեց 10, 5, և 1 տաղանդը իր ծառաներուն: Ի՞նչ է այդ դրամագլուխը զոր Աստուած կու տայ ամէն մարդու, և որու համար մարդ պատասխանատու է արդիւնաւորել զայն օգտակար կերպով: Այդ տաղանդը Աստուծոյ *շնորհքն* է, որ անխտիր կը տրուի բոլոր մարդոց, որպէսզի անոնք կարենան վերագտնել Աստուծոյ պատկերը, աճիլ, զարգանալ և օգտակար կեանք մը վարել:

**Աւարի տո՛ւր, ո՛վ Մշտայաղթ,
Խաբող գրգանքները.**

"Խաբող գրգանքներ" կը նշանակեն մարմնական ցանկութիւնը: Ցանկալը՝ տարիքի, զբաղումի, և ընկերային վիճակի հետ աղերս չունի:

1. Պատանին նախանձի աչքով կը դիտէ իր ընկերը:

2. Առեւտրականը և արուեստագէտը նախանձոտ զգացումներով

կը դիտեն իրենց մրցակիցները:

Մամուլ և հեռատեսիլ, որոնք մերկ, գունեղ, ցանկայարոյց, ստորին կիրքեր շոյող ցոլացումներով երիտասարդները կը մղեն հաճոյքի և արտամուսնական յղիւմներու: «Մեղքը կը բնակի մարդու կամքին մէջ, ոչ աշխարհի և ոչ բնութեան», կ'ըսէ Ս. Օգոստինոս: Մեղանչումը՝ մարդու կամքին գերագոյն յագեցումն է՝ «ես»ին յաղթանակը: «Ես»դ պիտի նուիրես Աստուծոյ կամ Բու ցանկութեան իրազործումին:

Սուրբ Գրային հերոսներն իսկ, զերծ չէին ցանկութեան ախտէն: Չի բաւեր դեռ հանել դիւահարէ մը, եթէ հանած չես զայն Բու մէջէդ՝ հպարտութիւն, վրէժխնդրութիւն և ցանկութիւն: Յակոբոս Տեառնեղբայր կը գրէ բոլոր դարու հաւատացեալներուն, ըսելով.

*«Յանկութիւնը յղանալով՝ մեղք կը ծնի, և
մեղքը՝ հասուննալով՝ կը ծնի մահ»--Յակ.Ա.15*

«Այն ինչ, որ կը կոչուի Արեւմտեան Մշակոյթ (թերեւս աւելի լաւ պիտի ըլլար կոչել կեղծ-մշակոյթ, յոյժ աւերիչ ազդեցութիւն ունի նոր սերունդին վրայ, գլխաւորաբար այն պատճառով որ ամբողջ շեշտը կը դնէ լոկ հեշտանքի, զգայարաններու ցանկութեանց յագեցման վրայ, որ կը սպառնայ հոգեկան ու իմացական գեղեցկութիւններէ դատարկացնելու անհատին կեանքը:

«Այն ինչ, որ կը հրամցուի որպէս արդիական երաժշտութիւն, կամ կենցաղային վարմունքի այսպէս կոչեցեալ արդիական ու "ազատագրեալ" ընթացք, ունի երիտասարդութիւնը գերող ազդեցութիւն, որ միաժամանակ սպառողական հասարակութեան լարած ծուղակներէն մին է»--Գարեգին Ա. Կաթողիկոս:

*Հեռացո՛ւր ինձմէ, ո՛վ Հնարաւոր,
մահացու մղումները.*

Մարդու կամքը ազատ է, ի՛նքն պէտք է խուսափի մահացու մղումներէն և ձգտի դէպի Բարին: Մարդիկ իրենց շնորհները կը կորսնցնեն, որովհետեւ իրենք իրենց կարողութենէն վեր գործերու կը ձգտին առանց նկատելու իրենց կարողութեան չափը: Ձգացական վայելքները (մահացու մղումները)՝ զեխութիւնն ու անամօթ անբարոյականութիւնը սպաննեց արուեստի և ֆաղափակրթութեան մայր Աթէնքի ստեղծագործող զօրութիւնը: Այսօր կը ծափահարուին աժան ամբոխավարներ կամ զգացական հաճոյքները:

*Հոն ուր մարմնականը կը տիրապետէ,
տրամաբանութիւնը կը նահանջէ:*

Մտածող, զգացող, որոնող հոգին կը հարցնէ. "ինչո՞ւ կ'ապրիմ, ո՞ւր կ'երթամ, ի՞նչ է կեանքի էութիւնն ու նպատակը": Արուեստն ու գիտութիւնը պատասխան չունին: Պատասխանը կու գայ մեր հաւատքէն՝ Աստուծմէ:

1. Տիեզերք մեռեալ տարր մը չէ, այլ կենսալից ու կենսալիր ներկայու -
թիւնը Աստուծոյ:

2. Տիեզերք Աստուծո՛յ կենսոլորտն է, ուր Անոր ներկայութիւնը ամէն տեղ
է: Հաւատքի աչքը կը տեսնէ զԱյն:

Ձգացողութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հաղորդութիւն ու յարա-
բերութիւն իր Արարիչին հետ: Նրբերանգներ կան մարդու ներսիդին, որոնք
աւելի կը զգացուին քան թէ կ'ապացուցուին: Հաւատքը անոնց գերագոյնն է:

Կեանքը բարիին պատերազմն է, իսկ բարիին կատարելատիպը Աստուծո՛:

Մարդկային արարածներ իրենց ազատ կամֆին պատճառով կը ձգտին կամ չարին և կամ բարիին. նախընտրելին սերն է: Ոմանք կ'ուղուին դէպի կեանք ու ոմանք ալ կորուստ, իրենց նախընտրութեամբ: Աստուած որեւէ կերպով պատասխանատուն չէ և չ'արտօներ բարոյական չարը, մարդ իր ազատ կամքով կ'ընտրէ բարին երբ կ'աղերսէ Աստուծոյ օժանդակութիւնը:

**Մի՛ թողուր, ո՛վ Կեցուցիչ,
որ կորուսիչը վրայ վազէ.**

Պետրոս առաքեալ, որ բոլոր աշակերտներէն աւելի փառութիւն և հաւատարմութիւն յայտնած էր իր Յիսուս Վարդապետին, թաւալեցաւ ուրացումի փորձութեան ուրապտոյտին մէջ: Յիսուսի սիրելի այս աշակերտը մեզի կը յորդորէ, որ արթուն ըլլանք ու մենք եւս չթաւալինք դէպի գահավէժ: Ան կը պատուիրէ հաւատացեալներու, ու կ'ըսէ.

«Արթո՛ւն կեցէ՛ք, հսկեցէ՛ք, քանի որ ձեր ոտիսը՝ Սատանան, կը մոնչէ առիծի մը նման, կը շրջի և կը փնտռէ թէ զո՛վ կ'լլէ» - Ա. Պետ. Ե. 8:

Չարը՝ Սատանան ոչ դադար ունի ու ոչ ալ արձակուրդ կ'առնէ: Իսկ, հաւատացեալ կոչուածներ, կը կարծեն թէ կեանքը զբօսանք է: Առաքեալը կը պատուիրէ իւրաքանչիւր հաւատացեալին, որ աղօթէ իր "կեցուցիչ" Փրկիչ Յիսուսին, որպէսզի ազատի չարէն:

**Յիր ու ցան ըրէ՛, ով ծածկատես,
Ըմբռնողին ծուղակները.**

Մուղակը իյնալ, խորամանկութեան զոհ դառնալ է: Սատանան մուտք կը գործէ մարդկային սիրտը երկու զգացումներէն՝ 1-ին. երեւակայութիւն, և 2-րդ. մարմնական հեշտասիրութիւն: «Սատանան ինքն ալ լուսաւոր հրեշտակի կերպարանով կը ներկայանայ», ըսած է Պօղոս առաքեալ: Հետեւաբար երբեք տարօրինակ չէ, որ անոր ծառայողները իրենք ալ արդարութեան ծառաներու կերպարանով կը ներկայանան:

**Անունո՛վդ տեառնագրէ՛ երդիքիս լուսամուտը,
Ձեռքովդ պահպանէ՛ սրահիս առաստաղը.**

Անունը երկու նշանակութիւն ունի, կոչում և հռչակ: Հեթանոսական շրջանին, աստուծոյ մը անունը կանչել ոչ միայն աստուածութեան նկարագիրը ի մտի ունենալ էր, այլ անոր հաղորդ ըլլալ կը նշանակէր: Յիսուս Բրիստոսի անունով աղօթել առ Աստուած, կը նշանակէ՝ Անոր Հոգիո՛վ աղօթել, որպէսզի աղերսարկուն ալ աւելի մեծ զօրութիւն ստանայ: Սոյն իմաստով Յիսուս կ'ըսէ աշակերտներուն. «Ինչ որ ալ իմ Անունովս խնդրէք իմ Հօրմէս՝ պիտի տայ ձեզի» -- Յով. ԺԵ. 16:

Անունի հմայիչ ու դիւթական հզօրութիւնը, նախնիները լաւ գիտէին:

Յիսուս Քրիստոսի անուան գործածությունը ունի գերբնական զօրությունը: Պօղոս առաքեալ կը յորդորէ Կողոսացիները, որ աղօթեն Յիսուսի անունով--Գ. 17: Յիսուսի սրբազան անունը զօրութիւն է ինքնին, որուն, հաւատացեալ մը տեղի տալու և յիշելու է:

**Ձեռնովդ պահպանէ՛ սրահիս առաստաղը,
Արիւնովդ գծագրէ՛ սենեակիս սեմը.**

Քրիստոսի Մարմինն ու Արիւնը ծաշակողներուն հոգիներուն մէջ կ'իջնէ ինքն աստուածային ներկայութիւնը՝ զօրացնելու և ներշնչելու ենթական--Յով. 2.55-57: Ս. Հաղորդութեամբ, հոգիներու միջեւ համազանգուած միութիւն մը կը ստեղծուի:

Յիսուս Քրիստոսի միակ գծագրութիւնը՝ սուրբ Խաչն է: Հայը երբ "Խաչ" կ'ըսէ, այդ բառին մէջ ականատես կ'ըլլանք Քրիստոսի կեանքին և Ս. Մարտիրոսներու կեանքին: Նոյն բառին մէջ կը տեսնենք Քրիստոնէական եկեղեցին: Խաչին գերագոյն իմաստը Յիսուս ցոյց տուաւ *հրաշափառ Յարութեամբ*:

**Կամբովդ հովանաւորէ՛ տառապած հոգիս. անվնասելի
ըրէ՛ մարմինիս շնորհած կենդանութեան ծունչդ.**

Յիսուս Քրիստոսի առաքելութիւնը աստուածային սիրոյ գերագոյն արտայայտութիւնն էր հանդէպ տառապակոծ աշխարհի: Հօգօրներու փառաբանական մրցակցութեան հակադիր շահերուն պատճառաւ, աշխարհ դարձած է ցաւի և տառապանքի երկիր: Քրիստոնեան՝ տառապանք տեսած, երազներ կորսնցուցած, կարօտի և սիրոյ հուրով այրուած հաւատացեալ մըն է:

Յաւ և տառապանքը յաղթահարուելու են, որովհետեւ անոնց ետին և անդին բա՛ն մը գոյութիւն ունենալու է: Եթէ տառապանքէն ու ցաւէն անդին ուրիշ բան չկայ, լաւագոյն բանը անձնասպանութիւնն է: Քրիստոսի համար, "տառապիլը", մարդ արարածը Աստուծոյ վերադարձնել է: Ամէնէն հարցասէր միտքը գոհացնող բացատրութիւնները՝ Խաչին լոյսով կը բանան իրենց դռները: Անո՛նք միայն կրնան սարսուռն գործեր տալ, որոնք լացած ու տառապած են:

Աստուածաշունչին մէջ կը զգանք Աստուծոյ ջերմ շունչին հաղորդականութիւնը, հոն կը տեսնենք Յիսուս Քրիստոսի կազդուրիչ աւետիսը՝ հոգւոյ փրկութիւնը: Աստուածաշունչին միջոցով Հայ ժողովուրդը ոչ միայն Աստուծոյ հետ խօսեցաւ, այլ իր ամենօրեայ ողբերգութիւնը պատմեց ու իր ցաւերը դարմանեց Անոր երկնառաք ծունչով:

**Տեսութեանս պատուհանները, որոնք մտքին զգայարաններն
են, այնպէս մը շրջապատէ՛, պարուրէ՛ խօլական շնորհներէ,**

որ Բու յոյսիդ յիշատակով պահպանուին անվնաս:

Յիսուս՝ Իր ամենատես աչքերով գիտէր կարդալ մտքին զգայարանները: Վիշտը կը բանայ մեր աչքերը տեսնելու և համակուելու ուրիշին ցաւով: Թռչունը չի կրնար առանց թռի ծախրել օդին մէջ, մարդը չի կրնար առանց սրբութեան թելերուն, առանց սրտի ամբոթութեան, թելածել դէպի սրբութեան բարձունքը, դէպի անմահութեան տաճարը: «Մեր աչքերը յառենք Յիսուսի, մեր հաւատքի Հիմնադիրին ու կատարելագործողին, որ գիտնալով թէ ի՛նչ ուրախութիւն կը սպասէ իրեն՝ արհամարհեց ամօթը, յանձն առաւ խաչի վրայ մեռնիլ, և Աստուծոյ արթուն աջ կողմը նստաւ»--Եբր. ԺԲ. 2:

Աչքերու բիբի տեսողութենէն շատ աւելի գեր ի վեր, զօրեղ ու հմայիչ է մտքի լոյսը՝ իմացականութիւնը: «Հաւատքի ճշմարտութիւնը լոյս է մտքի՝ աչքերուն համար»--Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ:

*Որպէսզի երբ ծանր Բունէն արթնամ, ամենազգաստ
և հոգենորոգ զուարթութեամբ առջեւդ կեցած, ո՛վ
անճառելի փառքով ամենօրինեալ Թագաւոր,*

Մարդկային բարձրագոյն և հզօրագոյն թռիչքն ու ձգտումը եղած է դէպի անմահութիւն: Ինչո՞ւ, որովհետեւ մարդու ահասարսուռ վախը եղած է անծանօթ ու սողոսկող մահը: Սուրբ Նարեկացիի բոլոր խնդրանքն ու աղերսը կեդրոնացած, ամփոփուած ու սեւեռեալ է մարդ արարածի "ծանր Բունէն արթնալուն":

Աշխարհի կրօնական գրականութեան մէջ, մի միայն Յիսուս է, որ մահը կոչած է Բուն: Անպարտելի Յիսուս ո՛չ միայն փոխած է մահուան անունը, այլ ոտնահարած անոր զօրութիւնը ու խորտակած մահուան դուռը: Ազատարար Փրկիչ Յիսուս, Իր հզօր Աչքերը յարած է մահուան հեղինակութեան ու որոտաձայն ըսած.

«Ես եմ Յարութիւնն ու Կեանքը»

Յիսուս Իր գերահրաշ Յարութեամբ վերածագեցաւ մարդկային պատմութեան թատերաբեմին վրայ: Յիսուսի Յարութեամբ, առաքելները տրամաբանութենէ շատ աւելի հեռուները տեսան՝ անդենականը: Յիսուսի Յարութիւնը լոյսի յաղթանակն է խաւարի վրայ, անմահութեան զօրութիւնն է մահուան վրայ, յաւերժական կեանքի իշխանութիւնն է մեռելութեան վրայ, սիրոյ յաղթանակն է ատելութեան վրայ, և բարութեան յաղթութիւնն է չարութեան վրայ:

Զօրութեան և յաղթանակի (Յարութեան) այս անդիմադրելի ուժը չի կրնար յերկրածոյ, պատրանքային, ինքնախաբէական դէպքի մը արդիւնք ըլլալ աշխարհի բոլոր ազգերուն մէջ: Յարութեան գաղափարին և իրողութեանմեծագոյն, և հզօրաշեշտ ախոյեանը հանդիսացաւ Պօղոս առաքել:

Յարութեան այգալոյսին՝ անցեալն ու ապագան կը գրկախառնուին: Յարութեան խորհուրդէն կը ծնի տեսիլքը յաւիտենական կեանքի: Յիսուսի իւրաքանչիւր խօսքը և բժշկութիւնը, յարութեան լոյսին առաջնորդող ճանապարհ մըն է:

*Փռաբանող երկնագումար խումբերուն երգակցելով՝
կարենամ հաւատքի բերումով դէպի երկինք
Քեզի ուղղել իմ մաղթանքին ձայնը:*

Բեթլեհեմի մսուրին մէջ երբ ծնաւ Յիսուս, երգնագեղ հրեշտակներ երգեցին Միածնին ցնծերգու և հոգեպարար Մարդեղութեան համերգը: Մեռելոց յարութեան լուսապայծառ առաւօտուն, նահատակներ ու Յիսուսը սիրողներ, պիտի մասնակցին նոյն հրեշտակաց յաղթապանծ համերգին:

Անհամար հաւատացեալներ ու զԱստուած սիրողներ բոլոր ազգերէ ու լեզուներէ, երբ գունդ առ գունդ յարութիւն առնելով պիտի կազմեն միացեալ և Ընդհանրական Ս. Եկեղեցին, անոնք պիտի որոտան ըսելով.

*«Ո՞ւր է, մա՛հ, բու յաղթութիւնդ.
ո՞ւր է, դժո՛խք, բու խայթոցդ»:*

*Վասնզի Դուն Քու բոլոր արարածներէդ
փառաւորուած ես յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն:*

«Պիտի գայ վախճանը, երբ Քրիստոս թագաւորութիւնը պիտի յանձնէ Հօր Աստուծոյ, ոչնչացնելէ ետք ոգեղէն աշխարհի չար իշխանութիւնները, պետութիւնները և զօրութիւնները: Որովհետեւ Քրիստոս պիտի թագաւորէ՝ մինչեւ որ Աստուած բոլոր թշնամիները անոր ոտներուն տակ դնէ իբրեւ պատուանդան: Վերջին թշմամին որ պիտի բնաջնջուի՝ Մահը պիտի ըլլայ: Այդպիսով պիտի կատարուի մարգարէութիւնը, թէ "Աստուած ամէն բան անոր ենթարկեց": Բայց անշուշտ երբ կ'ըսէ՝ "ամէն բան անոր ենթարկած է", յստակօրէն կը հասկնանք, "ամէն ինչ" բացի Աստուծմէ, որ ամէն բան անոր ենթարկեց: Իսկ երբ ամէն բան ենթարկուի Որդիին, այն ատեն Որդին ալ ինքզինք պիտի ենթարկէ Աստուծոյ, որ ամէն բան իրեն ենթարկեց, որպէսզի Աստուած ըլլայ ամէն ինչ՝ ամէն բանի մէջ:»--Ա. Կորնթ. ԺԵ. 24-28:

ԱԼՊԷՌ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ի ԼՐՈՒՄՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

Երբ լըրանայ ժամանակն եւ կամ այլեւս մօտենայ
Վախճանը մեծ, ո՞վ կրնայ ենթակային մտփն մէջ
Մտնել, գիտնալ թէ որքա՛ն մըտածումներ խոցոտիչ
Մըտալլկող խորհուրդներ կը պեղեն լուռ՝ անդադար

Անոր ուղեղը անդեկ: Կը ծագի հարց՝ ի՞նչ ընել.
Ապաւինիլ արդ որո՞ւ. նետուիլ գրկին հաւատփո՞
Եւ կուրօրէն յանձնելի Աստուծոյ սուրբ՝ մե՛ծ գութին,
Թէ դիմադրել մինչեւ վերջ, յոխորտագին, անվեհեր,

Եւ սառնօրէն կորսելի անհաւատի վիհին մէջ.
Եւ կամ երբեք չը խորհիլ, չը չարչարուիլ թէ ո՞ւր գայն
Կ'առաջնորդէ կեանքը այս, ի՞նչ վիճակի մէջ, ու ե՞րբ.
Եւ հասնելով վախճանին՝ անէանալ ու դառնալ

Մթնոլորտին մէջ փռչի: Այլ որո՞ւ հոգ՝ վախճանն իր.
Թէ յետ այնու ո՞վ պիտի, եւ մինչեւ ե՞րբ երկիւղած՝
Յիշատակն իր պահպանէ: Ընտրանքներու կըրակին
Մէջ այրելու փոխարէն՝ աւելի հեշտ չէ՞ առանց

Վաճառաշահ ըլլալու, ամէն փափաք վանելով
Հըրաժարիլ աշխարհէն, երազներուն պարտադրե՛լ
Որ հետեւին մարմինին տըկարացած քայլերուն,
Ու յանձնելի հաւատփի ամենախնամ թելերուն:

ԱՆՆԵԼ

ԱՅՍՕՐ ԱՆՃԱՌ (Ճ-Ո)

Նոքա ի ձեռանէ քումմէ մերժեցան.
մէք ժողովուրդք և խաչն անօտի՞քո՛ւ :

Նառագայթ փառաց էին որ ըստ
բնութեանքս մարդկային. տանգնա-
պեցան ի գիշերին աղօթեցեր ան հայր
յերկինս. ծագեա ի մեզ զըյոյզ երկ-
նային և փարսնոեա՛ դերկիւղ չարին,
մասուհք հոգւոյ մեր եւ մարմին յեր-
կիւղ քո սուրբ բեւեռեցի՛ն :

Բերձեալ յուգան որ մանեկնոց հան-
դերձ դանտն փարխեցոց. անկան
նրման ստորանկեղոցն որք յաւիտեան
չէ՛ն կանգնեղոց. յուգաս նենգաւ համ-
բռնեղոյ՛ առիթ մահո՛ւ նըշան տաղոյ՛.
փոխան սիրոյ զնա՛ մանեկնոյ՛ չար ընդ
բարւոյ վըճարեղոյ՛ :

Յայնժամ առ գո՛ւթ սիրոյն պէտրոն
ըզձանային անուն մաղքոն. եհատ
սուսերբ զանանջն աջոյ՛ որ ոչ լըաւ
տեսաւ իւրոյ. իսկ տերն մեր արաւ
զայպէս յունկն մերձեալ բըժըշկապէս.
անողջացոյց աստուածապէս զոր ոչ
տեսին կուրացն հանգէս :

Նոր հօտի՜ն փոքո՛ւ ցըրուեալ քանզի
զհօվիւ՛ւրն քաջ հարեալ . պէտրոս մի-
այն ըզհէ՛տ երթեալ ի յաղջկանի վի՛-
մին շարժեալ . նը՛շանակեալ հաւըն
խօսէր առ ի պէտրոս տէրն ակնար-
կէր. զբանն յիշէր դանձն արտասուէր
ի գլորմանէն գարձեալ կանգնէր :

Ծնորհեալ վիսի՛ն եկեղեցւոյ զոր պա-
հեցէր ի հոսելոյ . եւ կանգնեցեր ի
գլորելոյ վանը՛ն սրբախն արտասուե-
լոյ . կանգնեա՛ւ և զիս տէր ընդ նըմին
ի գլորմանէ սայթաքողին . տալով ա-
չացս յորդ արտասոււ և ջուր նըման
ծովո՛ւ գըլխոյս :

Ո՛վ կամա՛ւ զանկապելին կապեալ ըզ-
ձեռս արձակողին . ի յապարանսն
տանէին կայնափայ և աննային . ծա՛-
ռայն զերեւն այն անպտակէր յորմէ
սրովբէ՛ն թեւասքողէր . թուք արձակ-
եալ պիղծ բերանո՛վն յայն ո՛ր կուրին
ընս ծագեաց թքո՛վն :

Օրբի: Աւետարան Մատթոսի. Կէ. էւ. 31: Յայնժամ
ասէ ցնոսա: Վերջ 56. եւ փախեան:

ԱՅՍՕՐ ԱՆՃԱՌ

Ճ.

Դու Հօր փառքին ճաճանչն ու շող,
 Որ մարդկային բնութեամբդ յազդածող,
 Տաղնապեցար գիշերն ի բուն
 Ազոթելով Հօրդ համարուն.
 Մագէ՛ մեր վրայ լոյսըդ սլայծաւ
 Ու Չարին վախն հերքէ իսպառ,
 Որ մեր հոգիքն ու մեր մարմին
 Սուրբ երկիւղիդ վրայ գամուին:

Մ.

Երբ Յուդայի հետ մոլեկան
 Փարիսեցւոյ գունդերն եկան,
 Պէս ղեւերուն ինկան գետին՝
 Որոնց անկումն եղաւ յետին.
 Դաւով համրոյր տըւաւ Յուդա,
 Մահու առիթ նըչան մ'էր դա.
 Նա Տիրոջ սէրն ըրաւ կոխան
 Չար գործելով բարւոյն փոխան:

Յ.

Յուզուած Պետրոս աղէսորով՝
 Աջ ականջը կըտրեց սուրով
 Մաղքոս անուն ծառային ժանտ
 Իր տիրոջ դէմ անհընադանդ,
 Իսկ Տէրն իբր բժիշկ կը մօտի
 Այն ականջին օտարոտի՝
 Զոր իբր Աստուած բուժեց, սակայն
 Յամաւ կոյրերն չը տեքան զայն:

(Շարունակելի)

Ն.

Յըրուեցաւ հօտը փոքր ու նոր,
 Զի զարնուեցաւ Հովիւն անոր.
 Միայն ետեւէն կ'երթար Պետրոս,
 Շաշտեց աղջիկ մը վէմն, ափսոս...
 Երբ հընչեց ձայնն հաւախօսին
 Նայեցաւ Տէ՛րը Պետրոսին,
 Որ յիշեց խօսքն ու կ'արտասուէր,
 Ու գլորումէն կանգնեցաւ վեր:

Ն.

Եկեղեցւոյ վէմին կ'ներէ
 Զայն պահելով անկումներէ,
 Ու գլորումէն կանգնեց նորէն՝
 Լալուն համար սըրտին խորէն.
 Անոր հետ, Տէ՛ր, պահէ զիս ալ
 Սայթաքումէ գետնաթաւալ,
 Տալով աչքիս արցունք ու լաց,
 Ու գըլխուս ջուր ծովատարած:

Ո.

Ո՛հ, ի՛ր կամքով՝ արձակողին
 Անկապ ձեռներն կապած կողին՝
 Այարանքը կը տանէին
 Կայիափայի եւ Աննային...
 Մառան զարկաւ ա'յն երեսին՝
 Որմէ Սրովբէք իսկ կը սարսին.
 Պիղծ բերնով թո՛ւք նետեց Անոր՝
 Որ թքով կոյրին լոյս տըւաւ նոր:

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԱՂԲԻԻՐԻՆ

Խաւարին ու լռութեան
Մէջ ուշ գիշերուան,
Երգ մ'ես քաղցրալուր,
Աչք՝ թախծոտ արտասուաթոր,
Դուն վճիտ աղբիւր:

Խաղաղ պարզ գիշերին,
Աստղերն ու լուսին,
Լուռ կը փշրուին
Զուրիդ մէջ փուլալ,
Աղբիւր աստեղափայլ...

Ոսկեփայլ աղբիւր ես այգաբացին,
Կու գան մեղմ հովերը փով ու կ'անցնին,
Զրափին՝ կ'երգեն ուռիներ,
Կը խշշան հալա՛րտ բարդիներ:

Կ'երթան հովին հետ երգելով
Զուրերդ առու գետ կարմած,
Ծիւեր ծաղիկներ ջրելով,
Ճամբուն՝ սպասող ծարսաւած:

Կ'երթան անցնելով ձորերէն,
Լերան փեշերուն քսուելով,
Կ'անցնին ահռելի կիրճերէն,
Բարին ու ժայռին բախելով:

Կ'երթա՛ն կը հեռանան
Խո՛ր կարօսով,
Բեպ յիշելով
Եւ լաւ օրե՛րն այն,
Կեանքն երէկուան...

Կը հեռանան, կ'երթան
Որ հասնին միանան
Մեր ջուրերուն, որ Սեւանայ
Զուրը լիճին, առատանայ...
Սեւանը խացտայ, չտխրի Վանայ
Ծովը ստուերին տակ Ախթամարայ...

Եւ որքան հեռու այնքան դուն մօտ,
Կ'ըլլաս երա՛չ եւ սէր եւ կարօտ,
Դուն աղբիւր բարի,
Երգդ չմարի...:

Նոր Զելանտա

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՍՈՒՐԱՏԵԱՆ

ՈՂՋՈՅՆԻ ՔՄԱՅՔՆԵՐԸ

ԲԱՐԵԻ

-Բարե՛ւ,-

Մէկ հատիկ այս քառն եմ ասում՝
Կնճուած անձնագիր ցոյց տալու նման,
Կենսագրութիւն պատմելու նման,
Կամ հարցաթերթիկ լրացնելու պէս:

Եւ կ'ուզենայի,

Շա՛տ կ'ուզենայի,

Որ այս քառն իրօք դառնար անձնագիր

Աշխարհում համայն,

Ամէնքի համար:

Եւ կ'ուզենայի,

Շա՛տ կ'ուզենայի,

Որ նմանապէս այս քառը լինէր

Նոր եւ իրական մի «Բացուի՛ր, Սեզա՛մ»:

-Բարե՛ւ,-

Ասէիր գնացփին,

Նաւին

Կամ օդանաւին,

Ու ներս մտնէիր.

«Բարեւ»ըդ իբրեւ տոմսակ ընդունուէր:

-Բարե՛ւ-

Ասէիր կնոջն անծանօթ,

Ու նա քեզ սիրէր հենց նո՛յն վայրկեանին

Կամ ներումնահայց ժպտով ասէր,

Թէ քարեւել՝ են քեզանից առաջ:

-Բա՛րեւ,-

Ասէիր, եւ պարզ երկինքը

Իսկո՛յն անձրեւէր, եթէ պէտք է դա:

-Բա՛րեւ,-

Ասէիր լուկեաց հողին,

Եւ նա ծլարկէր ու հասկաւորուէր:

-Բա՛րեւ,-

Ասէիր մահի՛ն էլ անգամ,
եւ նա հասկանար, որ քեզ մօտ գալով՝
Ինքը շտապե՛լ,
Շա՛տ է շտապել...

-Բա՛րեւ-ը դառնար իրական ու նոր մի... «Բացուի՛ր, Սեզա՛մ»:

եւ այն ժամանակ եթէ արջին էլ ասէիր
-Բա՛րեւ,-

Նա էլ միգուցէ հենց նոյն վայրկեանին
Խաղալիք դառնար մեր մանկան համար
եւ մի այնպիսի՛ կարգին խաղալիք,
Որ ո՛չ լարուում է, ո՛չ էլ հասարակ բանից փչանում:
Այսպէս էլ՝ օձը ծերերի ձեռքին ձեռնափայտ դառնար,
Կոկորդիլոսը դառնար պահարան խաղալիքների,
Կախարան դառնար եղջերուն վայրի,
եւ փոթորիկը՝ բեմի պարախումբ,
Մարդն էլ՝ Մա՛րդ իրօք...

Անկարելի բան աշխարհում չկա՛յ,
եթէ աշխարհում իշխում է բարին,
Որ մեր բերանում դարձել է՝

-Բա՛րեւ.

Ուրեմն՝ անձնագիր ցոյց տալու նման,
Կենսագրութիւն պատմելու նման
Կամ հարցաթերթիկ լրացնելու պէս՝

-Բա՛րեւ,-

Քե՛զ
Ու Ձե՛զ,
Ծանօ՛թ-անծանօ՛թ իմ սիրելիներ:

Թո՛ղ անկարելին դառնայ կարելի
Աշխարհո՛ւմ համայն,
Ամէնքիս համար,
Դառնայ կարելի վաղն ու հենց հիմա,
Դառնայ կարելի մէ՛կ բառով՝

-Բարե՛ւ...

ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ

19.11.64

PAREV! (GOOD-DAY)

*by Baruyr Sevag
Yerevan
19th February, 1964.*

Parev!

Utter I this word
As if brandishing my stamped passport,
Telling my life's story
Or, filling a questionnaire.

Oh, how I yearn, I desire so badly
To make this word
A real ID
For every soul on this earth!

And I really, really wished,
Longed for so much
The word to become
The new and real "Open Sesame!"

If only one could just shout
Parev!
And enter the ship about to sail,
Or the roaring jet set to soar,
With this saluting word being one's ticket.

Greet a woman you have never met
with that single word
"Parev,"
And hope
She would fall in love with you in a blink
Or, with an apologetic smile lets you
Know, she was already greeted
Long before you showed up!

Exclaim that word
Parev
While the earth smolders in scorching heat
And, hope rain to fall right then
From the vast blue sky.

Say parev to the peaceful and quiet earth
And yearn for dainty sprigs suddenly to bloom
Into a gleaming incandescence of ripened wheat.

Salute approaching death with
Parev
For it to realize it is rushing too much.

For as long as the word,
Parev, becomes a new but real “Open Sesame!”

Or address a bear with
Parev,
And may be at that moment
It transforms into a child’s toy
That need need not be wound nor be damaged,
Just like a snake becomes a cane in an aging hand,
The crocodile, a toy closet,
The wild elk, a hanger,
The storm, a dance troupe, and
Man, a real, true Man at long last.

There isn’t anything impossible in this world!
If goodness is king lording the world,
And in our everyday conversations
It has been transfigured into
Parev

Then,
Parev
To you, and
To everyone,
Friend or stranger,
Just like showing a passport,
Telling a life story,
Or, just like filling a questionnaire.

And at last, let the world over
The impossible become possible
And for all of us
Let tomorrow be here in an instant,
Be possible right now, with that matchless word

Parev!
Good-Day.

*Translated by
Marzbed Margossian*

ԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԸ

ԶԱՐԵՀ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԻ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ*

Ուրախ է առիթը երբ Համազգային ու Թէքէեան Մշակութային Միութիւնները միատեղ ու միասնաբար կը նշեն տաղանդաւոր գրողին, ուսուցչին ու Հասարակական գործիչին վաստակաշատ գործունէութեան բեղմնաւոր 60-ամեակը: Կը մեծարենք գրողն ու արուեստագէտը Հիմնականին մէջ իր գործին ու իր իրագործումներուն փաստը նկատի ունենալով:

Քանի մը տարի առաջ Պոսթընի մէջ նման ձեռնարկի մը կարելի չեղաւ ներկայ ըլլալ եւ ելոյթ ունենալ անակնկալ ...ձինամբրիկի մը պատճառաւ: Ուրախ եմ որ նման խոչընդոտ այս անգամ գոյութիւն չունեցաւ: Այդ չարտասանուած խօսքը ատենին լոյս տեսաւ «ՍԻՈՆ»ի մէջ: Հոս, առաւելաբար պիտի ծանրանամ իր թատերախաղերէն՝ «Մեծ Ժողովը»ին ու բանաստեղծութիւններու վերջին Հատորին՝ «Հոն Դէպի»ին վրայ կերպագրելու մեծարուող բանաստեղծին ու մտաւորական գործիչին բնութագրումը:

Կան մարդիկ որոնց գործը այնքան Հետաքրքրութիւն չստեղծեր եւ ժողովուրդը կը մերժէ ընդունիլ այդ գործերը Հակառակ Հեղինակներու պնդումին թէ իրենք կը Հաւատան «արուեստը արուեստի Համար» սկզբունքին եւ թէ ընթերցողները այնքան մը չեն Հասկնար իրենց գործերը որ զիրենք կարենան գնահատել: Սակայն մեր ժողովուրդը գնահատած է ու տակաւին կը գնահատէ յանձնառու գրողն ու գործիչը, այն՝ որուն ուշադրութիւնը կեդրոնացած է իր ժողովուրդի մտահոգութեանց ու տագնապներուն վրայ, որ իրապէս կը խռովի այն բոլոր ցաւերով որոնք կ'անՀանգստացնեն իր ժողովուրդը: «Զարեհը այդ գրողներէն եղաւ եւ իր Հաւատքը գործնական կիրարկումի ենթարկեց կեանքի ընթացքին՝ Հետեւելով զինք նախորդող շարք մը ժամանակակից մարդոց աւանդութեան, փոխանցելու այդ Հաւատքը Հասնող սերունդներուն՝ ուսուցման, դաստիարակման ճամբով: Մէկը որ կը Հաւատար իր դասաւանդած կտորներու

* Ներկայ յօդուածը վերամշակուած տարբերակն է Նոյեմբեր 4, 2000-ին, Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ տեղի ունեցած ու Հեղինակին նուիրուած մեծարանքի երեկոյի ելոյթին: «Սիոն»ի (թիւ 7-12) - 1997 Յուլիս-Դեկտեմբերին տպուած քննարկումին մէջ կ'ակնարկուէր Հեղինակին յոռետեսութեան՝ ազգային մեր կեանքին Հանդէպ: Հոս եւս նման ակնարկութիւն կայ միեւնոյն ատեն ցոյց տալով նման կեցուածքի մը ծայրայեղ բնոյթը: Այլ խօսքով, երեք տարուան Հեռաւորութիւնը պատճառ մը չէր արտայայտուած վերապահումները վերատեսութեան ենթարկելու:

ողիին) ու կարելիին սահմաններէն անդին կը փորձէր, կը ջանար, կը յաջողէր իսկ, տաղել մատղաշ աշակերտներուն մէջ սէրը Հայ գիրին ու լեզուին հանդէպ ...

Ամերիկայի մէջ նետուեցաւ ազգային կեանքի հնոցին մէջ քիչ մը աւելի Հայացնելու, քիչ մը աւելի երկարաձգելու ազգային նկարագիրը այս գաղութին¹: Իբր այդպիսին, հաճոյք է զինք կարդալը, բաժնելը իր կարծիքները ու մանաւանդ տարակարծիք ըլլալ կարգ մը կէտերու մէջ եւ վիճիլ հետը եթէ պէտք ըլլայ:

Ձեռնարկէն շաբաթ մը առաջ, հեռաձայնային խօսակցութեան մը վերջաւորութեան հարցուց թէ ինչ կը գրէի: Պատասխանիս թէ ժամանակ չկայ շատ որպէսզի գրելով գրադէի իր հակադարձը եղաւ.

- Եթէ ուզես ժամանակ կը գտնես: Ուրեմն չես ուզեր գրել:

Տէքարթեան այդ քիչ մը աճապարուած պատասխանը դիպուկ էր ու միտքս մնաց: Տարբեր չէ պատասխանս նաեւ այսօր, բայց այդ խօսակցութիւնը յիշեցի նշելու տարբեր գրոյց մը՝ այս անգամ իր թատերախաղերէն «Մեծ Ժողովը»էն ուր կ'ըսուի հետեւեալը դպրոցներու մասին.

«25-30 հազարնոց Պոլսահայ մեր փոքր գաղութը, յոռեգոյն պայմաններու տակ՝ կ'ապրեցնէ 20 հազար Հայկական վարժարան, մինչ նոյն թիւը ունեցող Տիթրոյթի մեր հարո՛ւստ եւ ազա՛տ գաղութը չի՛ կրնար մէկ լրիւ դպրոց անգամ կանգուն պահել, եւ ան գոցուելու վրայ է, իսկ 400,000 Հայութիւն հաշուող Լոս Անճելըսի գաղութին Հայկական վարժարանները՝ հազիւ Պոլսոյ Հայ աշակերտութեան թիւը ունին...»

Գրեթէ նոյն տէքարթեան մօտեցումն է. «Եթէ ուզեն կրնան»: Յստակ ու առարկութիւն չվերցնող: Արծարծուած հարցերը այս թատերախաղին մէջ մեր բոլորին հարցերն են եւ հոն քննարկուած բոլոր իրականութիւններն ու երեւոյթները Սփիւռքի մեր կեանքը կը յուզեն: Թերեւս չափազանցութիւն պիտի չըլլայ զայն նկատի ունենալ իբրեւ մեր օրերու «Փանջունի»ն, այն իմաստով որ ակստանչուած խնդիրները նոյնքան էական են մեզի համար այսօր, որքան էին Օտեանի քննարկած երեւոյթները իր ժամանակին:

Դպրոցներու պարագային, ճիշդ է թէ Տիթրոյթի մէջ դպրոցը դժուարութեան մէջ է եւ որքան որ գիտեմ չէ փակուած: Ժիշդ է նաեւ Լոս Անճելըսի մասին ըսուածը եւ պէտք է աւելցնեմ հետեւեալը աւելի շեշտելու համար հեղինակին

ախտանշումը: Լոս Անճելեսի իւրաքանչիւր Հայ վարժարան յաճախող աշակերտի դէմ տասը, տասնըներկու աշակերտ կը յաճախէ Հանրային ոչ-Հայ վարժարաններ: Արդ, համեմատութիւնը՝ 10-12-ի դէմ մէկ, բաւականին մեծ է: Հանգիտական շարունակումը հեղինակին արծարծած այս հարցին հետեւեալն է՝ եթէ մեր ժողովրդի մէկ տասններորդն է որ անհրաժեշտ կը նկատէ Հայ դպրոցը – անկախ բոլոր արդարացուցիչ պատճառներէն, եւ հո՛ւս անհրաժեշտ է որ տէքարթեան մօտեցումը գործածուի, – ուրեմն մեր ժողովուրդի իննսուն տոկոսը որոշած է ... Հայութենէ հրաժարիլ: Եւ կամ, կան ծնողներ, գիտեմ որ շատ կան, որոնք պիտի ուզէին մեր վարժարանները ղրկել իրենց զաւակները բայց ի վիճակի չեն ամբողջական կրթութեալ վճարել: Բայց կրնան որոշ գումար մը տալ առանց իրենք-զիրենք դժուարին ու անել կացութեան մատնելու: Բայց տեղւոյն Հայ վարժարաններու տնտեսական պատասխանատուները կը մերժեն ընթացք տալ այդ ծնողներուն հակառակ տեղի գոյութեան եւ իբր այդպիսին, իրենք իրենց կուտան իրաւունքը – որ չունին – որոշելու թէ ո՛վ Հայ պէտք է մնայ: Կարելի է՞ փոխել այս կացութիւնը: Թատերախաղը պատասխան չունի այս մասին եւ ստիպուած ալ չէ տալու: Վերջին հաշուով, այդ կտորը երեւոյթն է որ ուշադրութեան կը յանձնէ ու պատասխանը կ'ակնկալուի տարբեր տեղերէ:

Թատերախաղին մէջ ուշագրաւ է տեսարանը հոն ուր Մեսրոպ Մաշտոց կուգայ ու ... այբուբենը կը հանէ բոլոր Հայ վարժարաններէն որովհետեւ այլեւս անոր կարիքը չի տեսներ: Թատերադրի աչքէն շատ բան չէ վրիպած: Կայ Մեսրոպեան ուղղադրութեան վերադարձի հարցը եւ հայրենի պետութեան անըմբռնելի անտարբերութիւնը կամ անփութութիւնը այս ուղղութեամբ՝ երբ մէկ որոշումով մեր ժողովրդի երկու զանգուածները միացնող կապը կը վերահաստատուի: Կայ Հայաստանէն արտագաղթի երեւոյթը եւ արտագաղթողներու հակասական ապրումները՝ բաւականին բարդ բայց յստակ ներկայացումով որուն բանաձեւումին համար բերուած է Նրիմեան Հայրիկը որպէսզի զգուշացնէ.

«Սփիւռք մը չի՛ կրնար կազմուիլ՝ իր հայրենիքէն հեռացած անձերով».

անդրադարձած է Հայաստան ներգաղթի վիժումին եւ տրամադրութեանը մեր ամէն վրիպանքի մէջ օտարին մատը փնտռելու եւ չկարենալ տեսնելու մեր

թշուառական տկարութիւնն ու թերութիւնները: Պատկերած է մեր եկեղեցւոյ նաճանջը ազգային ինքնութեան պաշտպանութեան պատնէշներէն.

«մեր եկեղեցին կ'այլասերի առանց տապալելու»,

ցոյց կուտայ թէ

«Հայ Դատին ծառայելու գլխաւո՛ր եւ առաջին միջոցը՝ Հայ մնալն է թէ՛ Հայաստանի մէջ, ու թէ՛ արտասահմանի... եթէ Հայ չմնայ՝ այդ – մեր – հոգիները ո՞վ պիտի առնէ»:

Հերոսներէն մէկը նաեւ կը դնէ ամէնէն Հիմնական Հարցումը՝

«մարդիկ որոնք ընդմիջտ հեռացա՛ծ են իրենց Հայրենիքէն՝ ի՞նչ կապ ունին Հայութեան, եւ անոր թիւին հետ»:

Ծարունակուող ու յաջորդ Հարցումը պիտի ըլլար մենք ո՞ւր կը մնանք այդ Հարցումի ընդհանուր շրջածիրէն ներս: Կտորին մէջ Ծահնուր յիշեցնող ախտանշումը կը կատարուի գործին միակ օտար Հերոսին բերնով.

«...Սփիւռքի մէջ ... 1920-էն 1955, ընդամէնը 35 տարի ցոյց տուիք սքանչելի վերելք մը, բայց երբ սկսաք դրա՛մ շահելու, ու երբ յարաբերութեան մէջ՝ մտաք օտարներու հետ՝ արա՛գօրէն հեռանալու սկսաք ձեր ազգային ինքնութենէն եւ 1955-էն վերջ սկսաւ նաճանջը»:

Նշուած թուականին հետ կարելի է տարակարծիք ըլլալ բայց հեղինակը Հաւանաբար ամբողջութեամբ ճիշդ պիտի ըլլար իր տեսակէտին մէջ եթէ չունենայինք Հայաստանի անկախութիւնը: Այդ անկախութիւնը թերեւս ըլլայ նաեւ կամ փրկիչը Սփիւռքին եւ կամ առ նուազն, անոր կեանքին երկարաձգողը: Գրքին մէջ կայ նաեւ ցարդ չանդրադարձուած բայց հետաքրքրական մեկնաբանում մը Ռաֆֆիի Նենթին երազին որուն Համաձայն քիւրտերը մեր մէջ պիտի ձուլուէին բայց մենք իրենց մէջ ձուլուեցանք:

Կ'անդրադառնայ նաեւ գոյութիւն ունեցող գրական ամլութեան/թէեւ կ'ակնարկէ Նորայր Ադալեանին: Հո՛ս թերեւս աւելի կրնար չեւտել Հսկայական գրական պարապն ու գրականութեան մէջ չարտացոլուած անցնող տասնամեակի

պատմական վերիվայրումները բացի ակնարկուած Ադալեանի յարաբերաբար Համեստ գործէն: Բայց ունի նաեւ բաւականին Հատու ու Հեզնական բնորոշում մը գոյութիւն ունեցող Հինցած նորաձեւութեան երբ կ'ըսէ.

«կան քանի' մը միջին տարիքի գրողներ ալ..., բայց ա'յնքան արդիական եւ արդիապաշտ են անոնք' որ ա'լ գրող չեն...»

յար եւ նման այն կիներուն որոնք այնքան ...մարզանք կ'ընեն որ վերջաւորութեան կը վերածուին չորցած կմախքներու զուրկ ցանկայարոյց որեւէ իզականութենէ: Իսկ մեր ժամանակակից գրականութիւնը ցոյց կուտայ այնքան ժիր ու խայտառքով լեցուն աշխուժութիւն որքան ինքնապատուաստումի նուազման ախտէն (ԻՊՆԱ=AIDS) Հարուածուած Հիւանդը:

Հեղինակը իրենց անդենական քունէն յաճախ կ'արթնցնէ մեր պատմութեան խորհրդանիշ դարձած դէմքերը՝ տեսանք Մաշտոցն ու Հայրիկը, կան նաեւ Մայր Հայաստանը, Արա Գեղեցիկը, Շամիրամը, ինչպէս նաեւ Պետրոս Դուրեանը որ կուգայ վերջնականօրէն մեռնելու Համար որովհետեւ զինք կարդացող չէ մնացած եւ ուրեմն իր «յիշատակը թառամած» է այլեւս: Գործին երգիծական բնոյթն ու հոն գոյութիւն ունեցող զուարթախոհութիւնն ու Հեզնանքը կարելի չէ չնմարել մանաւանդ երբ անոնք տանելի կը դարձնեն ահռելի յոռետեսութիւնը քննարկուած Հարցերու վերծանումին մէջ:

Այս անդրադարձը թատերախաղին անհրաժեշտ էր որովհետեւ քերթուածներու վերջին Հատորը՝ «Հոն Դէպի»ն ձեւով մը անոր քերթողական ծաւալումն է կրկին Հեղինակին չքեղ արեւմտահայերէն պատկերումով: Այս գրքին եւ ընդհանրապէս իր քերթուածներուն մէջ պատկերները, Հակադրութիւնները, գործածուած բառերու երաժշտական կշռոյթը զիրար կը համալին Հայթայթելու Համար գործին գեղարուեստական լաստակերտումը: «Զարեհ Մելքոնեանի քերթուածները կարդալը ընթերցողէն կը պահանջէ որոշ ծանօթութիւն, հաղորդութիւն մը գործին հետ որովհետեւ քերթուածները իրենց կերտուածքով, խորքով, խոհականութեամբ ու մտածելակերպով այնպիսին չեն որ ընթերցողը շուտով առնուի անոնց հոսանքին մէջ: ... Երբ կը կարդանք իր քերթուածները, կարծէք Զարեհը ինք տեղ մը, մօտ կամ հեռուն նստած, կը կարդայ, կամ

կ'արտասանե: ...Այլ խօսքով մարդը ոճ ունի եւ այդ ոճը ինքն է, իր քերթողական արուեստին միջուկային թթուներու մատնահետքը, կամ ... DNA fingerprint-ը»¹:

Իր բանաստեղծութիւններու վերջին գիրքն է վերը ակնարկուածը եւ Հոն ամփոփած է իր կենսափորձը մեզ բոլորս յուզող խնդիրներէն առնուած ու նաեւ կեանքի փորձառութիւններէն ընդհանրապէս: Կարծէք այլեւս պէտք է ամէն ինչ ի մի բերէ կեանքի տեսութիւն մը – theory – պարզելու համար՝ կեանքի զիտաշխատանոցի փորձերու արդիւնքներուն վրայ յենած եւ սակայն որոշ տատամսումով ինքզինքին հարց կուտայ.

... պէտք է
եզրակացութեան մը հասնիմ այլեւս
թէ՛

Անհրաժեշտ է իրապէս
Որ գրե՛լ շարունակեմ

Թէեւ իմ կարծիքս չէր հարցուցած, կը կարծեմ թէ պէտք է, մանաւանդ երբ կ'ըսէ.

... կ'որոշեմ
Ընթերցողներո՛ւս կարծիքը առնել
Բայց հեռաձայններս կը մնան
անպատասխան

...
Իմ ընթերցողներս արդեօք ...
Մեկներ են արդէ՛ն

եւ կը հաստատէ վերջաւորութեան

– Հո՛ն, ուր իմ ընթերցողներս կան՝
էս չկամ...

Թերեւս, բայց միշտ անակնկալի տեղ պէտք է ձգել այլապէս նման մեծարանքներ չեն ըլլար:

Հայ գրականութեան պաշտօնը, Զարեհը, ինչպէս նաեւ ողբացեալ Վահէ-Վահեանը, միշտ կը ջանար մեզի զգուշացնել չտարուելու աժան հայրենասիրութեամբ: Կը թելադրէր, կը պահանջէր որպէսզի սորվէինք, կարենայինք զանազանել կեղծ քարոզը հարազատ ապրումներէն, գոհիկը վսեմէն: Կը զգուշացնէր որ վերապահ ըլլայինք անոնցմէ որոնք հայրենասիրութեան փերեզակութեամբ կը զբաղէին: Ըսածները փաստելու համար ցոյց կուտար ու կը վերլուծէր մեր գրականութեան ընտրեալներու գործերու օրինակները, Սիամանթօ, Վարուժան, Թէքէեան, Թումանեան եւլն: Յետագային առիթ եղաւ իր զգուշացումներուն՝ գրականութեան խոտանին, դէմք ու կերպարանք տալ, անունները գիտնալ ու զանոնք ճանչնալ: Եւ ... Զարեհը յիշել: Վերջին այս գիրքը երբ կը կարդայի, կրկին կը յիշէի իր զգուշացումներն ու թելադրանքները որպէսզի իր սորվեցուցած կշիռով կարելի ըլլայ իր ... հայրենասիրութիւնը կշռել եւ ապա հաստատել զայն կարդալէ ետք՝ «Զարեհին հայրենասիրութիւնը, քերթողութեան ազգային ոգին կամ ստորոգելիները պատուաստուած են թեթեւօլիկ զգացականութեան, ապսպրութեան, եւ կեղծիքի աժան վարակումներու դէմ»¹:

Արդ, եթէ վերը յիշուածներուն վրայ աւելցնենք Տէրեանը, Զարենցը, Սեւակը, Հիմնական տարբերութիւն մը կայ եզրայանգումներուն եւ ապրումներուն մէջ: Բոլորին ալ, առանց զատելու Զարեհը անոնցմէ, ազգային ապրումներուն եւ մտահոգութեանց հոգեխառնութիւնը, իրենց հոգեյատակը ալեկոծող յուզումներն ու յաճախանքները նոյնն են, նոյն հարազատութեամբ եւ նոյն ջերմութեամբ: Միակ տարբերութիւնը Զարեհին այս գործին ու ակնարկուած թատերախաղին մէջ, գոյութիւն ունեցող յոռետեսութիւնն է: Եւ այդ մէկը չեմ կարծեր որ կուզայ իր անհատական կեանքի մէջ ունեցած յոռետեսութենէն, այդպէս մէկը չէ ինք, այլ մեր կեանքի իրականութենէն որ ահռելի իրապաշտութեամբ մը ամփոփուած է զրքի վերջին կտորին՝ «Արդիապաշտ երգ Հնամենի – վերջին կուկուրիկուն՝ Աքաղաղի մը Մէր» ուր մեր ժամանակակից իրականութիւնը տրուած է միակ նախադասութեամբ մը.

Հասէք արդիապաշտներ աշխարհի
Արիտողմին մեծ մայրը խաշը դրած է արդէն սեղանին վրայ անցեալին
հայութեան

եւ քիչ մը անդին

Հայաստանը հետզհետէ աւելի քարտէսն է Հայաստանի
բայց պիտի ապրի որովհետեւ
աղբիւրներէն ոտքա ու քոքա-քոլա կը հոսի

...

Ինչո՞ւ Սասունցի Դաւիթը պէտք է ուտէ միայն հերիսա
երբ սեղաններուն վրայ ահագին սթէյք կայ
ու խաւարով լեցուն կաթնայ

Ճիշդ է, այս տողերու երակներէն յոռետեսութիւն կը հոսի, բայց հիմնական
խարազանումը կուգայ վերջաւորութեան երբ ինք

«կատարները կտցահարելէ»

ետք

«Արարատը Հայաստան կը բերէ որպէսզի արեւը Հայութեան ապագային
Արարատին կատարէն միայն ծագի»

եւ

«Հայաստանէն հեռանալ չկրցած հայերը՝ Լոս Անճելես ու Նիւ Ճըրքի փոխադրէ
իսկ Արտասահմանի Հայերը Հայաստան՝ հոնկէ մեկնածներու չիրիմներուն մէջ
թաղելու»:

Այս կտորը արդիապաշտ է որքան որեւէ գործ որ հրատարակուած է եւ ...

անտեսուած: Այս մէկը չեմ կարծեր որ պիտի անտեսուի որովհետեւ պարզապէս
գեղեցիկ է ու հաղորդ, հարազատ մանաւանդ իբրեւ ազգային ապրումներու
պատկեր, հակառակ իր աշխատուած բայց արդարացի յոռետեսութեան:

Նոյն հատորին մէջ առնուած քերթուածով «Տա՛ղ՝ Շատ մը Բաներու
Մասին»-ին մէջ բանաստեղծը կրկին կը խօսեցնէ մեր մեծերը՝ Դուրեան,
Մեծարենց, Վարուժան, Թումանեան, Զարենց, Սեւակ, կը հնչեցնէ մեր
յեղափոխական երգը՝ «Զայն մը հնչեց էրգրումէն»ը եւ իրենց բառերով տարբեր
տեղ յանգելու համար եւ այդ մէկը ամէնէն ցայտուն ձևով կատարուած է
արեւմտահայ էն նշանաւոր, ամենահայ երկու քերթուածներով՝ Սիամանթոյի
«Մերոպ Մաշտոց»ով ու Թէքէեանի «Եկեղեցին Հայկական»ով: Այդ երկու
հատուածները կը մէջբերեմ այստեղ.

Մեսրոպ, դո՛ւն՝
 Դարերուն դիմաց կանգնող փխրացած
 Ասպառած աննկուն
 Դո՛ւն՝ թիթեռնիկներու աճիւնով շինուած
 Թո՛ւմբ անխորտակ
 Դո՛ւն,
 Բարեկամներէ՛, Կարմի՛ր Լուրե՛ր բերող բեզման
 Կորաքամակ...
 Դո՛ւն՝
 Երգելով մեռնող աննպատակ
 Նահատակ
 ահա եւ թէքէեանը.

Ու Եկեղեցի՛ն Հայկական,
 Աւեր բերդն է Հաւատքին
 Իմ պապերուս՝ որ զայն
 Քա՛ր առ քար Հանեցին
 Աւերակներու տակէ՛ն,
 Ու կը Հանեն Տակաւին՝
 Որպէ՛սզի զաւակներն իրենց՝ անոր մէջ թաղուին՝
 Հե՛ղօրէն՝
 Օտա՛ր Հաւատքներու մոխիրը զիրենք չծածկա՛ծ ամբողջովին...

Վերջաւորութեան ամբաստանելու համար, կրկին թէքէեանի խօսքերով
 Որպէ՛սզի Հոգի՛ն Վարդանի՛

*Ուր չի պլպլար Կանթեղը Լուսաւորչի,
եթէ անոր Թումանեանն ու Թէքէեանն իսկ նային...:*

Ահա ուրեմն այս է մեր իրականութիւնը այնպէս ինչպէս բանաստեղծը՝ Զարեհ Մելքոնեանը կը տեսնէ: Ընթերցողներ՝ ի հեճուկս հակառակ իր պնդումին, կան, կը կարդան զինք: Անոնք որոնք չեն ճանչցած զինք, պիտի ուզէին թերեւս ծանօթանալ իրեն հետ, խօսիլ, առարկել ու կիսել նման ապրումներ: Անոնք որոնք ճանչցած են զինք, արդէն այդ բոլորը կ'ընեն, ըրած են, իսկ անոնք որոնք աշակերտած են իրեն եւ մանաւանդ ... պատժուած իրմէ, գոհ են եւ ուրախ եւ ինչո՞ւ չէ, նաեւ հպարտ աշակերտած ըլլալնուն համար մեր ժամանակակից բանաստեղծութեան ու արեւմտահայերէնի ինքնուրոյն ու տաղանդաշատ վարպետ արհեստաւորին, արուեստագէտին, իր ժողովրդի հոգին պեղող եւ անոր անիմանալի ոգին վերծանող ու յաւերժին աւանդ տուող հայրենախոյզ մտաւորականին, բանաստեղծին:

Վերջացնելու համար՝ սիրելի Զարեհ, վազ անցիր «Հոն դէպի»ին մասին շատ մտածելէ: Ներկայացուցի քեզ այնպէս ինչպէս տեսած ես մեր կեանքը մասնաւորաբար վերջին քերթուածներու դիւանիդ մէջ: Այնպէս ինչպէս ճանչցած եմ քեզ Յովակիմեան-Մանուկեանի առաջին իսկ դասապահէն եւ անկէ ետք եւ անցնող տարիներուն, փորձեցի ներկայացնել այն ինչ որ կարդացի գործերուդ մէջ եւ այնպէս ինչպէս որ էր եւ այնպէս ինչպէս ես ընկալեցի: Պիտի ուզէի միակ մէջբերում մը ընել ամբողջացնելէ առաջ, տարբեր Գրքէ մը՝ այս պարագային ... Նոր Կտակարանէն: Մի մտահոգուիր հաւատքս չեմ փոխած ինչպէս նաեւ խօսելու ոճս հակառակ քառամեայ տնօրէնի պաշտօնին: Հետեւեալն է այդ խօսքը.

*եթէ Քրիստոս չիցէ յարուցեալ,
Ընդունայն են հաւատքն ձեր, ընդունայն են քարոզութիւնք մեր:*

Պօղոս Առաքեալին կը պատկանին այս խօսքերը: Հիմա, քերթողութեանդ մէջ մտահոգիչը ելքի մը բացակայութիւնն է եւ վերջնականացումը մեր ժողովրդի անհետացման տեսական հաւանականութեան: Բայց որովհետեւ չենք հաւատար նման վերջաւորութեան մը եւ կ'ուզենք որ միշտ գտնուին հայեր որոնք կարենան

Հաւաքուիլ ու քեզ ընթերցել, ու վայելել թէ՛ բանաստեղծութիւնդ, թէ՛ արուեստդ, ու մանաւանդ՝ վայելեն ոսկեղնիկ ու սքանչելի արեւմտահայերէնդ, պէտք է Համաձայնիս ինծի Հետ, ըսածներուդ Հետ Համաձայն չըլլալու: Եւ որովհետեւ այս տողերը արտասանելէ ետք շնորհակալական խօսքիդ մէջ անըմբռնելիօրէն այն ամբաստանութիւնը ըրիր թէ ի պաշտօնէ - կ'ականարկէիր տնօրէնի Հանգամանքիս - պէտք է լաւատես ըլլայի, ճիշդ չէր: Չհասկցայ թէ ինչո՞ւ նման անտեղի ամբաստանութիւն մը ըրիր երբ գիտէիր թէ «Սիոն»-ի մէջ 1997-ին լոյս տեսած յօդուածին մէջ - երբ տնօրէն չէի ու մտքէս իսկ չէր անցներ օր մը այդ պաշտօնը ... սխալմամբ զբաղեցնել - նոյն ոգին կար, նոյն լաւատեսութիւնը որ կը բխի մեր ժողովրդի ինքնեկ, աստուածատուր նկարագրի գիծէն՝ ինքզինքին, իր ճակատագրին տէր կանգնելու Հակառակ բոլոր անյուսալի խոչընդոտներուն, դժուարութիւններուն եւ Հարազատ զաւակներէն ոմանց ապերախտ ու սաղորդ դաւերուն, իր, մեր ժողովրդի ինքզինք իր կեղտէն մաքրելու անմեկնելի ու անիրական Հանճարէն: Այս է բոլորը՝ մեր միջեւ եղած Հիմնական տարբերութիւնը: Իսկ եթէ նման ականարկութեամբ կ'ուզէիր թելադրել թէ ...կը վճարուիմ լաւատեսութեան Համար, մաշալլա՛, բանաստեղծէ տարբեր խառնուածք կ'ուզէ նման ամբաստանութիւն մը կատարելու դիւրին փորձութենէն Հրապուրուելու Համար:

Մաղթանքով մը կ'ուզեմ վերջացնել՝ ըրէ այնպէս որ գրիչդ իր թարմութիւնը միշտ վառ պահէ որքան ալ ...թիթեռնիկներու Հոգիները եւ անցնող տասնամեակի յամեցող խառնաշփոթ մեր կեանքը քեզ փորձանքի ենթարկեն ու չփոթեցնեն:

ՄԱՐԶՊԵՏ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

¹Այս մէջբերումները առնուած են «Սիոն»-ի մէջ 1997-ին (թիւ 7-12) լոյս տեսած յօդուածէն:

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

Ա.

Յ Ա Ն Կ Ա Ր Ծ Ա Խ Օ Ս Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Շատ շուտ վերահասու կը լինինք թէ ի՞նչ կ'արժէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարդապետ մը կամ քարոզիչ մը՝ իր պաշտօնին խօսուէն կամ գրական կողմովն, եթէ համեմատենք զայն օտար (ենթադրենք արեւմտեան) Եկեղեցւոյ պերճաւոր վարդապետի մը հետ. սովորաբար առաջինը յանպատրաստից կը խօսի ինչ որ կը ներշնչէ իրեն իր հաւատքն ու համոզումը, մինչդեռ երկրորդը երեք քառորդ ժամու համար միայն ժողովրդեան առջև իր արտասանելիք քարոզը կամ բանախօսութիւնը ամբողջ շաբաթուան մը կամ ամսուան մէջ հազիւ կը յաջողի պատրաստել: Առաջինը Աստուածաշունչ գիրք մ'անգամ չունի թերեւս՝ որ իր նիւթին բնաբանն ընտրէ անկէ և եկեղեցւոյ բեմէն ընդլայնէ զայն, որչափ կը ներէ իր մտքի վարդապետն ու կրօնական հիմնութիւնը, երկրորդը ճոխ մատենադարան մը միշտ իր առջև ունի՝ օգտակարապէս զործածելու համար զայն. առաջինը հռետորական կանոններու անհմուտ՝ կը բացազանչէ, կը յուզուի, կը վիճի և իբր յաղթանակաւ կ'իջնէ բեմէն, մինչ երկրորդը յարատե ուսումնասիրութեամբ կը ստանայ խորին և լայն հմտութիւն զանազան և անհրաժեշտ ծանօթութեանց, և կը զգայ թէ անհնար է խօսիլ առանց այդ պատրաստութեան, առանց այդ բարձր մշակութեան և առանց նախապէս համբարելու այն գաղափարներն ու ձևերը, որոնք իմացական կենաց հիմը կը կազմեն (*): Այս համեմատութենէն կը տեսնուի ուրեմն թէ Հայ եկեղեցականը աւելի յանկարծախօս մ'է քան ճարտարախօս մը. և սակայն կարելի՞ է յեղակարծում յանկարծախօս մը լինիլ մանաւանդ մինչ խնդիրը ճշմարտութեանց խորագոյնը բացատրելու վրայ է. վասն զի գիտենք թէ կրօնքը իբրև պատմութիւն՝ անսպառ հետազօտութեանց էջեր կը բանայ, իբրև վարդապետութիւն՝ մտաւոր յե-

(*) Պարս կը համարինք յայտնել թէ բնօրինակէն սեպակէնով գրած ենք սոյն յօդուածը մեր այժմեան վիճակին վրայ, թէպէտ միշտ յարգի են բացառութիւններ որ կը զտնուին մեր մէջ:

դաշըման մը իրը երկհազարեան տարիներու շրջան մը կը հոլովէ, որուն մէջ ամբողջ քաղաքակրթութեան մը ծնունդը կ'եռայ. այս ամենուն անտեղեակ ըլլալ և սակայն անոնց քարոզ կանգնելն այնչափ միայն նշանակութիւն ունի, որչափ եթէ անդէտ մէկը բարձրացնէ աչքերը երկինք՝ հիանալու համար աստղերու ներդաշնակաւոր պարագայութեան վրայ, և սակայն չկարենայ կասկածիլ իսկ թէ ի՞նչ յաւիտենական օրէնքներ այդ փայլուն աշխարհներու բախտն ու ծիրը կը գծեն: Յանկարծախօսութիւնը, որ մեր մէջ (Եկեղեցւոյ վարդապետներու) առաջին քայլն եղած է պերճախօսութեան՝ արդարեւ սխալ գնացք մ'է, և դերբուկ ճանապարհ մը՝ որուն առաջնորդող կամ հետեւող իմացական կարողութիւններ չգտնելով հաստատուն խարխիւ կամ սնունդ՝ կանուխ կամ անազան կը խոնջին կամ կը ծլւրին:

Յանկարծախօս ըլլալը տարակոյս չկայ թէ քարոզչին նպատակն պէտք է լինի (ինչ որ արդէն յոյժ զգալի է մանաւանդ դամբանախօսութեան մասին), բայց նախ հարկ է միշտ ի մտի ունենալ կուրնտիլիանոսի սա խօսքը թէ՝ «Յանկարծախօս ըլլալու կարողութիւնը ճարտարախօսին ուսումնասիրութեանց մեծագոյն պլանովը ու երկարատեւ աշխատութեանց լիարժեքն է:» Ի՞նչ կ'արժէ ուրեմն այս պայմաններուն հետեւելով՝ այսինքն առանց հրահանգի, առանց աշխատանքի, առանց մասնաւոր ուսումնասիրութեան՝ արուեստին դերագոյն մասին տիրանալ, եւ այն անշուշտ յանիրաւի: Եւ ի՞նչ կը լինի հետեւանքը. Տեսէք. Բեմբասաց վարդապետը միւսնոյն գաղափարին վրայ դարձադարձ կ'երթեկէ, սնամէջ կրկնութիւններ կ'երկարաձգեն քարոզը, և ուր որ իմաստի պարապ մը կայ՝ ուժգին աղաղակ մը զայն կը լեցնէ. մերթ համանշանակ բառերու շարք մը կը յեռու, մերթ անկապակից և անգիտակից բացատրութիւններու մէջ կ'իյնայ, և մերթ կ'առնէ զանգակի մը նմանութիւնը՝ որ միշտ միւսնոյն ձայնը կ'արձակէ, և այս իսկ ահա, ինչպէս կը գրէ Աթանաս Գոքըրէլ, պերճախօսութեան մահազանգն է ստուգիւ:

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարդապետներու համար՝ յանպատրաստից խօսելու եղանակը սովորական բան մըն է դարձած. Բայց ինչո՞ւ.— Ոմանք կը խորհին թէ հարկն է որ գործել կուտայ զայն, վասն զի (մանաւանդ Եկեղրոնի մէջ բնակող) վարդապետ մը, որ իր ապրուստը ճարելու համար չի կրնար բաւականանալ այս կամ այն թաղին Եկեղեցւոյ կողմէ վճարուած դոյզն

ամսականույր, ստիպուած է դասախօսութեամբ զբաղիլ, բան մը որ կը կասեցնէ զինքը իր ընտրած ասպարէզին մէջ անհրաժեշտ յառաջդիմութիւններ ընելէ. և որովհետեւ պաշտօնը հարկ կը դնէ իր վրայ հաւատացեալներուն քարոզել, մանաւանդ որ առարկութիւն կամ քննադատութիւն լսելու երկիւղ ալ չունի, կը դառնայ խօսիլ ժողովուրդին, թէպէտ և ժամանակը ներած իսկ չլինի գոնէ քննարան մ'ընտրել՝ թո՛ղ թէ խորհրդածել անոր վրայ: Ստոյգ կը գտնենք այս իրողութիւնը. սակայն, եթէ աւելի ծանրակշիռ հանգամանք մըն ալ տրուի ստոր մանաւանդ ժողովական անդամակցութեան պատճառաւ եկեղեցականներու ու մանց ունեցած զբաղումներն ևս մէջ բերելով, դարձեալ՝ թո՛ղ ներուրի մեզ համարձակիլ ըսելու առանց վարանման թէ յանկարծախօսութիւնը մեր ծուլութեան և անփութութեան ամենէն հեշտ ապաւէնը եղած է և գուցէ անձնատիրութեան ամենէն հրապուրիչ շողմը: Վասն զի զարմանալի չէ՞ միթէ՞ որ ուրիշներու բաղմոթիւ տարիներու աշխատութեամբ հազիւ ձեռք բերած կարողութիւնը մեր չրթունքներուն հպատակի ա՛յն օրէն երբ դեռ նոր կ'երեւինք սրբազան բեմին վրայ դաւաղան ի ձեռին:

Այս եղանակը արդարացնելու համար ուրիշ պատճառ մ'ալ ցոյց կուտանք և կ'ըսենք. Լնդհանրապէս անոնք որ քարոզ լսելու համար ներկայ կը գտնուին եկեղեցին՝ ժողովուրդի խոնարհագոյն դասը կը կազմեն. մարդեր՝ որոնք չեն կրնար գնահատել կամ զանազանել երկար ուսումնասիրութեամբ կամ, հակառակը, ակի յափոյ արտասանուած քարոզ մը: Սակայն այս առարկութիւնը կը թուի հիմ չունենալ, վասն զի չէ տեսնուած մեր մէջ ո՛ր և է բեմբասաց որ իր մտաւոր կարողութեան բարձրակէտին չը ճգնի հասնիլ ամէն անգամ որ ժողովուրդին կը խօսի: Թողունք որ դեռ զգացուած չէ մեր մէջ ժողովրդական լինելու պէտքն ու պայմանը: Բայց ո՞վ իրաւունք կու տայ վարդապետին որ ժողովրդի երկայնատութեամբը զեղծանի, և օգուտ քաղելով անոր տգիտութենէն՝ չմշակէ իր պաշտօնին ամենէն ազնուագոյն և գործօն մասը, այն է քարոզութեան արուեստը. միթէ դասարան մը չէ՞ եկեղեցին. միթէ եկեղեցւոյն ամենէն աւելի ուժգին յարած մասը ժողովուրդը չէ՞. միթէ ամէն լաւագոյն սկզբունքի աւանդապահը չէ՞ անիկա: Բայց ինչո՞ւ երկար և անիմանալի ընթերցուածներու մէջ՝ որք Սնծանօթ էակի մը հետ անծանօթ ու ծածկեալ լեզուով խօսելու հինցած սովորութեան խաբուսիկ հա-

ճոյքը կ'առթեն անոր՝ չբարձրանալ ձայն մը՝ որ ժողովրդին ուրախին եւ մտքին հետ խօսի, և անպարագիր հեռաւորութենէն իբր թէ հմայքով Աստուած իջուցած՝ տարածէ հաւատացեալներու բաղմութեան մէջ կենդանի շունչ մը, տաքցնէ զանոնք կրօնի վեհագոյն ազդեամբով, հարուածէ մոլութիւններն ու մոլար վարդապետութիւնները: Բայց այս ամէնն ընելու համար պէտք է կամֆ և կարողութիւն. — կամք և կարողութիւն, Դիոսկուրեան Երկուորեակները մեր հոգեխօսական երկնքին, զի մինչ կ'երեւի մին՝ միւսը զոգցես կը ծածկուի:

Քարոզութեան արուեստին անվիշտ՝ և իբր այդ բանին հետեանք յանկարծախօս լինելու սովորութիւնն արդիւնք կրնայ համարուիլ նաեւ մեր մէջ սա մտածման թէ՛ ի՞նչ բանի կը ծառայեն երկար աշխատանք, պերճախօս բարբառ, աստուածաբանական հմտութիւն և այլն, քանի որ Քրիստոնէութիւնն անվտանգ և Եկեղեցին անյաղթելի պահպանելու համար բաւական է միայն Աստուածամարդոյն հանդիսաւոր խոստումը. ըստ այսմ նաեւ բաւական է որ Եկեղեցւոյ մէջ, ուր հաւատացեալները կը ժողովուրդին յանուն Յիսուսի Քրիստոսի, քահանան կարգայ սահմանեալ սաղմոսն ու աղօթքները, շարականներու և հոգեւոր երգերու ձայները թրթռացնեն կամարը և վարդապետն ալ (եթէ այդ ժողովրդին համար զղացուած է վարդապետի պէտք մը!) բաւական է որ քանի մը հասարակ Տեղիք խօսի ժողովրդին, մերթ դաշն ձայնով և մերթ որոտալով, և ի վախճան բանից՝ որոտումէն յետոյ օրհնութեանց անձրեւ մը տեղացնելով: Կը հարցնենք. բաւական է արդարեւ այսքան բան. իրա՛ւ՝ ամէն յարձակման դէմ անդրդուելի մնալը Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ բարացուցական հանգամանքներէն մին եղած է միշտ. և կ'ընդունինք աներկբայ գերագոյն միջամտութեան մը անտկարանալի կամքը. բայց զիտենք նաեւ թէ ինչպիսի՜ կարեւոր դեր մ'ունեցած են երբեմն Եկեղեցւոյ պաշտօնեաներ՝ Եկեղեցւոյ հաստատութեան գործին մէջ: Եթէ հարեանցի ակնարկ մ'լուկ նետենք մարդկութեան ընդհանուր պատմութեան վրայ, դժուարին պիտի լինի մեզ գտնել ուրիշ վարդապետութիւն մը որ այնքան հալածանքներու առարկայ եղած ըլլայ որքան Քրիստոնէութիւնը: Առաջին օրէն Քրիստոնէութեան խանձարուրին քով կը տեսնենք թէ ի՞նչպէս կը մռնչէ հրէագունդ բանակի մը մոլեռանդութիւնը՝ որու դէմ կը զինուի կրօնական գիտակցութեան ճշմարիտ ախոյեան եղող առաքելա-

կան դարը. յետոյ ինչպէս կը չէ հեթանոսական ծաղրը և ջատագով կը կանգնին կրօնի Աթենագոր Արեւելքի, Տերտուղիանոս Արեւմուտքի մէջ. նորատեսիլ տանջանքներ կը յաջորդեն Գաղիոնեան անտարբերութեան, և վկաներու արեան հեղեղը կ'ողողէ ամէն տեղ. նոյն ժամայն կը յառնեն նաև հերետիկոսութեան հիփրայակերպ գլուխները և եկեղեցական հայրերու գունդ մը երևան կուգայ. ու դեռ մինչև մեր օրերը չեն դադրած բարոյական յարձակումներն ու անոնց դիմագրաւելու հոգեւանդն արիւթիւնը:

Այսպիսի դիւցազնութեամբ է նաև որ Հայոց եկեղեցին իր դուլութեան առաջին դարերուն մէջ և անկէ ետքը վանեց ամէն սպառնալիք. Սասանեան հարստութեան կամ հարստահարութեան դէմ անպարտելի թումբ մը կանգնեց, զրահեղեղ պաշտամանց և սնոտի հաւատալիքներու դէմ մաքառեցաւ Եզնիկ, օտարոտի վարդապետութեանց հակառակ զինեց իր դրիչը իմաստասէրն Յովհան և ընդդէմ լատինամիտ ոտնխոյզութեանց Հայոց եկեղեցւոյ աղգայնութեան կնիքը դրոշմեց Տաթևացին: Դիւրին է տեսնել ուրեմն թէ անհատական ոյժերն անդամ պատմութեան փիլիսոփայութեան էական տարրերէն մին են: Բայց՝ ինչպէս ըսինք՝ դեռ կը շարունակուի կռիւը. դարուս սկիզբէն ի վեր ծնած է նոր ու ահաւոր թշնամի մը, գիտութիւնն է այն կամ քննադատութիւնը՝ որ յանդգնաբար և սառնութեամբ իր կտրոցը կ'ուզէ մօտեցնել Քրիստոնէութեան կենդանի մարմնոյն. պէ՞տք է ճակատել անոր դէմ թէ խաղաղութեամբ խօսիլ:

Եթէ հոգ չենք ըներ ոչ մին և ոչ միւսն այս պայմաններէն ընդունելու՝ մանաւանդ թէ վերջինը, խորհելով թէ դեռ շատ հեռու է մեզմէ այդ թշնամին, չմոռնանք սակայն թէ իբր ելեկտրականութիւն արագապէս կ'անցնի նա մտքէ միտք և այդպէս անզգալիօրէն կը կործանէ ամէն ինչ որ հակառակ է իրեն՝ թէ նուիրական լինի այն և թէ անսուրբ: Իսկ եթէ կը խորհինք թէ ժողովուրդը միշտ ժողովուրդ է, թէ ինչ որ գիտուններու լայն ուղեղը կը մտածէ և խորազնին աչքը կը դիտէ՝ ժողովուրդը թոհ և բոհ միայն կը տեսնէ հոն և թալուկ կը պատճառեն անոր անդունդներու այդ եղբերուն մօտենալը, թէ ժողովրդային կազմութեան էական տարրն է կրօնը և թէ բուն իսկ մարդուն գոյութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մին է այն՝ ինչպէս կը հաստատեն նոյն իսկ Գաղրիֆաթ և Ռընան, բայց այս վերջինը վարմանքով կը տեսնէ որ

Ժողովրդին մէջ Կալիօշնէր համեմատաբար աւելի են թուով քան գիտուններու մէջ անհաւատներ:

Հայոց եկեղեցականներ այս կերպով անխնամ կը թողուն ժողովուրդը. ասոր մասին կասկած չկայ: Մենք այժմ մէկ դի թողլով այն բազմաթիւ թերութիւններն ու անփութ թութիւնները՝ զորս ողջամիտ եւ կրօնասէր անձ մը պիտի դատապարտէ անխտիր, ջանանք ցոյց տալ միայն մեր հըրապարակախօսական կեանքի թերութիւնը՝ որ երկու եղանակաւ ակնյայտնի կ'երևի մեզ: Նախ՝ երբ մտնես Եկեղեցին՝ պիտի լսես վարդապետը կամ եպիսկոպոսը որ իր կրօնական շրջանակէն շատ անգամ հեռացած՝ քաղաքական, առևտրական կամ տնտեսագիտական նիւթերու վրայ կը ճառէ, երեսփոխանութեան ընթացքին կամ պատրիարքարանի վիճակին վրայ կը խօսի մերթ հեգնութեամբ և մերթ քննադատելով, և որ աւելի վարմանալին է անձնական դատ կը պաշտպանէ երբեմն: 1879ին չմնաց թերևս քարոզիչ մը Պոլսոյ մէջ որ թղթադրամի վրայ չհրապարակախօսէր. և այսօր հասարակ ժողովուրդն իսկ աւելի կ'ախորժի ֆաղափական քան թէ կրօնական նիւթի վրայ քարոզիչներ լսել, և վարդապետն ալ տարակոյս չկայ թէ առաջինն ընտրելով աւելի կրնայ յաջողիլ, մանաւանդ եթէ օրուան թերթերը միայն իր ընթերցումին առարկայ եղած են: Երկրորդ՝ եթէ ունիցէ մէկը (և այն ենթադրենք որ լինի օտար մը), ուզէ գիտնալ՝ թէ ոս հինաւուրց Հայկական եկեղեցին՝ որ հեղինակութիւն մը ունի իր առանձին դիրքով և առաքելական կոչումովը, և իր պատմութեամբը մանաւանդ աղմուկ հանած է Արևելքի և Արևմուտքի մէջ, ի՞նչ վիճակ ունի այսօր. ի՞նչ կը խօսին կամ ի՞նչ կը զրեն գոնէ իր հմուտ և հանճարեղ համարուած եկեղեցականները, և ի խնդիր լինի Հայկական արդի գրականութեան մէջ գտնելու համար բան մը որ Հայ եկեղեցւոյ բեմական պերճախօսութեան վրայ դադափար մը տայ իրեն, հազիւ թէ փոշիները թօթուելով ցոյց պիտի տանք անոր Ներսէս Վարժապետեանի Քրիստոսի եկեղեցին և անոր հակառկորդ մակագրեալ տետրակը կամ Խրիմեանի Խաչի ճառը և ուրիշ մանր մունր գործեր. ի՞նչ աւելի կրնայ սպասուիլ եկեղեցականութենէ մը՝ որ Պոլսոյ պէս կեդրոնի մը մէջ կրօնական քերք մ'անգամ հրատարակելու անփոյթ և գուցէ ըստ ոմանց անկարող է:

Հոս կը փութանք աւելցնել որ մեր ազգային եկեղեցական պերճախօսութեան այս բացակայութեան զօրաւոր պատճառներ

րէն մին է նաև յանկարծախօսութիւնն որով կը պարծինք. քանզի եթէ իւրաքանչիւր քարոզիչ պարտաւորուի գրել ինչ որ պիտի խօսի(*), (ատոր մէջ յաջողելու համար պէտք ունի անշուշտ այն պատճառաւթիւններուն որոնց մասին խօսեցանք վերը) պիտի տեսնուի որ այդ եկեղեցականը զգալաբար կը յառաջգլմէ. կը յղիւի իր ոճն ու լեզուն, իր գաղափարները հաստատուն կուսան մը կը գտնեն, և փախստեայ պատկերներ ստուերակերպ կոխի մը մէջ իր ամուլջիւր վտանգելով չեն կաղայներ զինքը այլևս, և որ աւելի փափաքելին է գրական նոր սեռ մը յառաջ կուգայ կամ թէ ըսենք մեր այժմեան կրօնական պերճախօսութեան վրայ այն ատեն միայն գաղափար մը կրնանք կազմել: Ո՞վ չի գիտեր արդէն թէ ճարտարախօս ըլլալու պայմաններէն մէկն է գրելը. ամէն խորհուրդ տարտամ և տատան կը մնայ եթէ գրով կայում չառնէ. մարդ գրելով ճարտարախօս կ'ըլլայ, «գրիչը պերճախօսութեան լաւագոյն տիրուհին է» կ'ըսէր Կիկերոն: Փորձառութիւնը վճռած է այդ, և մեծ ճարտարախօսներ անոր համար տէր են խօսքին՝ որովհետեւ նախ տէր են գրելու արուեստին:

Երբեմն նաև յանկարծախօսութիւնը կը պաշտպանուի յանուն աւետարանական բարեպաշտութեան, ինչպէս կը գիտէ Աղեքսանտր Վինէ, և ատով կրօնական պերճախօսութեան մը իրաւունքը վէճի տակ կը ձգուի: Անոնք որ այդպէս կը խորհին՝ յառաջ կը բերեն Յիսուսի խօսքն իր աշակերտներուն ուղղուած թէ՛ «Յորժամ մատնիցեն զձեզ, մի՛ հոգայցէք՝ թէ ո՛րպէս կամ զի՛նչ խօսիցիք, զի ո՛չ եթէ դուք էք որ խօսիցիքն, այլ Հոգին Հօր ձերոյ որ խօսիցի ի ձեզ:» (Մատթ. Ժ. 19) և Պօղոսինը թէ՛ «Քրիստոս առաքեաց զիս աւետարանել ո՛չ ճարտարականի քան զի մի՛ ընդունայն լիցի խաչն Քրիստոսի.» (Ա. Կորնթ. Ա. 17) բայց յայտնի է թէ Տիրոջ խօսքը բացառիկ պարագաներու կը պատշաճի, իսկ ինչ որ առաքեալը կը գրէ՝ հետտորական արուեստի նրբութեանց և կարծեցեալ գիտութեան մը հպարտութեան պարսաւն է այն, մինչդեռ իր թուղթերուն մէջ այնպիսի

(*) Այս դիտողութիւնն ընելով ըսել չեմ ուզեր քէ Բարդիւղներ պէ՛տ է հետեւին Բարդն ամբողջ գրելու եւ զայն բառ առ բառ ի բերան ուսանելու մեթո՛սին, որուն անպատեհութիւնները յայնմ են, այլ կ'ուզեմ ըսել որ երէ խաւքանչիւր կարող բեմբասաց տաւոյն ընթացին զոնէ առ նուազն տաւ Բարդ խմբագրէր հրատարակելու նպատակաւ՝ մեր եկեղեցական պերճախօսութիւնը այսօրեայ եղելի կերպարանք մը չէր առնէր:

զօրութեամբ մը ճաշակ և արուեստ կը զրկախառնուին՝ որ իրաւամբ կրնայ ըսուիլ թէ Պօղոս Քրիստոնէական պերճախօսութեան առաջին և անհամեմատ տիպարն է։ Ուրեմն խօսելու վեհագոյն արուեստին մէջ՝ բարեպաշտութեան պատճառանքով աստուածային օժանդակութեան սպասելը գործ է խօթամտութեան եւ տգիտութեան։

Այս բոլոր դիտողութիւններէն յետոյ իբրեւ վերջին խօսք՝ զոր ուշադրութեան արժանի կը համարենք՝ և կ'աւելցնենք թէ որչափ տառն որ մեր եկեղեցական գործունէութեան տարբեր ուղղութիւն չտրուի, Յանկարծախօսութիւնը մեր վարդապետներու կրօնական նիւթերու մէջ յետամնացութեան յայտարար նշանը պիտի ըլլայ միշտ. քանի որ յանուն եկեղեցւոյ քարոզելու պաշտօնը կը տրուի ո՛ր և է մեկու մը՝ որ սակայն այդ կարողութեան տէր չէ և չէր կրնար ըլլալ առանց ու է պատրաստութեան, ի՞նչպէս պիտի կարենայ այնպիսին պաշտպանել քրիստոնէութեան դատը կամ ծաւալել անոր ուսումը. չունի ուրիշ միջոց մը, հարկ է որ խօսի թէպէտ չգիտէր թէ ի՛նչ պիտի խօսի կամ թէ ի՛նչպիս պիտի խօսի. և մեր եկեղեցականներու մեծագոյն մասին համար ալ յանկարծախօսութեան սահմանն ասկէ անդին չանցնիր։

Եթէ մեր այս ընթացքէն դո՛ւ մնանք տակաւին, մեր յաջորդներէն ոչ ոք պիտի օգտուի, և գուցէ Քսաներորդ դարն անդամ չպիտի կարենայ տեսնել՝ ինչ որ այսօր կը պահանջուէր որ ունենայինք։

Պարսիզակ

(Երկրագունց, 1886, 255-264 էջր)

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՆՐԻԽ ՊԵՏԵՐՄԱՆԸ և հայերենի ծագման հարցերը (լեզուաբանի ծննդեան 200 ամեակի առիթով)

Հայերենագիտության, հայոց պատմության հարցերը մշտապես հետաքրքրել են ներուպայի գիտնականներին: Արժե, որ վերջիններս, ըստ հնարաւորին, աւելի շատ ծանօթացուեն հայ ընթերցողին, քան ե՛ն: Եւ ահա ներկայացել է նրանցից մէկի՝ գերմանացի հնդեւրոպարան, հայերենագէտ ՀԱՅՆՐԻԽ ՊԵՏԵՐՄԱՆԻՆ ներկայացնելու լաւ առիթ. այս տարի լրանում է նրա ծննդեան 200 ամեակը:

Կենսագրական տուեալներից առանձնացնենք հետեւեալները. Պետերմանը ծնուել է 1801 թուականին Պրուսիայում: Բարձր կրթութիւնը ստանում է Բեռլինում, ապա երիտասարդական տարիքից հումանիտար գիտութիւնների մէջ աչքի ընկած գիտնականին պրուսական կառավարութիւնը 1832 թուականին ուղարկում է Վենետիկ՝ հայերէն ու թուրքերէն սովորելու: Այստեղ նա աշակերտում է Մխիթարեան միաբաններից Էդուարդ Հիրսիլիգեանին:

1837-ին Պետերմանը վերադառնում է Բեռլին, ստանում է պրոֆեսորական աստիճան:

Նոյն՝ 1837 թուականին Պետերմանը Բեռլինում հրատարակում է հայերենագիտական իր առաջին աշխատանքը՝ լատիներէնով գրուած «Հայոց լեզուի քերականութիւն» աշխատութիւնը (*"Grammatica Linguae Armeniacae"*)¹:

Այս ուսումնասիրութիւնն է, որ հայերէնը ներառեց հնդեւրոպական լեզուների ուսումնասիրման մէջ: Առաջին անգամը լինելով, Պետերմանը հայերէնի 102 բառ գուգադրում եւ համեմատում է սանսկրիտ, պարսկերէն, յունարեն եւ այլ լեզուների հետ՝ դրանից հանելով բնական մէկ եզրակացութիւն՝ հայերէնը հնդեւրոպական լեզու է:

Պատկերացնելու համար այն, թէ ինչ նորութիւն էր բերում Պետերմանի այս աշխատութիւնը, փորձենք նկարագրել, թէ ինչպիսին էր հայերէնի ուսումնասիրման վիճակը 19-րդ դարասկզբին եւ նրանից առաջ:

Լեզուաբանութեան աւանդական դպրոցի հետեւորդների մի փոքր խումբ այդ ժամանակ տակաւին շարունակում էր առաջնորդուել Դիոնիսիոս Թրակացու «Արուեստ քերթութեան» կանոններով, որ հայ լեզուաբանական միտքը զբաղեցրել էր ամբողջ միջնադարում՝ 5-ից ընդհուպ մինչեւ 17-18-րդ դարերը:

Միեւնոյն ժամանակ 18-րդ դարում յատկապէս ներուպայի գիտնականները, կաթոլիկութեան ու լատինաբանութեան տարածմանը համահունչ, փորձեցին հայերէնն այս անգամ «ձեւել» լատիներէնի քերականութեան վրայ եւ ստեղծեցին հայերէնի լատինատիպ քերականութիւններ: Դրանցից յիշատակման արժանի են՝ Մխիթար Սեբաստացիի «Քերականութիւն Դրաբառ Լեզուի Հայկազեան» (1730 թ.), Պաղտասար

Դպիրի «Քերականութիւնը» (1736թ.), ապա նաեւ Սիմէոն Զուղայեցու, Յովհաննէս Զուղայեցի Մրփուզի, Խաչատուր Կարնեցու աշխատութիւնները:

Միայն 18-րդ դարի վերջին եւ 19-ի սեմին ի յայտ եկան յունական եւ յատինական դպրոցների ազդեցութիւններից գերծ' հայերէնի «ինքնուրույն քերականութիւններ», որոնք մեր լեզուի քերականութիւնը ձեւում էին հայերէնի, եւ ոչ մէկ այլ լեզուի օրինաչափութիւնների վրայ: Այդպիսին էին, օրինակ՝ Միքայէլ Զամչեանի «Քերականութիւն Հայկազեան լեզուի» (1779թ., Վենետիկ), որն իբրեւ դասագիրք ունեցաւ 10 վերահրատարակութիւն, իսկ մինչ 1837 թուականը՝ մինչ Պետերմանի նշեալ աշխատութեան ի յայտ գալը տպագրուել էին մի շարք այլ ուսումնասիրութիւններ եւս՝ Դարբիէլ Աւետիքեան, «Քերականութիւն Հայկական Նորոգ Քննութեամբ եւ Կարգաւ» (Կ.Պոլիս, 1815), Յարութիւն Աւգերեան, «Grammar English and Armenian» (Վենետիկ, 1817), Շահան Զրպետեան, «Հայոց լեզուի քերականութիւն» (Փարիզ, 1828, գրել է ֆրանսերէն լեզուով), Մինաս Բժշկեան, «Քերականութիւն ռուսերէն-հայերէն» (Վենետիկ, 1828, գրել է ռուսերէն լեզուով), Միքայէլ Սալլանթեան, «Քերականութիւն Գրաբառ Լեզուիս Հայոց» (Մոսկուա, 1827):

Զնայած ուսումնասիրութիւնների այսպիսի առատութեանը՝ Պետերմանն այնուհանդերձ իր աշխատութեան առաջաբանում գրում է, որ հայերէնի ուսումնասիրման նոր պահանջ է զգացուում՝ կապուած լեզուների դասակարգման նոր սկզբունքների մշակման հետ: Միաժամանակ նշում է, որ դեռեւս 1711թ.-ին լատիներէնով հրատարակուած Յոհան Շրէդդերի «Արամեան Լեզուի Գանձ»-ը արդէն հնացած է եւ ի վիճակի չէ նոր պահանջներին բաւարարելու:

Այսինքն, ստացուում է, որ հայ հեղինակների նշուած աշխատութիւնները անհրաժեշտ չափով ծանօթ չէին գիտական Նւրոպային: Սակայն եւ աշխարհագրական իմաստով գրեթէ ողջ Նւրոպան ընդգրկած այդ հրատարակութիւնները, թէկուզ անուղղակիօրէն, իրենց գործն արել էին եւ անհրաժեշտ հող էին նախապատրաստել՝ հայերէնի «մուտքը» դէպի իր ժամանակի նորագոյն քննութիւնների յորձանուտը ներառելու համար:

Հայերէնի մուտքը հնդեւրոպական իր ազգակից լեզուների ընտանիք Պետերմանի միջոցով ապահովուած էր, սակայն դեռ երկար ժամանակ էր պէտք՝ նշգրիտ գիտական եզրակացութիւնների հանգելու համար: Մանաւանդ որ Պետերմանն իր ուսումնասիրութեան մէջ եզրակացնում է, որ հայերէնը հնդեւրոպական լեզուական ընտանիքի «արիական կամ մարա-պարսկական խմբի» լեզու է: Նմանատիպ կարծիք է յայտնում նաեւ Ֆ.Վինդիշմանը «Հայերէնի տեղը արիական լեզուաբնի մէջ» յօդուածում²: Եւ հայերէնը մօտ 40 տարի շարունակուում է համարուել իրանական լեզուի սոսկ մէկ բարբառ:

Ի դէպ, Պետերմանից ու Վինդիշմանից անկախ, միեւնոյն ժամանակ իր մայրենի լեզուի պատկանելութեան հարցերն է արծարծում նաեւ Խաչատուր Աբովեանը: Նա իր «Նոր տեսական եւ գործնական քերականութիւն ռուսաց վասն հայոց» ձեռնարկի վերջին³ 100-ից արեւի բառերի ցանկ է կցում՝ դրանք համեմատելով ֆրանսերէն, գերմաներէն, ռուսերէն համարժեքներին՝ «Այն բանասէրների ուշադրութիւնը գրաւելու

համար, որոնք ուսումնասիրում են ժողովուրդների ծագումը մեկ ցեղից՝ ըստ լեզուների մամուլաբան»:

Հայերենի՝ իրանական լեզու կամ քարքառ լինելու այս տեսակետը հետագայ տարիներին արմատաւորուում է նաեւ եւրոպացի միւս հնդեւրոպագէտ-հայագէտների մօտ, ինչպէս օրինակ՝ Ֆրանց Բոպպ, Պոլ դը Լագարդ, Միլլեր, Գոշէ, եւ այլք, որոնց թուում է նաեւ Քերոքէ Պատկանեանը: Եւ այդ դրութիւնը շարունակուում է մինչեւ 19-րդ դարի 70-ական թուականները, երբ հրապարակուում են գերմանացի մեկ այլ յայտնի լեզուաբանի՝ Հայնրիխ Հիւբշմանի ուսումնասիրութիւնները հայերենի մասին: Նրա «Հայերենի տեղը հնդեւրոպական լեզուների մէջ» (1875թ.) յօդուածը, ապա «Հայկական ուսումնասիրութիւններ» (1883թ.), «Հայերենի քերականութիւն» (հատոր 1-2, 1895-97թթ.) երկերը վերջ են դնում մեր լեզուի ծագման գիտական բանավեճին, եւ հայերէնը տեղադրուում է իր բնական դիրքում, այն է՝ իբրեւ առանձին լեզու հնդեւրոպական լեզուաընտանիքում, որ քերականական յատկանիշներով ցեղակցական մերձաւոր կապի մէջ է մի կողմից յունարէնի, սլաւոնական լեզուների, միւս կողմից՝ իրանական լեզուների հետ: Ըստ այդմ հայերէնը ու բնականաբար այն կրող ժողովուրդը ունեն առնուազն այնքան պատմութիւն, որքան յոյները կամ պարսիկները եւ այլն: Պէտք է պատկերացնել, թէ հայանպաստ ինչ նշանակութիւն կարող էր ունենալ զուտ գիտական այս յայտնագործութիւնը 19-րդ դարի եւրոպայում եւ այլուր:

Հիւբշմանի համոզիչ ու վերջնական այս տեսակետը 19-րդ դարավերջին զարգացրին ու աւարտիւ հասցրին Պէտերսոնը, Լիդէն, Անտուան Սէյէն ու յատկապէս վերջինիս մեծանուն աշակերտը՝ Հրաչեայ Անաոեանը:

Այսպիսով, հայերենի ծագման, հնդեւրոպական լեզուաընտանիքում նրա տեղը ճշգրտելու վերաբերեալ բանավեճը շարունակուեց գրեթէ ողջ 19-րդ դարում՝ ունենալով Պէտերման-Հիւբշման-Անաոեան հիմնական երեք հանգրուանային «կէտերը»: Եթէ չլինէին Պէտերմանի աշխատութիւնները, միեւնոյն է՝ հայերենի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ, գուցէ մի փոքր ուշ, գրուելու էին եւ հայոց լեզուն իր իրական տեղն էր գրաւելու հնդեւրոպաբանութեան ծիրի մէջ: Սակայն անուրանալի է այն, որ յատկապէս Պէտերմանը եղաւ այդ գործի նախակարապետը, նա է կանգնած ուսումնասիրութիւնների ակունքին, եւ պէտք է արժանին մատուցել անուանի գիտնականին այդ ծառայութեան համար:

1. Այս աշխատութեան համառօտ տարբերակը վերահրատարակուում է 1841-ին, իսկ յաւելումներով՝ 1872 թուականին:

2. Յօդուածը գրուել է 1836թ., տպագրուել՝ 1846 թ.-ին:

3. Երկ. լիակատ. ժող., հատոր 9, Երեւան, 1959թ., էջ 19: Խ.Արովեանն այն գրել է 1837-38 թթ., սակայն չի տպագրուել:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԻԱՆ ԴԱՐՁԸ

Օտարագրի հայագետներ մարմաջն ունին Հայաստանի քրիստոնեության դարձի թուականը 314 ընդունելու, որպես զի տարիով մը անելի ուշ տարած ըլլան զայն Հռոմէական Կաթողիկէ եկեղեցւոյ 313 թուականէն, երբ Կայսրութեան սահմաններէն ներս քրիստոնեութիւնը թոյլատրեալ կրօն հռչակուեցաւ ի շարս այլ կրօններու: Մեր նպատակն է հաստատել որ Հայոց քրիստոնեութեան դարձի թուականը 301 թուականն է, եւ Ս. Էջմիածնի, ինչպէս նաեւ հայ հոգեւոր իշխանութեան սկիզբն ալ տեղի ունեցած է 303 թուականին: Մկրտիչ Ա. Խրիմեան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս իրաւամբ 1903 թուականը հռչակած էր յատուկ կոնդակով մը որպէս 1600 ամեակը Մայր Աթոռի հաստատման ի Սուրբ Էջմիածին:

Երկու հիմնական ազդակներ պահպանած եւ զարգացուցած են հայկական կրօնական եւ մշակութային աւանդը քաղաքական անընդհատ վերիվայրումներու ընթացքին: Առաջին ազդակն է Հայ ժողովուրդի ազգային եկեղեցին, որ դարեւ շարունակ հովանաւոր դարձած է մեր ժողովուրդին որպէս կեդրոնական գլխաւոր ուժը, բան մը որ նոյնիսկ Հայ պետութիւնը չէ կրցած տալ անոր: Երկրորդ ազդակը Հայ գրաւոր աւանդն է, գիտականօրէն ճանչցուած որպէս պատմագրութիւն, որ ծագում առաւ հայ գիրերու ստեղծումով Ե. դարու սկիզբը:

Խօսելով Հայ եկեղեցւոյ ծագման մասին, հարկ է ի մտի ունենալ որ հայոց գրաւոր աւանդութեամբ հասած վաւերական պատմութիւնը կարելի է միայն ընդունելի նկատել Ե. դարու առաջին քառորդէն սկսեալ, եւ ոչ անելի կանուխ, քանի որ անկէ առաջ չենք ունեցած

գրաւոր պատմութիւնը մեր կրօնին: Այս կը նշանակէ ուրեմն Հայ նախնական քրիստոնեութեան եւ առաքելական շրջանի դէպքերը շղթայուած են իրարու աւանդութեամբ ստացուած տեղեկութիւններով, որոնք անելի ուշ գրի առնուեցան մեր առաջին պատմիչներուն ձեռքով:

Հայ Քրիստոնեութեան ծագման պարագաները արտայայտուած են արդէն իսկ մեր եկեղեցւոյ պաշտօնական անունին մէջ: Երբ մեր եկեղեցին կը կոչենք Հայ Առաքելական եկեղեցի, իսկոյն հայ ըլլալը բնորոշած կ'ըլլանք: Մեր եկեղեցին առաքելական է, որովհետեւ երկու առաքելներու Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի ձեռամբ ցանուեցան քրիստոնեութեան նախագոյն սերմերը Հայաստանի մէջ: Զիշդ է որ գրաւոր հաստատ ապացոյց մը չկայ որ ժամանակակից ըլլայ սոյն կրկնակի քարոզութեանց. եւ սակայն աւանդութեամբ ստացուած են հնագոյն միւս եկեղեցիներու ծագման պարագաները եւս, քանի որ, մեր պարագային գոնէ, գրաւոր միջոցներ կը պակսէին: Նաեւ նոր կրօնքը սկսաւ տարածուիլ քաղաքական շարունակական հալածանքներու ներքեւ երկրորդ եւ երրորդ դարերուն հաւասարապէս Հռոմէական կայսրութենէն ներս եւ անկէ դուրս:

Հայոց պարագային սրբացուցած ենք երկու վայրեր. ուր պահպանուած կը նկատուին մեր երկու առաքելներու նահատակման տեղերը Արտազ (Սուրբ Թադէոսին) եւ Աղբակ (Սուրբ Բարդողիմէոսի): Մեր եկեղեցւոյ ուղիղ առաքելականութիւնը երկու քան կը հաստատէ: Նախ, թէ ան նախագոյն եւ ամենէն հարազատ եկեղեցիներէն մին

եղած է, եւ ապա, թէ Հայաստանեայց եկեղեցին իրապէս հաստատուած է որպէս անկախ եկեղեցի յատկապէս եւ ընդ որոշ կերպով հայ ժողովուրդին համար ի Հայաստան աշխարհ:

Առաքելական փարոգութեանց վերջաւորութեան, հակառակ բազմիցս կրկնուած հալածանքներու հայոց Սանատրուկ Թագաւորի (75-110), Խոսրով Բ. Թագաւորի (287) կողմէ, Քրիստոնէութիւնը պաշտօնապէս պետական կրօնի վերածուեցաւ 301 թուականին Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Պարթեւ Հայրապետի (վխն. 325 թուին) փարոգութեամբն ու Տրդատ հայոց թագաւորի (մեռած 330 թուականին) քօշկութեամբն ու մկրտութեամբը. հանդերձ արքայական ընտանեօք: Անշուշտ որ նման ժողովրդային եւ քաղաքական դրութեան մը ամբողջական դարձրէ պետականօրէն դէպի քրիստոնէութիւն յանկարծակի կատարուած դէպք մը չեղաւ. այլ շարայար դէպքերու եզրակացութիւնն ու վերջնական արդիւնքը միայն, նախորդող շրջանի առաքելական փարոգութեանց:

Վերելի ընդհանրացումներէն հեռանալով հարկ է այժմ որոշ մանրամասնութեամբ քննարկել հայոց պատմութեան այս մեծագոյն անկիւնադարձին՝ քրիստոնէութեան ծագման ներքին ծալքերը: Նկատի առնուելու են, օրինակի համար, ժամանակաշրջաններու քաժանումը, քաղաքական տուեալներն ու պայմանները, գոյութիւն ունեցող օտար եւ հայ աղբիւրները, որոնք բոլորը միասնաբար լոյս կրնան սփռել հայ քրիստոնէութեան ծագման խնդրոյն վրայ:

Ժամանակագրութեան տեսակէտէն զատորոշելու ենք առաջին երեք դարերը, որոնք առաքելական փարոգութեան դարերն են, յաջորդող 150 տարիներէն,

այսինքն մինչեւ 301 թուականը, եւ անկէ ետք ալ մինչեւ 450 թուականը, որու ընթացքին թէ՛ քրիստոնէութիւնը պետականացաւ Հայաստանի մէջ, եւ թէ՛ գիրն ու գրականութիւնը ստեղծուեցան մեր ժողովուրդին համար, առաջին հերթին Աստուածաշունչ Մատեանը հայերէնի թարգմանուելով Ե. դարու երկրորդ քառորդին:

Քաղաքական դէպքերը նկատի ունենալով կրնանք ապահով կերպով տեսնել որ Ա. դարէն մինչեւ Ք. Ե. 428 թուականը, Հայաստանի վրայ իշխեցին Հայ Արշակունիները: Հռանդբայի Ք. Ե. 63 թուի դաշնագրով ընդմէջ Հռոմի եւ Պարթեւաստանի, համաձայնութիւն գոյացաւ որ Պարթեւաց թագաւորի եղբայրը Հայաստանի վրայ իշխէ որպէս ենթակայ Հռոմի կայսեր: Ասոր վրայ ուրեմն, 66 թուականին Հայաստանի առաջին Արշակունի թագաւորը՝ Տրդատ Ա. (63-65) դէպի Հռոմ նամրորդեց, թագ ստանալու համար Ներոն կայսրէն եւ վերադառնալու Հայաստան որպէս թագաւոր:

Տրդատ Ա. վերականգնեց Հայաստանի թագաւորութիւնը եւ վերականոյց հին Արտաշատ մայրաքաղաքը, որ քանդուած էր հռոմայեցի զօրավար Կորբուդոնի ձեռքով Ք. Ե. 59 թուականին: Տրդատի յաջորդ Սանատրուկ թագաւոր (75-110) իր կարգին կառոյց արքայանիստ քաղաք մը եւս Մծուրք անունով, Եփրատ-Արածանիի եզրին, պարսպապատեց զայն եւ իր արձանն ալ հոն կանգնեցուց (Փաւստոս Բիւզանդ, Պատմութիւն, էջ 233): Արտաշատ կործանեցաւ Մարկոս Աւրելիոս կայսեր Պրիսկոս զօրավարի ձեռքով 163 թուին եւ անոր փոխարէն Վաղարշապատ (էջ-միածին) քաղաքը կառուցուեցաւ Սանատրուկ թագաւորի որդի Վաղարշի (117-140) կողմէ որ հայոց թագաւորն էր:

Մեր նիւթին առընչակից ըլլալով մեզի համար կարեւոր է գիտնալ որ Հայաստանի վերոյիշեալ երեք մայրաքաղաքները միջազգային յարաբերութեանց եւ առեւտուրի կարեւոր կեդրոններ ըլլալով Ասորիքի եւ Հայաստանի միջեւ, կարելի դարձուցին ֆրիստոնէութեան թափանցումը ի Հայաստան, նոյնիսկ առաքելական շրջանին (Հայկ Մելոնեան, Հայաստանի Յարաբերութիւններ, էջ 452):

Գ. դարու սկիզբը պատահեցան ֆաղափական երկու կարեւոր դէպքեր, մին Ասորիքի եւ միւսը Պարթեւաստնի մէջ, որոնք ուղղակի կապ ունեցան ֆրիստոնէութեան դէպի Հայաստան ներթափանցման հետ: Ասորիքի (Ոսրոյենէ-Եդեսիա) վերջին թագաւորը՝ Արգար Թ. (197-216) իր արքայանիստ ֆաղափին՝ Եդեսիոյ մէջ գերի կ'իյնայ Անտոնինոս Կարակալա կայսեր ձեռքը 216 թուին, եւ իր թագաւորութիւնը իսկոյն վերջ կը գտնէր: Ասորի պատմագէտներ հաստատած են որ Արգար Թ. Եդեսիոյ ծանօթ առաջին ֆրիստոնեայ թագաւորը եղած էր, ուր նոյնիսկ եկեղեցի մը գոյութիւն ունեցած էր եւ սակայն կործանուած ջրհեղեղի մը պատճառաւ 201 թուականին: Քիչ ետքը Պարթեւներու թագաւորութիւնը կը տապալէր եւ Սասանեաններ կը տիրէին Պարսկաստանի 226 թուականին:

Այս երկու դէպքերը, պատահած Հայաստանի անմիջական դրացի պետութեանց մէջ, կը յիշեցնեն մեզի թէ ֆրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան կապ ունեցած է թէ՛ առաջին Լուսաւորիչներու Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի ֆարոգութեանց, եւ թէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կատարած հիմնական գործին հետ: Առաքելները նախ յարաբերած են Արգար թագաւորներու երկրին՝ Ասորիքի հետ,

ուրկէ ապա անցած են Հայաստան: Նաեւ, Սասանեան պետութեան հիմնադիր Արտաշիրի դրդումով, Ս. Գրիգորի հայրը՝ Անակ. սպաննած էր հայոց Խոսրով Բ. Թագաւորը, դէպք մը որ հրաշքի նմանով ուղղութիւն պիտի տար ֆրիստոնէութեան պաշտօնական կրօնք դառնալուն Հայաստանի մէջ, Խոսրովի որդւոյն՝ Տրդատ Գ. Թագաւորի ձեռքով 301 թուականին:

Ազաթանգեղոս հայ պատմիչը մանրամասնօրէն կը խօսի վերջին այս դէպքերու մասին, սկսելով Խոսրով Բ. թագաւորի սպանութենէն, որուն մօտաւոր թուականն է 240. պատմելով Գրիգորի եւ Տրդատի յարաբերութեանց մասին իրենց մանկութենէն մինչեւ չափահասութիւն, եւ վերջապէս Գրիգորի եւ Տրդատի յարաբերութեանց մասին իրենց մանկութենէն մինչեւ չափահասութիւն, եւ վերջապէս Գրիգորի ֆրիստոնեայ եղած ըլլալը յայտնուելով Տրդատ չարչարանքներու կ'ենթարկէր զինք. մինչեւ որ թագաւորը ինք կը ստիպուէր լսել Գրիգորի ձայնը եւ կ'ընդունէր անոր բժշկութիւնը, եւ ի վերջոյ ֆրիստոնէութիւնը կը հռչակէր որպէս պետական կրօն Հայաստանի մէջ:

Հարկ է յիշել որ Հռոմ ֆրիստոնէութիւնը որպէս թոյլատրեալ կրօնք ընդունեց կայսրութեան սահմաններէն ներս 313 թուականին միայն, Լիկիանոս կայսեր (312-324) Միլանի հրովարտակով, որ չէր նշանակեր կրօնքի պաշտօնական հռչակում, ինչպէս տեղի ունեցած էր Հայաստանի մէջ 301 թուին: Տարբերութիւնը նկատելի է եւ յատկանշական երկուքին միջեւ:

Մինչեւ 313 թուական Կայսրութեան մէջ անընդհատ հալածանք կար ֆրիստոնէութեան դէմ, հակառակ գոյութիւն ունեցող Առաքելական Հայրերու ֆրիստոնէական ջատագովական

ֆարոգչութեանց եւ գրականութեան: Այդ հալածանքները արձագանք գտան Հայաստանի մէջ, կարեւոր կէտ մը որ կը հաստատէ ֆրիստոնէութեան տարածման իրողութիւնը մեր երկրին մէջ երկրորդ եւ երրորդ դարերուն: Ս. Ակակիոս եւ իր տաւը հազար հետեւորդները, կը հաստատէ լատին մարտիրոսագրութիւնը, նահատակուեցան նոր կրօնի սիրոյն Արարատ լեռան մերձակայքը Ատրիանոս կայսեր օրով մօտ 117 թուականին:

Աւելին, յոյն ֆրիստոնեայ առաջին պատմաբանը Եւսեբիոս Կեսարացի, իր հռչակաւոր եկեղեցական Պատմութիւն հատորին մէջ կը յիշատակէ Մաքսիմիանոս կայսեր (305-313) մղած պատերազմը հայոց դէմ «իրենց ֆրիստոնէական կրօնին վերագրած բարձր արժէքին համար որպէս պաշտամունք հանդէպ աստուածութեան»: Նաեւ Դիոկղետիանոս կայսր հալածեց խումբ մը կոյսեր որոնք փախան Հռոմէ եւ ապաստան գտան Վաղարշապատ, հայոց Տրդատ Գ. Թագաւորի մօտ, ուր սակայն նահատակուեցան կայսերական հրահանգով: Ասոնց մէջ կը գտնուէին առաջին հայ սրբուհիները՝ Գայեանէ եւ Հռիփսիմէ:

Սասանեան Պարսկաստանի առաջին գործը եղաւ մագդեգական կրօնքը (կրակի պաշտամունքը) պարտադիր կրօնք հռչակել 226էն սկսեալ, որուն սակայն հակազդեցին ֆրիստոնէական ներքին շարժումներ, ինչպէս Գնոստիկեան եւ մանիքեական աղանդները, որոնք փիլիսոփայութիւններ էին քան թէ հարազատ կրօնք, առաջինը խառնուրդ մը ֆրիստոնէական հաւատալիքներու եւ հելլենական աստեղագիտութեան, իսկ երկրորդը իրանական եւ ֆրիստոնէական գաղափարաբանութեան խառնուրդ մը:

Գնոստիկեան աղանդը շուտով

Հայաստան, քանի որ պատմութիւնը կը նանչնայ Բարդաժան Ասորի անունով ֆարոգիչ մը որ, ըստ Մովսէս Խորենացիի, այցելած է նաեւ Հայաստան 216 թուականին, հոն եւս ֆարոգչու համար իր աղանդը: Մեր պատմահայրը Խորենացի, կ'ըսէ թէ Բարդաժան Դարանադեաց գաւառի Անի բերդափառքը եկաւ, ուր հայոց հին պատմութեան գիրք մը գտնելով զայն ասորերէնի վերածեց, որ յետոյ յունարէնի թարգմանուած է եւ իրեն, Խորենացիին, ծառայած է որպէս աղբիւր հայոց պատմութեան (Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Բ.): Բարդաժանի Հայաստան գալը ֆրիստոնէութեան նախնական ֆարոգութեան նպատակով կը հաստատէ հայ-ասորի յարաբերութիւնները եւ անոնց վրայ հիմնուած առաքելական ֆարոգութեանց աւանդութիւնը:

Ճիշդ այս կէտն է որ այժմ պէտք է ֆննարկենք: Ս. Թադէոս առաքելի ֆարոգութիւնը Հայաստան անմիջապէս աղերս ունի նոյն առաքելին եղբսիա կատարած առաքելութեան հետ, ըլլալով վերջնոյս շարունակութիւնը: Ասորի աւանդութեան մը համաձայն թղթակցութիւն մը տեղի ունեցած է Յիսուսի եւ եղբսիոյ թագաւոր Արգար Ե.ի (4 ՆՔ - 50 ՔԵ) միջեւ ու նամակները հետագային ամփոփուած են Վարդապետութիւն Ադդէի ասորերէն քննարկի մը մէջ: Նոյն նամակները արտագրած են Եւսեբիոս Կեսարացի եւ Մովսէս Խորենացի: Եւսեբիոս, որ իր յայտնի եկեղեցական Պատմութիւնը գրեց 325 թուին, կ'աւելցնէ որ մեր Տիրոջ Համբարձումէն ետք «Յուդա Թովմաս ղրկեց Թադէոս (Ադդէ), եօթանասուն-երկուէն մին, որ բժշկեց թագաւորը եւ ֆարոգեց իր ժողովուրդին»: Հայկական աւանդութիւնը շարունակութիւնն է ասորականին որուն քննարկը,

Վարդապետութիւն Ադդէի, մեր հայ թարգմանիչները հայերէնի վերածեցին Ե. դարուն, ուր աւելցուցին հայկական աւանդութեան բաժինը թէ Թադէոս չմեռաւ Եդեսիոյ մէջ, այլ շարունակեց իր առաքելական ճամբան դէպի «Արեւելք եւ քարոզեց Քրիստոսի աւետարանը»։ (Հարութեան, Նամակ Արգարի, Վենետիկ 1868)։ Մովսէս Խորենացի իր տեղեկութիւնը սոյն հայերէն բնագրէն ստացած է, եւ Փաւստոս Բիւզանդ, մեր առաջին հայ պատմիչներէն, երբ կը խօսի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչիի Հայաստան հաստատած Աթոռին մասին, կը կոչէ զայն «Աթոռ Թադէոսի» (Փաւստոս Բիւզանդ, Հայոց Պատմութիւն)։ Խորենացի զայն կը կրկնէ ըսելով որ «Հետագային Ս. Գրիգոր կատարեց Թադէոսի մնացած անաւարտ գործը»։

Երկու հայ պատմիչները կը հաւաստեն թէ Ս. Թադէոս նահատակուեցաւ հայոց Սանատրուկ թագաւորի հրամանով եւ ցոյց կու տան Արտագի Աթոռը որպէս սրբավայր գերեզմանը Թադէոսի։ Արտագի Աթոռը պահած է իր առաքելական յաջորդականութիւնը, որուն հսկած են եօթը եպիսկոպոսներ, իրենց անուններով ալ ծանօթ, յաջորդաբար մինչեւ Բ. դարու վերջը։

Այս առաքելական յաջորդականութիւնը յԱրտագ ստուգուած է յիշեալ եօթը եպիսկոպոսներու յաջորդներէն մէկուն անունովը՝ Մեհրուժան եպիսկոպոսի, որուն մասին կը խօսի Եւսեբիոս Կեսարացի։ Եւսեբիոս կը մէջբերէ նամակ մը «Վասն Ապաշխարութեան» վերնագրով, որ գրուած է 254 թուականին Աղեքսանդրիոյ, Դիոնիսիոս պատրիարքի կողմէ եւ ուղղուած Հայաստանի Մովսէս նահանգի Մեհրուժան եպիսկոպոսին։ (Եւսեբիոս Կեսարացի, Եկեղեցական Պատմութիւն,

Զ. գլուխ)։ Իսկ հայ մարտիրոսագրութիւնը կը յիշատակէ հայ նահատակներ, ինչպէս Սանդուխտ կոյս, Սանատրուկ թագաւորի դուստրը, նաեւ Զարմանդուխտ, Սամուէլ եւ Իսրայէլ սատրապներ, եւ այլ հազարներ, որոնք նահատակուած են Ս. Թադէոսի քարոզութեան ատեն։

Հայ Քրիստոնէութեան ծագման հետ կապ ունի նաեւ Բարթողիմէոս առաքելի քարոզութիւնը։ Ան Յիսուսի տասներկու աշակերտներէն էր որ Հայաստան գալով, անցաւ Գողթն, Հեր եւ Զարեանդ գաւառներէն, նոյն Սանատրուկ հայոց Թագաւորի օրով։ Բարթողիմէոս եւս նահատակուեցաւ Մեծ Հայքի Ուրբանապոլիս քաղաքին մէջ, կամ ըստ Խորենացիի յիշած Արեւրանոսի մէջ։ Աւանդական Աղբակը, Հայաստանի հարաւ-արեւելքը, ցոյց կը տրուի որպէս վայրը Առաքելի նահատակման։ Գոնէ երկու նահատակներ, ի շարս բազմաց, անունով ծանօթ են, Ոգուհի արքայաժոյր եւ Տերենտիոս զօրավար, որոնք հետեւեցան Բարթողիմէոսի։ Բարթողիմէոսի առաքելական յաջորդականութիւնն ալ նուիրագործուած է ուր յաջորդական եպիսկոպոսներով, որոնք Սիւնիքի մէջ նստած են, որոնցմէ առաջինը՝ Կուսի, ձեռնադրուած է Առաքելէն։ Հայաստանի վերոյիշեալ զոյգ առաքելական աթոռները՝ Արտագի եւ Սիւնիքի, քրիստոնէութեան գոյութիւնը կը հասցնեն մինչեւ Գ. դարու առաջին քառորդը՝ 295 թուական։

Այսօր քաջատրեւէ ետք յայտնի կը դառնայ որ Հայաստանի մէջ Քրիստոնէութեան գոյութիւնը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչիէ առաջ անառակելի է, նկատի առած երկու առաքելներու Եդեսիոյ վրայով Հայաստան գալու գրոյցը, Հայաստանի Մեհրուժան եպիսկոպոսի պատմական անձ մը ըլլալը, նահատակներու յանուանէ յիշատակութիւնը, որոնք

Մեր նիւթին առընչակից ըլլալով մեզի համար կարեւոր է գիտնալ որ Հայաստանի վերոյիշեալ երեք մայրաքաղաքները միջազգային յարաբերութեանց եւ առեւտուրի կարեւոր կենդրոններ ըլլալով Ասորիքի եւ Հայաստանի միջեւ, կարելի դարձուցին փոխտնտէութեան թափանցումը ի Հայաստան, նոյնիսկ առաջնական շրջանին (Հայկ Մելիքեան, Հայաստանի Յարաբերութիւններ, էջ 452):

Գ. դարու սկիզբը պատահեցան քաղաքական երկու կարեւոր դէպքեր, մին Ասորիքի եւ միւսը Պարթեւաստանի մէջ, որոնք ուղղակի կապ ունեցան փոխտնտէութեան դէպի Հայաստան ներթափանցման հետ: Ասորիքի (Ոսրոյենէ-Եդեսիա) վերջին թագաւորը՝ Արգար Թ. (197-216) իր արքայանիստ քաղաքին՝ Եդեսիոյ մէջ գերի կ'իյնայ Անտոնինոս Կարակալա կայսեր ձեռքը 216 թուին, եւ իր թագաւորութիւնը իսկոյն վերջ կը գտնէր: Ասորի պատմագէտներ հաստատած են որ Արգար Թ. Եդեսիոյ ծանօթ առաջին փոխտնտէայ թագաւորը եղած էր, ուր նոյնիսկ եկեղեցի մը գոյութիւն ունեցած էր եւ սակայն կործանուած ջրհեղեղի մը պատճառաւ 201 թուականին: Քիչ ետքը Պարթեւներու թագաւորութիւնը կը տապալէր եւ Սասանեաններ կը տիրէին Պարսկաստանի 226 թուականին:

Այս երկու դէպքերը, պատահած Հայաստանի անմիջական դրացի պետութեանց մէջ, կը յիշեցնեն մեզի թէ փոխտնտէութեան մուտքը Հայաստան կապ ունեցած է թէ՛ առաջին Լուսաւորիչներու Թագէտոսի եւ Բարթողիմէոսի քարոզութեանց, եւ թէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կատարած հիմնական գործին հետ: Առաջնաւերջը նախ յարաբերած են Արգար թագաւորներու երկրին՝ Ասորիքի հետ,

ուրկէ ապա անցած են Հայաստան: Նաեւ, Սասանեան պետութեան հիմնադիր Արտաշիրի դրդումով, Ս. Գրիգորի հայրը՝ Անակ. սպաննած էր հայոց Խոսրով Բ. Թագաւորը, դէպք մը որ հրաշքի նմանով ուղղութիւն պիտի տար փոխտնտէութեան պաշտօնական կրօն դառնալուն Հայաստանի մէջ, Խոսրովի որդւոյն՝ Տրդատ Գ. Թագաւորի ձեռքով 301 թուականին:

Ազաթանգեղոս հայ պատմիչը մանրամասնօրէն կը խօսի վերջին այս դէպքերու մասին, սկսելով Խոսրով Բ. թագաւորի սպանութենէն, որուն մօտաւոր թուականն է 240. պատմելով Գրիգորի եւ Տրդատի յարաբերութեանց մասին իրենց մանկութենէն մինչեւ չափահասութիւն, եւ վերջապէս Գրիգորի եւ Տրդատի յարաբերութեանց մասին իրենց մանկութենէն մինչեւ չափահասութիւն, եւ վերջապէս Գրիգորի փոխտնտէայ եղած ըլլալը յայտնուելով Տրդատ չարչարանքներու կ'ենթարկէր զինք. մինչեւ որ թագաւորը ինք կը ստիպուէր լսել Գրիգորի ձայնը եւ կ'ընդունէր անոր բժշկութիւնը, եւ ի վերջոյ փոխտնտէութիւնը կը հռչակէր որպէս պետական կրօն Հայաստանի մէջ:

Հարկ է յիշել որ Հռոմ փոխտնտէութիւնը որպէս թոյլատրեալ կրօնք ընդունեց կայսրութեան սահմաններէն ներս 313 թուականին միայն, Լիկիանոս կայսեր (312-324) Միլանի հրովարտակով, որ չէր նշանակեր կրօնքի պաշտօնական հռչակում, ինչպէս տեղի ունեցած էր Հայաստանի մէջ 301 թուին: Տարբերութիւնը նկատելի է եւ յատկանշական երկուքին միջեւ:

Մինչեւ 313 թուական Կայսրութեան մէջ անընդհատ հալածանք կար փոխտնտէութեան դէմ, հակառակ գոյութիւն ունեցող Առաքելական Հայրերու փոխտնտէական ջատագովական

վերադառնալով կազմակերպէր Հայ եկեղեցին առաքելական լրիւ իշխանութեամբ: Գրիգոր հանդիսիւ կ'երթայ Կեսարիա, ուր տեղւոյն Ղեւոնդիոս եպիսկոպոսի ձեռամբ, եւ ի ներկայութեան այլ եպիսկոպոսներու, կը ձեռնադրուի ֆահանայ եւ առաջին եպիսկոպոս Մեծ Հայքի:

Ագաթանգեղոս իր Պատմութեան մէջ պահած է պատճենները այն նամակներուն որոնք փոխանակուած են Տրդատ Թագաւորի եւ Կեսարիոյ Ղեւոնդիոս եպիսկոպոսի միջեւ, ի մասին Գրիգորի ձեռնադրութեան: Վերադարձին Գրիգոր կը մկրտէ Տրդատ Թագաւորը, Աշխէն քաղուհին, Խոսրովիդուխտ իշխանուհին, եւ «աւելի քան չորս միլիոն ժողովուրդ» եփրատ գետին եզերքը:

Գրիգոր իսկոյն կը ճանչցուի որպէս «Կաթողիկոս» թէ՛ Ագաթանգեղոսի եւ թէ Փաւստոս Բիւզանդի կողմէ, որ կը խօսի Գրիգորի մասին որպէս «առաջին կաթողիկոս Մեծ Հայքի» (Ագաթանգեղոս, Պատմութիւն ԺԴ., Փաւստոս Բիւզանդ, Պատմութիւն Գ, Գլ. 10): Քսանհինգ տարի շարունակ Գրիգոր Լուսաւորիչ կը գործէ անդադրում, կը կազմէ բեմեր, կը կազմաւորէ ծէսն ու ծիսակատարութիւնը, կը գրէ ճառեր ու ֆարոգներ, կը շարադրէ դաւանանքի յատուկ կէտեր, եւ 325 թուականին գործէ ֆաշուելով իր կրտսեր որդին, Արիստակէս (325-333) կը յաջորդէ իրեն: Արիստակէսի կը յաջորդէ իր երէց եւ ամուսնացեալ եղբայրը՝ Վրթանէս (333-341): 325ի Նիկիոյ Ա. Տիեզերական ժողովին Հայ եկեղեցին կը ներկայացնէ Արիստակէս Հայրապետ, որուն անունը կ'երեւի ներկաներու ցանկին մէջ: Վերադարձին՝ Արիստակէս իր հետ կը բերէր Հայաստան, Նիկիոյ ժողովի կանոններն ու որոշումները, որոնց վրայ Գրիգոր Լուսաւորիչ կը կատարէր յաւելումներն ու հաստատումները:

Այս բոլորով մէկտեղ հարկ է նշել որ հայոց քրիստոնէութեան դարձի գլխաւոր պատմիչը՝ Ագաթանգեղոս չի տար որոշ թուականներ եւ տրամաբանական ժամանակագրութիւն մը: Այսուհանդերձ, կասկած չկայ որ Դարձին հետ կապ ունեցող բոլոր անձնաւորութիւնները պատմական անձինք են եւ ունին իրենց գործունէութեան թուականն ու աշխարհագրական սահմանը: Այսպէս, Տրդատ Գ. Թագաւորի անմիջական հովանաւորն է Հռոմի ծանօթ կայսր Դիոկղետիանոս (284-305), որուն հաւանութեամբը Տրդատի թագաւորութիւնը կը հաստատուէր Հայաստանի մէջ: Նաեւ, Տրդատի հայոց թագաւոր ըլլալը կը հաստատուէր երկու վիմական արձանագրութիւններով. մին գտնուած 1899ին եւ միւսը 1945ին, առաջինը Մայաֆարկին (Տիգրանակերտ) ֆաղափ պարիսպին վրայ, եւ երկրորդը՝ Գառնիի հեթանոսական տաճարի պատին վրայ, որուն մասին Մովսէս Խորենացի ունի ճշգրիտ ծանօթութիւն. (Յ. Մանանդեան, Քննական Տեսութիւն Հայ ժողովրդի Պատմութեան, Բ. ա. մաս (1957) էջ 120-132. Մովսէս Խորենացի. Հայոց Պատմութիւն, Բ. գլուխ 90): Գրիգոր Լուսաւորիչ նոյնպէս անմիջական կապ ունեցած էր Կեսարիոյ Ղեւոնդիոս Արքեպիսկոպոսին հետ, որմէ իսկ ձեռնադրուեցաւ: Ղեւոնդիոս պատմական անձ մըն է, որովհետեւ ան ներկաներէն մին եղած է Նիկիոյ Ա. Տիեզերական ժողովին եւ իր անունը արձանագրուած է որպէս մասնակից:

Երկու օտար պատմիչներու վկայութիւնները անհրաժեշտ կը նկատեմ հոս արձանագրել որպէս եզրակացութիւն, ցոյց տալու համար թէ քրիստոնէութիւնը տիրական կրօնք դարձած էր Հայաստանի 310 թուականէն առաջ եւ ոչ հետք:

Անոնցմէ առաջինն է դէպքերու ժամանակակից Գ. դարու եւսեփոս կեսարացին որ հետեւեալը կ'ըսէ հայոց մասին, նշելով յատկապէս կայսեր յայտարարած պատերազմ մը հայոց դէմ Յ11 թուականին, հայոց ֆրիստոնէութիւնը ընդունած ըլլալուն համար: Քրիստոնեայ պատմիչը եւսեփոս կ'ըսէ.

«Բացի այդ՝ բռնակալ կայսեր (Մաքսիմիանոս Դայեայի) ձեռքով պատերազմ յայտարարուեցաւ հայերու դէմ, որոնք սկիզբէն բարեկամ էին ու դաշնակից՝ հռոմայեցիներուն: Բայց որովհետեւ անոնք (հայերը) ֆրիստոնեայ էին եւ եռանդով ու բարեպաշտութեամբ Աստուծոյ կ'երկրպագէին, այս աստուածատեացը փորձեց անոնց ստիպել որ անոնք զոհարերութիւն մատուցանեն կուռքերուն եւ դեւերուն: Ուստի իրենց բարեկամ եւ դաշնակից ճանչցուածները (հայերը) վերածեց թշնամիի եւ մարտնչողի: Ինքն իսկ հայերու դէմ մղած այդ պատերազմի ընթացքին ջախջախուեցաւ իր բանակին հետ»:

Եկեղեցական Պատմութիւն Թ. գլուխ 8

Երկրորդ պատմիչն է Ե. դարու եկեղեցական պատմիչ Սոգոմենոս որ կը յիշէ Տրդատ Թագաւորը որպէս պաշտպան ֆրիստոնէութեան, եւ կ'աւելցնէ, ըսելով.

«Ես տեղեկացայ որ հայերը

ֆրիստոնէութիւնը ընդունած են աւելի առաջ քան վրացիներն ու ուրիշները: Կ'ըսեն որ Տրդատը որ այս ժողովուրդի առաջնորդն էր, աստուածանշան հրաշքի մը պատճառով որ պատահեցաւ իր տանը մէջ, իսկոյն ինքը դարձեր է ֆրիստոնեայ ու նաեւ հրամայեր է որ քարոզութեան միջոցով այդ կրօնը ընդունին բոլոր իր հպատակները»:

Եկեղեցական Պատմութիւն Բ. գլուխ 8

Այս երկու մէջբերումները անփոխարինելի են եւ շատ կարեւոր: Անոնք կը հաստատեն օտարներու բերնով եւ գրեթէ ժամանակակից ճշգրտութեամբ թէ հայերը ֆրիստոնեայ դարձած էին պետականօրէն, թագաւորով եւ ժողովուրդով, չորրորդ դարու առաջին տարիներուն: Համաձայն պատմագէտ Յակոբ Մանանդեանի, վրացիք ֆրիստոնեայ եղան Յ37 թուականին: Մովսէս Խորենացի իր կարգին կը հաստատէ որ Գրիգոր Լուսաւորիչ «գրաւեց Ս. Թադէոս առաքեալի աթոռը Տրդատ Թագաւորի գահակալութեան 17րդ տարին», որ է Յ03 թուականը, Ս. Էջմիածնի հիմնադրման ճշգրիտ թուականը: Խորենացիի հաշիւը ճիշդ է, քանի որ Տրդատ Գ. թագաւորի գահակալութեան թուականը ծանօթ է որպէս 287, որուն 17րդ տարին կ'ըլլայ Յ03:

ԴՈԿՏ. Հ. ԶԱԿԵՆ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

ՏՈՒՆԴԱՐՁ

Ծնած եմ 1914ին:

Մայրս կը պատմէր, թէ՛ զիս աշխարհ բերելէն քանի մը ամիս ետք, պայքած է Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը:

Ուրեմն, ծնած եմ շատ գէշ թուականի մը, 1914ին, Եոզկաթ, Կեդրոնական Թուրքիա:

Դեռ քանի մը ամսուան ծովեր մանուկ, արիւնոտ ճամբաներէ անցնելով, մօրս գրկին մէջ՝ հասանք Վերին Եփրատ, Տէր Զօր: Գետին արիւնաներկ ջուրերուն երեսին մայրս տեսեր է մարդկային յօշոտուած մարմիններ, կտրուած գլուխներ, որոնց անդիմադրելի ցաւին առջեւ լաւ կը համարէ գետի յորձանգին յանձնել զիս, քան՝ գազանացած թուրք վոհմակին: Ու փորձուեր է երբեք բախտը առաջանալ ու զիս գետի ալիքներուն յանձնել. եւ ամէն անգամին ալ մայրական սրտի մղկտումով ետ կեցեր է: Իր վերջին փորձութեան, մօրտատիկս վրայ հասնելով, մօրս թեւէն խլելով զիս, զգասատութեան հրաւիրած է զինք. «Աղջիկ, անաստուած, եթէ վաղը մեք ողջ մնանք, դուն ի՞նչպէս պիտի դիմանաս մանչուկիդ կորուստին...»:

Տարիներ ետք, մայրս է պատմողը տարագրուած հայ խլեակներու եւ մեր ընտանիքին տանդէական ողիսականը: Մայրս, տառապանքէն կարծրացած իմ անգին մայրս, որուն քարի դէմքին վրայ պակսեցաւ ժպիտը: Այսպէս շարունակեց.

Մեր կարաւանը հասաւ Հալէպ, յետոյ ուր կայք առնելու համար, չեմ գիտեր: Քանի մը շաբթուան մեր կեցութիւնը այս քաղաքին մէջ անակնկալ փրկութեան սփոփանք բերաւ մեզի: Քաղաքի հին քաղերէն մէկուն մէջ ամսական հինգ օսմանեան ոսկի վճարելով

քակով տունի մը մէջ սենեակ վարձեցինք: Մահէն կեանք անցում մը եղաւ ասիկա: Առաջին քանի մը օրերուն քակով տան մեր սենեակին առջեւ նստած արեւ ծծեցինք, կեանք շնչեցինք: Ով գիտէր թէ ինչ պիտի բերէր վաղուան օրը:

Ամբողջ հեղձուցիչ տաք օր մըն էր: Հայրիկիդ հետ սենեակէն դուրս գալով, նստեցանք դրան սեմին, քիչ մը զովանալու համար: Քեզ թեւորուս վրայ մեղմիկ կ'օրօրէի: Հագիւ հանգիստ շունչ մը առած էինք, երբ տան փողոցի դուռը ահաւոր մատնութիւն մի յիշեցնող հարուածներով ստիպեց զիս ու հայրիկդ որ մէկ շունչով տանիք վազենք: Չբերականութեան վախի ազդեցութեան տակ քեզ մոռցած էինք քակին մէջ... թուրք ոստիկաններու եւ հետաքննարկի խուժանին հետ առանձին:

Հայրիկդ եւ ես, տանիքին մէկ անկիւնը փուլ եկած, հագիւ մեր արցունքը կը խեղդէինք, մտածումներու մէջ քեզի եւ քու ճակատագրիդ հետ ըլլալով:

Ոստիկանները իրենց խուզարկութենէն դժգոհ, ձեռնուռնայն կը հեռանան քակէն, եւ անոնց հետ նաեւ քակէն դուրս կ'ելլէ քախտախնդիր խուժանը: Աղմուկ աղաղակի դադարումէն եւ խուժանին հեռանալէն յետոյ. տանիքէն վար իջանք քեզ գտնելու յոյսով: Սակայն քեզ չգտանք: Ճարահատ, վերջին յոյսով դուռ-դրացիներուն դիմեցինք, որոնցմէ ոչ ոք կրցաւ տեղեկութիւն տալ քու մասին: Այլ ողբն ու կոծը մեր քաժինը եղաւ օրերով ու ամիսներով: Ու այնուհետեւ, մեր քակը այցելող ամէն ծանօթ-անծանօթի դիմելով յոյսի եւ օգնութեան նշոյլ մը կը սպասէինք: Եւ օր մը, եղաւ այնպէս որ քու խօսքդ կ'ընէինք, երբ անոնցմէ մէկը

անսպասելի յայտնություն մը ըրաւ, գաղտնօրէն յիշեցնելով որ դրամի մոլուցքով իրենց խիղճը ծախած տանուտէրեր, իրենց գաղթական վարձուորներուն ամսուան մը ժամկետը դեռ չլրացած՝ թուրք ոստիկանապետին լուր կուտան, որպէս զի հին գաղթականին ձերբակալումէն ետք նոր մը ապահովեն: Եւ այսպէս շարունակաբար: Այսպէս օրերը եղան ամիսներ, ու ապա՝ չորս երկար տարիներ, մինչեւ որ թուրքերը նահանջեցին գլխիկոր, եւ հայ գաղթականներն ու տեղացի արարը ազատ շունչ մը փաշեցին:

Տարին 1918:

Հայրդ, որ դեռ եղբայրի մէջ տիրացած էր անձրեւանոց պատրաստելու արհեստին, հիմա տունէն ներս ապսպրանքներ կ'առնէր նորոգութեան, եւ այդպէս, գէշ-աղէկ մեր օրական ապրուստը կը ճարէր: Միշտ ալ սակայն, առիթ կը ստեղծէր թաղի շուկան իջնելու եւ հոս հոն փու մասիդ հետաքրքրուելու ամէն ծանօթ անցորդի մօտ:

Եւ այսպէս, անձրեւոտ օր մը, թաղի արար խանութպանի մը մօտէն գնումի մը ընթացքին խօսք կը բանայ փու կորուստիդ մասին: Ազնիւ արար խանութպանը կը յայտնէ, թէ՛ լաւ կը յիշէ հայ գաղթականներ ձերբակալելու ծախող դէպքը, սակայն մանուկի մը կորուստին մասին անտեղեկ է: Բայց ան ազնիւ կը գտնուի հայրդ դրկելու ուրիշ խանութպանի մը մօտ: Այս վերջինն ալ կու տայ քեզ առեւանգողին հասցէն:

Սակայն հիմա պէտք էր ուղղակի գործի անցնիլ, ինչ որ գործնապէս բաւական դժուար էր: Արաքերէն չէինք գիտեր: Պէտք էր ազնիւ մէկը գտնել՝ քեզ առեւանգողին հետ խօսելու եւ հասկցուելու համար: Այդ օր, հայրդ եւ եւս երկար տեսն անխօս մնացինք: Լռութիւնը ինքնին խօսուն էր: Ինչ

կրնայինք ընել քեզ փրկելու համար: Սակայն անորոշութեան մէջ անցան ֆանի մը օրեր:

Օր մը, կէսօրուան մօտ, հայրդ սենեակի մէկ անկիւնը փաշուած, յանախորդի մը հին անձրեւանոցը կը նորոգէր, իսկ եւս սենեակէն դուրս գալով, դրան սեմին նստած արցունք կը թափէի: Ճիշդ այդ պահուն, մեր բակի դրացին սենեակէն դուրս եկաւ իրենց հիւրին հետ: Եւ ստիպուեցայ արցունքս զսպել: Անծանօթը յայտնօրէն կառավարական պաշտօնեայ ըլլալու էր, ֆանի որ պաշտօնական համազգեստ կը կրէր: Եւ ահա, մեր դրացին, ըստ երեւոյթին հիւրին հետաքրքրութիւնը գոհացնելու համար, կը պատմէ մեր՝ գաղթական, եւ հայրիկիդ անձրեւանոցի վարպետ արհեստաւոր ըլլալը: Յետոյ անոնք երկուքով ինծի մօտեցան, եւ եւս զիրենք ներս առաջնորդեցի, երբ արդէն հայրիկդ վերջացուցած էր անձրեւանոցի նորոգութիւնը:

Մեր բակի դրացին նախ ծանօթացուց հիւրը, որ ոստիկանատան մը պետն էր, եւ ծանօթացուց մեզ, պատմելով թուրք ոստիկանութեան կողմէ մեր հետապնդուիլը, եւ ապա՝ մանաւանդ շեշտելով փու առեւանգումդ եւ մեր ամենօրեայ տառապանքը այդ պատճառով:

Ոստիկանապետը պահանջեց որ յաջորդ օր ոստիկանատուն հանդիպինք: Մութէն լոյս ուստում մը եղաւ այս անակնկալ հանդիպումը:

Յաջորդ օր, հօրդ հետ միասին գացինք Ճիտէյտիէ փողոցի ոստիկանատունը, ուր մեր դիմումին վրայ, դռնապանը մեզ առաջնորդեց ոստիկանապետին մօտ:

Ոստիկանապետը մեզ տեսնելով, անմիջապէս ոստիկան մը կանչեց մեզի ընկերանալու, եւ իր

օգնութեամբ ուստիկանատունը բերելու համար քեզ առեւանգողը:

Բարեբախտաբար դիւրութեամբ գտանք «մարդագող»ը իր կրպակին մէջ: Ուստիկանը խօսեցաւ անոր հետ եւ յայտնեց ուստիկանատունէն կանչուած ըլլալը: Մարդը նախ դժկամեցաւ, բայց ուստիկանին հրահանգին վրայ մեզի ընկերակցելով՝ եկաւ ուստիկանատուն:

Ուստիկանապետը, մեր ներկայութեան, երբեմն մեղմ ու պարագային համեմատ խիստ հարցափնտրեան ենթարկեց զինք: Ապա կանչեց թրքերէն գիտցող ուստիկան մը, որուն միջոցով տրուած յայտնութենէն իմացանք որ մարդը քեզ առեւանգելով, փոխան եօթը օսմանեան ոսկիի վաճառք է ամուլ-անգաւակ կնոջ մը: Ուստիկանապետը հրամայեց մեկնիլ այդ կնոջ տունը, եւ այդ մօրուն եւ քեզ առնելով վերադառնալ ուստիկանատուն:

Ինկանք նամբայ: Թաղէ թաղ անցնելով կեցանք տունի մը առջեւ: Մարդը դրան ուռնակը զարկաւ քանի մը անգամ, մինչեւ որ կիսով բացուեցաւ: Բացողը կին մըն էր, որ իրեն ծանօթ խանութպանը տեսնելով ուստիկանի մը եւ այր ու կնոջ մը հետ, սիրտը դող ելած, փորձեց դուռը փակել մեր երեսին: Սակայն ուստիկանը արգելք եղաւ, եւ ըսաւ թէ եկած է մանուկն ու զինք ուստիկանատուն տանելու: Կինը ինքնիրմէ ելած ճիշդ ու պոռչտուով վայնասոյն մը փրցուց, ըսելով, թէ՝ մանուկը շատոնց մեռած է:

Կնկան այս խօսքին վրայ ուստիկանը հրեց կիսաբաց դուռը, ու մենք բոլորս մէկ քակէն ներս խուժեցինք, եւ սենեակէն ներս մտնելով քեզ գտանք ոտարոպիկ, գետին նստած: Այլ կրնա՞ս երեւակայել երկու մայրերու յուզումն ու լացը: Ուստիկանն ու քեզ առեւանգող խանութպանը շշմած, շուարած, հիմա կը նայէին մէյ մը ինծի, մէյ մըն ալ

մօրուիդ: Կինը ի վերջոյ հնազանդեցաւ ուստիկանին հրամանին, եւ մենք վերադարձանք ուստիկանատուն: Մեր ժամանումին՝ ուստիկանապետը ինկաւ դժուարին կացութեան մը մէջ: Երկու մայրերու եւ մէկ զաւկի հանգոյցին առջեւ պահ մը շուարած էր: Կը մտած էի թէ ուրկէ եւ ինչպէս պիտի սկսի հարցումներուն: Թէեւ ես ինքս ինծի դատաւոր էի, եւ լուծումը տուած արդէն: Առանց այս կամ այն դատելու, որոշած էի քեզ իմ գիրկս առնելով տուն դառնալ: Ուստիկանապետը սկսաւ իր հարցումներուն՝ խօսքը ուղղելով մօրուին, որ իր կուրծքին պինդ սեղմած էր քեզ: Կինը արցունքը կոկորդին մէջ խեղդելով սկսաւ պատմել:

- Զաւակ չեմ ունեցած, եւ ատոր կարօտով կը տառապէի: Մօտ չորս տարի առաջ, հայերու տարագրութեան շրջանին, քախտը այնպէս բերաւ, որ սա ձեր դիմացը նստած մարդը, որ մեր տունէն երկու թաղ անդին ինծի ծանօթ խանութպան մըն է, առիթով մը յայտնեց ինծի, թէ՝ տարագրեալ հայ ընտանիքէ մը մոռցուած մանչուկ մը գտած է, եւ եթէ ուզեմ կրնամ տէր ըլլալ անոր՝ փոխան գումարի մը: Համամտութիւն յայտնեցի, եւ նոյն օրը, կէսօրէ ետք, ան եկաւ մեր տունը փոքրիկին հետ: Զիս մի՛ դատապարտէք, Պր. Ուստիկանապետ, շարունակեց կինը, - ես ինչ յանցանք գործած եմ անտէր այս փոքրիկին մայրական գիրկս քանալով: Աչքը կեանքին քանալով, միայն զիս նանչցած ձրնոսիս մեղք է, գրացէք մեզի:

Երբ ձրնոս անունը լսեցի, բողոքելով յիշեցուցի որ իմ մանչուկիս անունը Հայկ է: Կինը առիթ չտուաւ ոչ իմ բողոքին եւ ոչ ալ ուստիկանապետին հարցապնդումին, եւ իսկոյն ըսաւ, թէ՝ Սեպտեմբեր ամսու մէջ տէր դարձած է քեզի, եւ Սր. Գէորգի տօնին՝ ձրնոս անունակոչեք է քեզ:

Հիմա, բոլորիս աչքերուն մէջ յուզում կար եւ արցունք: Ծանր լուռութիւն մը սկսաւ ննշել բոլորիս վրայ: Ոստիկանապետը լուռութիւնը խզելով հրաւիրեց կինը որ բեզ վերադարձնէ ինծի: Սակայն կինը դժկամակեցաւ եւ սկսաւ պատմել իր՝ բեզի ընծայաբերած գուրգուրոտ սիրոյն, հոգատար անքուն գիշերներուն, եւ հուսկ՝ բեզի տէր ըլլալուն համար իր կատարած նիւթական գոհողութեանը մասին:

Սակայն, ոստիկանապետը յիշեցուց անոր, որ մարդկային ազնիւ պարտականութեան հետ ապրած է մայրութեան անփոխարինելի աշխարհը, եւ հիմա կը մնայ փոքրիկը յանձնել իր հարազատ մօրը:

Ես մօտեցայ կնոջ, եւ բեզ անոր թեւերէն ազատելով, իմ գիրկս առի: Ուզեցի կուշտ ու կուռ համբուրել քաղցրիկ այտերդ, սակայն ափսոս, բու պտղիկ մատներով արգիլել փորձեցիր՝ «պըրիտ ըմմի» ճշալով (մայրս կ'ուզեմ): Ես «ըմմի»իդ մօտեցայ, եւ իմ ջերմ ու մայրական անկեղծ շնորհակալութիւնս յայտնեցի, խնդրելով նաեւ որ չմոռնայ իր «Ճրճոս»ը, եւ յաճախ այցելէ մեզ:

Ոստիկանապետը, դառնալով ինծի, երջանկութիւն մաղթեց, ու թելադրեց որ աւելի զգոյշ տիրութիւն ընեմ բեզի: Նոյնքան եւ աւելի ուրախացուց զիս, երբ ան յայտնեց որ ա՛լ փրկուած ենք թուրքի բռնակալ լուծէն, եւ հայն ու արաբ միատեղ պիտի ապրին եղբայրական սիրով:

Ապա դառնալով կնոջ, նախ շնորհաւորեց զինք մարդասիրական իր ազնիւ վերաբերումներուն, եւ մանաւանդ որդեկորոյս մօր մը վիշտը խորապէս գնահատելուն համար: Յետոյ, դառնալով խանութպանին, անուղղակի կերպով բեզ փրկած ըլլալուն արժանի յիշատակութիւնը ըրաւ:

Ուրեմն, շնորհակալութիւն

յայտնելով հրաժեշտ առինք ոստիկանապետէն, եւ բեզ իմ թեւերուս պաշտպանութեան տակ, հասանք տուն: Դուռ-դրացի ու բարեկամներ հաւաքուեք էին բակը: Աշխարհը իմս եղաւ, երգ ու հառաչ, ծափ ու ծիծաղ լսելով մեր շուրջը: Ա՛լ բեզ համբուրողներ, բեզ սիրողներ եւ հետաքրքիրներ ուրախութեան անմոռանալի պահեր ապրեցուցին, մինչեւ որ տակաւ հեռացան, եւ հայրդ ու ես մնացինք լացիդ ու ճիչիդ հետ առանձին:

Ի զուր բեզ գիրկիս մէջ օրօրեցի, հայերէն երգ մը երգելով: Անօգուտ: Լացիդ մէջ ես անծանօթ էի բեզի: Ճարահատ, ձայնեցի մեր դրացուին, որ փութաց եւ բու լացն ու ճիչը թարգմանեց, ըսելով որ «խըպըզ» (հաց) ու «նըպնէ» (պանիր) կ'ուզես:

Կտոր կտոր հաց ու պանիր կերցուցի բեզի, ու երբ կշտացար, աշուկներդ այնքան անոյշ ժպտացին, որ սկսայ «օրօր» երգելով բուն բերել աչքերուդ: Հրաշք: Արդեօ՞ք յիշեցիր առաջին օրերուդ բեզի երգած «Օրօր»ս, եւ այդ իսկ պատճառով ամուր փաթուեցար ինծի:

Տարիներ ետք, վերյիշելով այդ երգը, կը հարցնէիր թէ ինչո՞ւ երգին բառերը տարբեր են տան մէջ մեր խօսած լեզուին բառերէն: Յետոյ, երբ սկսար դպրոց երթալ, սորվեցար իրողութիւնը, եւ ամէն տուն գալուդ, սկսար սրբագրել:

- Ասոր «էֆմէֆ» չեն ըսեր, «հաց» կ'ըսեն, ասոր «գաշըդ» չեն ըսեր, «դգալ» կ'ըսեն:

Սիրելի մայրիկ, այս յուշը թող որդիական փունջ մը ծաղիկ ըլլայ, բուռ մը օրհնութիւն, յիշելու բեզ, ու բեզմով՝ բոլոր մայրերը, որոնք անապատի աւազաններէն մինչեւ հիւղաւանները սերունդներ փրկեցին կորուստէ եւ ուծացումէ:

ՀԱՅԿ ՊԱՐԻԿԵԱՆ

ՀԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ԶԷԻ ԳԻՏԵՐ ՍՈՐՎԵՑԱՅ»

Շատ մը առիթներով, յատկապէս մանկավարժական կալուածէն ներս, կեանքը՝ դպրոց իրրեւ կը ներկայացուի, փորձութիւնները՝ ազդարարութիւններ, վտանգներ՝ ուսուցիչներ, փորձաճանաչներ՝ դասագրքեր, հարուածները՝ պատիժներ, ծրագիրները՝ նօթատետրեր, մարդիկ՝ դասընկերներ, եւլն.: Սովորական դպրոցի մը եւ կեանքի դպրոցին հիմնական տարբերութիւնն այն է, որ առաջինը դասարանային յստակ քաժանումներ ունի, կրթական յատուկ ծրագրի մը կը հետեւի, ընդհանուր պատասխանատու մը՝ տնօրէն մը ունի, որ կը հսկէ ուսուցիչ-աշակերտ, աշակերտ-աշակերտ, ծնող-ուսուցիչ փոխ-յարաբերութեանց բնականոն ընթացքին: Յանախ ըստած է որ «Ուսումը անվախճան է»: Թերեւս աւելի նպատակայարմար ու ճիշդ պիտի ըլլար ըսել. «Կեանքի դպրոցին ուսումը անվախճան է», որովհետեւ ըստ ներկայ ընկերութեան մօտ կազմուած ըմբռնումին, մարդիկ ուսման այս կամ այն աստիճանը կը նուաճեն, նպատակի մը իրագործման համար, որ ի վերջոյ, կեանքի մէջ այս կամ այն ասպարէզէն ներս «օրինաւորապէս» մօտոք գործելու արտօնագիրը պիտի տայ: Տեսնուած է նաեւ որ ոմանք երկրորդ կամ երրորդ մասնագիտութեանց կը տիրապետեն, բայց վերջապէս կանգ կ'առնեն ու կը դառնան կեանքին: Այս իմաստով վերջակէտ մը կը դրուի ուսման, որով ուսանողը հասած ըլլալով իր ակնկալած քարձրութեան, կեանքի ծովուն վրայ կը սկսի թիավարել: Սակայն հազիւ հասած այդ կարծեցեալ վերաջկէտին, նոր էջ մը կը բացուի «ուսումնական» իր կեանքին մէջ, նոր վարժարան մը կը սկսի յաճախել, ուր այլեւս տնօրէնի մը խուզարկու

հետեւողութիւնը չկայ, ոչ ալ համալսարանական դասախօսին տուած խորհուրդներուն կողմնացուցային ճշգրտութիւնը, այլ ամէն ինչ թողուած է սեփական դատողութեան, այն ալ՝ ինչքանով որ Աստուած պարգեւած է տուեալ անձին: Կեանքի այս դպրոցին մէջ, սովորական դպրոցի մը կիսամեայ եւ ամսավերջի քննութիւններուն, կամ պարբերական գրաւորներուն համագործակցութեան կան, որոնց գնահատական ճիշդը մէկի փոխարէն կրնան քաղմաթիւ ուսուցիչներ տալ, որոնք շրջապատիդ մէջ շարժումներուդ հետեւող անձերն են կամ սոսկ դիտողներ: Դասարանի մը մէջ, հետաքրքրական է դիտել սրբագրուած քննութեան մը թուղթերուն վերադարձման պահը, երբ աշակերտներու ուշադրութիւնը կը կեդրոնանայ աւելի ուսուցչին կատարած սրբագրութեան ճիշդ կամ սխալ ըլլալուն վրայ, քան թէ՝ իրենց կատարած սխալներուն վրայ...: Ոմանք կ'առարկեն ըսելով որ արդար չէ իրենց տրուած այդ ճիշդ եւ կը թուեն այն բոլորը, որոնք իրրեւ ճիշդ պատասխաններ կրցած են վերարտադրել, մոռնալով այն զանաւորութիւնները, որոնք այլապէս կարեւոր էին: Սխալներուն ուշադրութիւն չդարձնելու այդ թերութիւնը, մեր կողմէ կատարուած նոր սխալներ չընդունելու սովորութեան հետ միասին, աշակերտը կ'անդամալուծեն եւ չեն արտօններ որ սորվի մատուցուածքը: Նոյն այս ոգին է որ կը շարունակուի կեանքի դպրոցին մէջ, ուր «աշակերտները» իրենց կատարած կեանքի սխալներուն պատասխանատուութիւնը ուրիշներու վրայ կը քարդեն, պատճառ դառնալով որ երբեք չտեսնեն կատարուած սխալ մը ու երբեք ալ չկարենան սրբագրել զայն:

կատարուած զէշ արարքի մը պատասխանատուութիւնը մեր վրայէն հեռացնելու մարդկային տկարութիւնը, շատ մանր երախաներու վրայ կատարուած փորձերով եւս հաստատուած է: Ենթադրենք որ մանկապարտէզի ամենէն խոնարհ դասարանի աշակերտներուն յանձնուած առարկայ մը յանկարծ երեխաներուն ձեռքին մէջ կոտորուի: Մանկավարժը երբ հարց տայ անոնց թէ՛ ո՞վ կոտորեց, բոլորն ալ պիտի մերժեն կոտորած ըլլալ եւ ցուցամատով պիտի մատնանշեն կողքը կեցող երախան: Կացութիւնը նոյնն է նոյն տան մէջ: Մայր մը երբ հարցնէ իր զաւակներուն թէ ո՞վ կոտորեց դրան ապսկին, երեխաները պիտի ուրանան, եթէ պէտք ըլլայ նոյնիսկ ստելով որ ինքն իրեն ջարդուած է այդ ապակին: Ոմանք քաջ գիտնալով որ մայրը հեռուէն ականատես եղած է իրենց կատարածին, դարձեալ կը մերժեն իրենց վրայ առնել պատասխանատուութիւնը: Նոյնը փորձուած է նաեւ չափահասներու պարագային: Գործատեղիի մը մէջ, կորսուած առարկայ մը գտնել ջանալով, գործատէրը կը դիմէ աշխատատեղներուն, հարցնելով թէ ո՞վ պահած է այդ: Գործատէրները, տակաւին սուսնց իմանալու թէ ի՞նչ է պահուածը, բոլորն ալ միաբերան կ'ըսեն. «Ես չտեսայ. ես չառի»: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ կատարուածը երբ սխալ արարք է, ատոր պատասխանատուութիւնը չ'ուզեր իր վրայ վերցնել մարդ, սկսեալ իր անչափահաս տարիքէն մինչեւ գերեզմանումի օրը:

Ներքին այս զգացումն է որ խոչընդոտ կը հանդիսանայ սխալ մը խոստովանելու քաջութեան, որ այլապէս ինքնադաստիարակչութեան նպաստող սեփական իմաստը է: Սխալի մը պատասխանատուութենէն հեռանալու այս երեւոյթն է որ պատճառ կը դառնայ

որ յանախ օգտագործենք «չէի գիտեր՝ սորվեցայ» խօսքը, որուն կարիքը այսօր յանախակիօրէն պիտի չգգայինք, եթէ իր ժամանակին ընդունէինք սխալ մը: Սխալներու գումարման պատճառով է որ նախկինները չենք ճանչնար ու որպէս նոր կ'ընդունինք զանոնք: Նոյն խօսքին սերտօրէն առընչուած է նաեւ նմանահունչ այլ արտայայտութիւն մը՝ «Եթէ գիտնայի՛», որոնք երկուքն ալ ապարդիւն զոյնումի մը կ'առաջնորդեն, երբ անցեալը անցած ըլլալով, կարելի է միայն կատարուած սխալին սրբագրութեան աշխատանքով զբաղիլ, չմոռնալով որ «հին յանցանք մը ներելը, նորի մը արտօնութիւն տալ կը նշանակէ»: Խրատը իր մեծ դերակատարութիւնը ունի, որ կը նպաստէ «չէի գիտեր սորվեցայ» աւելի նուազ յանախականութեամբ օգտագործման: Ըսուած է. «Որքան շատ ականջ տաս խրատին, այնքան աւելի քիչ խրատ կը լսես»: Աստուածաշունչի գիրքերէն մէկուն՝ «Ժողովողի գիրք»ին իմաստուն հեղինակը կը գրէ. «Իմաստունին յանդիմանութիւն լսելը, յիմարներուն երգը լսելէն աւելի լաւ է» (Ժող. է. 5): Խրատին ականջ տալը ունի նաեւ այլ քարերար երես մը, որ «չէի գիտեր սորվեցայ»ն կը փոխէ «Գիտեմ, պիտի չսխալիմ»ի, որ նախագգուշացնող ձայնն է մեր մէջ:

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հայրերէն մին՝ Ս. Ներսէս Եպիսկոպոս Լամբրոնացին կ'ըսէ. «Քու ներսիդդ ուսուցիչ մը ունիս, քայց զգոյշ եղի՛ր որ չարհամարեաս անոր հրահանգները»: Կեանքի խորտուրորտ ճամբուն վրայ քացուած խորունկ փոսերուն մէջ որքան մարդիկ իյնալէ ու ելլելէ ետք ըսած են. «Չէի գիտեր սորվեցայ», ու տակաւին որքան մարդիկ պիտի իյնան ու ելլեն, ըսելով. «չէի գիտեր՝ սորվեցայ», քայց քանի՞ տոկոսը արդեօք պիտի ըսէ. «Գիտեմ, պիտի չսխալիմ»:

ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԴ. ԶԻՖԹՃԵԱՆ

ՀԱՅ ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀՍԿԱՆ՝ ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՄԱՆԵԱՆ

Հայ գիտական աշխարհը վերջերս հանդիսաւորապէս նշեց հայ ճարտարապետութեան երախտաւոր մշակ՝ Թորոս Թորամանեանի ծննդեան 135 եւ մահուան 65 ամեակները:

Այս ներհուն ու անխոնջ գիտնականը վաղ տարիքէն խորին հետաքրքրութիւն ցուցաբերած է ճարտարապետութեան հանդէպ: Ան հաւատարիմ մնաց իր կոչումին ցմահ՝ հայութեան ժառանգ ձգելով անկրկնելի գիւտեր ու շքեղութիւններ:

Նագիկ Թորամանեան շատ շնորհակալ աշխատանք կատարած է կազմելով, ծանօթագրելով ու տպագրութեան յանձնելով Թ. Թորամանեանի կողմէ գրուած, ինչպէս նաեւ յարգելի գիտնականին ուղղուած 215 նամակները: Այս նամակները առատ նիւթ կը մատուցեն մեզի խորապէս հասկնալու նշանաւոր ճարտարապետը՝ իր աշխատանքի նկատմամբ ցուցաբերած քաջառիկ հոգատարութեամբ, արտակարգ քծախնդրութեամբ եւ աշխատելու յատուկ եղանակով: Նամակները կը յայտնաբերեն նաեւ ներքին ծալքերը Թորամանեանի անձնական կեանքին: Մեր այս գրութեամբ մտադիր ենք աւելի անդրադառնալ այս նամակներուն բովանդակութեան իմաստը Թորամանեանի ստեղծած արուեստին ու անոր մատուցած բիւրաւոր ծառայութեանց հայ ճարտարապետական բնագաւառէն ներս:

Թորամանեան նամակագրութեան մէջ եղած է ժամանակակից նշանաւոր դէմքերու հետ, ինչպէս՝ Գրեքին Վրդ. Յովսէփեանի, Արշակ Զօպանեանի, Ատրպետի, Թորգոմ Եպիսկոպոս

Գուշակեանի, Հայր Ներսէս Ակինեանի, Երուանդ Լալայեանի, Ալեքսանտր Թամանեանի, Աշխարհբէկ Քալանթարեանի, Արշաւիր Կարինեանի, Ստեփան Լիսիցեանի, ինչպէս նաեւ օտար գիտնականներու ու քանասէրներու՝ Նիկողայոս Մառի, Եօգէֆ Ստրժիկովսկիի (Josef Strzygowski), Յուրկիս Պալտրուշայտիսի (Jurgis Baltrusaitis) եւայլն:

Որքո՞քեամբ հասակ առած ու անոր դառնութիւնը ճաշկած պատանին մանուկ տիով հետամուտ եղած է իր նախասիրած նիւթին ու ճիւղին՝ ճարտարապետութեան: Նիւթական անձուկ պայմանները երբեք չեն շեղած ուսումնատենչ աշակերտը իր ընդգծած ուղիէն ու չեն ընկրկած ու վհատած զայն քարոյապէս:

Փայլուն յաջողութիւններով աւարտելէ ետք Պոլսոյ Կայսերական Գեղարուեստից Վարժարանի ճարտարապետական րաժինը, Թորամանեան առժամապէս կ'աշխատի Պոլսոյ մէջ, ապա Յեղասպանութեան նախորդ տարիներուն, կը փոխադրուի Պուլկարիա եւ կը կարգուի իբրեւ ուսուցիչ նկարչութեան ու գծագրութեան՝ հայ տարագիր որբերու համար քացուած հայկական դպրոցի մէջ:

Պուլկարիոյ մէջ Թորամանեան կը պատրաստէ նախագիծեր ու կը կառուցէ երեւելի շէնքեր ու սիրուն տուներ: Այդ շրջանի մամուլը մեծ գովասանքով անդրադարձած է Թորամանեանի հոյակապ շինութեանց ու կատարած հետեւեալ ներդրականը. «Ճարտարապետը՝ Թորամանեան... ուշադրութեան ու համակրանքի առանցք մը կը դառնայ՝ քաղաքա-

կան քարեզարդութեան այդպիսի զարկ մը տուած ըլլալով... ես աշխուս տեսայ քիչ շատ քանէ հասկցող պուկարներ, որք մատ կը խածնէին, տեսնելով երկու միաձոյլ սփանչելի սիւներ, որոնց վրայ կեցած է ամբողջ շէնքը»:

Թորամանեան ապա կ'անցնի Ռումանիա եւ այնտեղ բնակութիւն կը հաստատէ: Գործի բերումով, եւ մանաւանդ մասնագիտանալու նպատակով, կը ճամբորդէ Փարիզ: Համաշխարհային ճարտարապետական հիանալի կոթողներուն հետ ծանօթանալու նպատակադրումով կ'այցելէ Հռոմ, Յունաստան եւ Եգիպտոս: Այս երկիրներու գլուխգործոցները տեսնելէ ու գնահատելէ ետք, Թորամանեան կ'ուղղուի Անի ուր պիտի գտնէր «միջնադարեան Հայաստանի հռչակուած մայրաքաղաքի ճարտարապետութիւնը»:

Թորամանեան, որ երիտասարդ տարիքէն ձգտած էր կարդալ ու իմանալ հայ ճարտարապետութեան մասին ու չէր յաջողած նիւթերու եւ աղբիւրներու պակասի պատճառով, այժմ դէմ յանդիման կը կանգնէր աւերակուած ու քաղմկոտորակուած Անիին, որ ակնդէտ կը սպասէր պեղող ձեռքերու ու քննող միտքերու: Ահա թէ ի՛նչ կը գրէ մեր պատուական գիտնականը այդ մասին. «Կ. Պոլսի գեղարուեստի ճեմարանի ուսանողութեանս շրջանէն սկսած, մեծ հետաքրքրութեամբ կը քղթատէի հատորներ՝ տեսնելու եւ ուսումնասիրելու համար հին եւ նոր ճարտարապետական ոճերը: Դժբախտաբար ոչ մէկ տեղ չի պատահեցաւ «հայկական ճարտարապետութիւն» խորագրի տակ քացուած քաժին մը՝ ոճերու պատմութեան եւ ուսումնասիրութեան շարքին մէջ, հետեւաբար Հայ ոճի մը գոյութիւնը չէի երեւակայեր իսկ:» Այժմ որ կը գտնուի Անիի մէջ, չի կրնար զսպել

իր հիացմունքը երբ կը խօսի իր տպաւորութեանց մասին. «Անակնկալ էր ինծի համար տեսնել այնքան գեղարուեստական գոհարներով լեցուն անկիւն մը, ուր իբր ովասիս, Արեւելի հնադարեան խաւարի մէջ ծլած ու ծաղկած էր...»:

1904 թուականէն սկսեալ Թորամանեան Անիի մէջ կը սկսի պեղել, քրքրել, փնտռել, չափագրել ու նկարագրել՝ քովանդակ կենաց օրերը կապելով այդ վայրին հետ: Գիտնականը իր զգացումները կ'արտայայտէ հետեւեալ կերպ. «Իրարու յաջորդող զանազան զգացումներու՝ յուզումի, տխրութեան մէջ երկար տարուքերուելէ յետոյ, սիրով փարեցայ մեր պապերէն մեզի ժառանգութիւն մնացած այդ տխուր եւ սրբազան յիշատակարաններուն: Ուխտեցի մնալ այնտեղ, աշխատիլ, տփնիլ, մէկ կողմէն աշխատութեանս արդիւնքը հայ ժողովուրդին ներկայացնելու անխառն ուրախութիւնը վայելել, միւս կողմից մեր ցեղի հանճարին չնաշխարհիկ բեկորները փլատակներու եւ գերեզմանական տխուր հողակոյտերու տակէն ազատելով՝ ցոյց տալ նաեւ ամբողջ գիտական աշխարհին»: Արդարեւ, ի՛նչ ազնիւ ու պատուական զգացում: Անիի պեղումները այսպիսով նախադուռն ու սկիզբը հանդիսացան հետագայ շատ աւելի ծաւալուն ճարտարապետական գործունէութեանց:

Թորամանեանի գիտական հետազօտութիւնները զուրկ չէին նիւթական ու քարոյական դժուարութիւններէ: Գրեթէ ամէն քաղաքային, Թորամանեան կը հանդիպէր նիւթական անել կացութեան առջեւ: Զանազան անձանց կողմէ տրամադրուած գումարները կամ չնչին

էին եւ կամ շատ հեռու չէին տաներ: Հետեւաբար, մշտական յուսահատ վիճակ մը կը տիրէր մինչեւ ականաւոր գիտնական, հայագէտ ու հնագէտ՝ Նիկողայոս Մառի երեւիլը: Մառ տեսնելով Թորամանեանին կարողութիւնը եւ ըստ արժանւոյն գնահատելով անոր աշխատունակութիւնը եւ քննադատութիւնը այս մարզին մէջ, նիւթապէս կ'օժանդակէ եւ երկու գաղափարակիցները կը դառնան մտերիմ գործակիցներ ու լծակիցներ:

Թորամանեան իր քաղուժ արժէքաւոր աշխատութիւններով հիմնադիրը ու նախակարապետը հանդիսացաւ հայ ճարտարապետութեան: Ան մէկընդմիջտ ապացուցեց որ համաշխարհային ճարտարապետութեան պատմութեան մէջ հայը ունի իր ուրոյն ճարտարապետական միտքը եւ ներդրումը: Շնորհիւ անոր անխոնջ աշխատանքներուն ու եզակի երկասիրութիւններուն, եւրոպական գիտական աշխարհը ընդունեց որ գոյութիւն ունի հայ ճարտարապետութիւն, որ դարերու ընթացքին զարգանալով ու յարատեւ փոփոխութեան ենթարկուելով ինքզինք կատարելագործած է ու արդ մարդկութեան կը ներկայանայ իբրեւ հրաշագեղ ու ինքնատիպ արուեստ: Այստեղ կ'արժէ մէջբերել ականաւոր պատմաբան Եօզէֆ Ստրժիկովսկիի գրքին մէջ արտայայտուած մէկ խօսքը Թորամանեանի բռնած ճիշդ ուղիին մասին: «Պէտք է զարմանալ, եթէ այստեղ խօսուի շատ բաներու մասին, որ ցարդ յայտնի չէին: Մենք պարտական ենք Թորամանեանին, որ իր երկարամեայ փորձով մեզի ճամբան ցոյց տուաւ դէպի յուշարձանները, որոնց վրայ մինչ այդ համարեալ էր ուշադրութիւն չէր դարձուած»:

Թորամանեանի գրչին կը պատկանին հետեւեալ աշխատութիւնները՝ «Զուարթնոցի Տաճարը», «Գաւիթ եւ ժամատուն հայոց հնագոյն եկեղեցիների մէջ», «Անի քաղաքի Ամրոց», «Հայ ճարտարապետութեան շրջանները», «Նորագոյն կարծիքներ հայ ճարտարապետութեան մասին» եւն:

Թորամանեանի նամակները ընթերցելով կրնամք հետեւեցնել որ գիտնականը իր բովանդակ գործունէութեան շրջանին ունեցած է երկու հիմնական դժուարութիւն եւ զորս կրած է սրտի դառնութեամբ, մերթ արտասուելով ու ողբով եւ մերթ քախանձանքով ու պաղատանքով. անոնք են՝ նիւթական անապահովութիւն, եւ արհամարհանք դէպի անձը եւ աշխատանքը:

Նիւթական դժուարութիւնը շատ լուրջ հարց եղած է գիտնականին համար: Ապրելու, ընտանիք պահելու եւ աշխատելու խնդիրը, կամ աւելի ճիշտ՝ լուծը, Տամոկլեան սուրի նման կախուած մնացած է իր գլխավերեւ: Թորամանեան իր աղերսալի նամակներուն մէջ դիմած է Մառի օժանդակութեան՝ բացատրելով իր անմխիթար ու նոյնիսկ անփառունակ վիճակը: Իր դժբախտ դրութիւնը ըստ երեւոյթին մեծապէս վնասած է գիտնականը բարոյապէս եւ հոգեպէս: Թորամանեանին նամակները պարզապէս լի են սրտաքեկ ժտանքներով, որոնք կու գան մատնանշելու ծայր աստիճանի լրջութիւնը կացութեան: Մառին ուղղած գրութեանց մէջ Թորամանեան տարբեր առիթներով կը գրէ. «Վերին աստիճանի նեղ դրութեան մատնուած եմ», «Ամէն տարուընէ աւելի անմխիթար է վիճակս այս տարի», «Շատ կը խնդրեմ, ... որ ազատիմ այս դժոխային տանջանքներէն, որ զիս մաշեցնելէն յետոյ՝ տունս տեղս

ալ փանդեց: ... Ահագին կորուստներու մատնուած եմ ...», «Անցեալ տարուան նման նորէն չի գլորուի մյուսահատութեան անդունդը», «Ես ի՞նքս ապրիմ իմ քաղաքական ծախքերովս, քէ՞ տունս դրամ հասցնեմ», «Ցաւալին այն չէր, որ ես առօրեայ կանոնաւոր սնունդէս կը զրկուէի, այլ անմխիթար ցաւ եղաւ ինձ, որ իմ սիրելի աշխատութիւններէս ալ զրկուեցայ. քացի սենեակիս փոքրութենէն եւ լոյսի անհամեմատ պակասութենէն, ներս մտած օրէս սարսափելի գլխացաւով եւ ծախ ձեռքս ու ոտքս սաստիկ րումաքիզմով կը տանջուիմ օրուան քանակութեամբ. խոնաւ եւ ցուրտ: Ամէն տարի ես ինքս կ'առնէի վառելափայտ, այս տարի չի կարողացայ, հետեւաբար տանտիրոջս քանակութեամբ կախուած մնաց զիս տաքցելը: Ոչ ոտքս կօշիկ մնացած է եւ ոչ վրաս շոր. մնացած եմ բոլորովին ամառուան քարակ շորերով եւ շարունակ կը դողամ: Ներքին ներմակեղէն ամենեւին չ'մնաց, սովոր էի բրդեայ ֆլանելի, անոնք ալ տանտիրուհիիս ծիծաղին արժանանալու չափ պատառ պատառ եղած եւ կարկատաններով նախշուած են», «Կոպէկներէ իսկ զրկուած հայր սուրբի հոգածութեամբ միայն կ'ապրիմ»: Այստեղ միջանկեալ հարկ է նշել որ ակնարկուած վարդապետը Հայր Միքայէլ Տէր Մինասեանն է՝ վաճառար Անիի, որ չափազանց հոգատարութիւն ցուցաբերած է Թորամանեանին՝ կարեւորութեան սահմաններուն մէջ: Մառ, Թորամանեանը, Ստրժիկովսկին եւ այլ գիտնականներ քարձր գնահատած են այս հիւրընկալ, ծառայասէր ու օրինակելի եկեղեցականին վարմունքը: Թորամանեան խորին յարգանքով կը խօսի համեստագոյն պայմաններով ապրող այս վարդապետին մասին. «...պարտա-

կան ենք Միքայէլ վարդապետին, որն որ դէպի իմ անձս ունեցած անսահման համակրութեամբ տասը տարիէ ի վեր նիւթապէս ու քարոյապէս տրամադրուած է իմ գործիս յաջողութեան նպաստելու»: Վերոքերեալ մէջքերումները պարզապէս կը մատնանշեն մեր յարգելի գիտնականին թշուառ վիճակը, անմարդկային ու դժոխային պայմանները, որոնց մէջ ապրած, տոկացած ու մանաւանդ աշխատած ու արտադրած է: Ի պատասխան Թորամանեանի նամակներուն, Մառ իր նամակներէն մէկուն մէջ հետեւեալ ձեւով կը մխիթարէ իր սիրելի ու յարգելի գործակիցը. «...Տեսնում եմ Ձեր քարոյապէս չարչարուիլը (նիւթականին մասին, որ ըստ ինքեան ենթադրում է չեմ խօսում) եւ հնար չկայ ցաւերդ բուժելու, որովհետեւ ամէն գաղափարական գործիչի քաժինք է դա, աշխարհի օրէնք այսպէս է, դրան փոխել՝ ոչ տնտեսական, ոչ հասարակական, ոչ քաղաքական յեղափոխութիւն չէ կարող, քանի որ աշխարհումս նիւթապաշտութիւն է տիրում, իսկ գաղափարական աշխատանք, գիտութիւն, արուեստ եւլն, եւլն, միայն համբերատարութեամբ են ընդունում, միայն այն նպատակով եւ չափով, որ կշտացածների մարտդութիւնը դիւրացնեն, նրանց անգործ եւ պարապ լինելուց զարգացած հեշտասիրութեան գոհացում տան, եւլն»: Թորամանեան իր բոլոր նամակներուն մէջ շատ յարգալից խօսքերով ու երախտագէտ սրտով գոհունակութիւն յայտնած է Մառի ցուցաբերած ամէն տեսակի օժանդակութեանց: Մառ իր հիացական ու քաջալերական խօսքերով մշտապէս սիրտ տուած ու զուարթացուցած է մեր մեծ վարպետը. «... բոլորը զմայլմամբ էին խօսում Ձեր աշխատութիւնների

մասին եւ Գիտութեանց նեմարանի բարձր դահլիճում այսօր՝ համարձակ կարող եմ ասել՝ հայոց նարտարապետութեան եւ նրա անխոնջ մշակ պ. Թորամանեանի տօնախմբութիւն էր»:

Զկայ աւելի ուժեղ ու շեշտակի հարուած ուղղուած ու արձակուած որեւէ գիտնականի կամ մտաւորականի քան ի հարկին ու ըստ արժանւոյն չգնահատուելու հարուածը: Նիւթական վարձատրութիւնը ոչինչ է բարոյական գնահատութեան հետ համեմատած: Թորամանեան, ի շարս այլ մեծաց, ըմպած է ցմրուր բաժակը դառնութեան: Զրկանքներու կողքին ան կրած է ահռելի զգացումը անգոսնուելու, արհամարհուելու: Մտքի գանձներ, յոխորտ ու յանձնապաստան անձնաւորութիւններ, իրենց անարդար արարքներով ու բացասական վերաբերմունքով մեծապէս վշտացուցած են փափուկ ու զգայուն սիրտը մեծ վարպետին: Եւ իրօք, ի՜նչ դաժան է չգնահատուելու զգացումը, անտարբերութեամբ ու սառնասրտութեամբ մերժուելու զգացումը: Թորամանեան իր նամակներուն մէջ յանախակի կը խօսի այս վերին աստիճանի անտարբերութեան ու դիտումնաւոր կերպով իրենց հասցուած վիրաւորանքներուն մասին: Ահա թէ ինչ կը գրէ Մառին ուղղուած նամակներուն մէջ. «Մեր ազգային աշխատանքի անտարբերութեան մէջ են դէպի գործ», «Միայն պաղատանօք պիտի խնդրեմ, որ շարունակէ Զեքարոյական բարձր հովանաւորութիւնն ու պաշտպանութիւնը իմ ապաշնորհ ազգակցացս դէմ (ներեցէք, որ սրտիս ցաւէն կը գրեմ այս բառը), որով միասին պիտի փրկէ՛ք զիս՝ պատույս եւ բարոյական արժանաւորութեանցս սպառնացող վտանգներէն, եւ դա թող

լինի մշտնջենական ամօթ այն հասարակութեան, որուն փոխանակ վարձատրութեան արժանանալու, խուլ արհամարհանքներուն արժանացայ», «Իմ միակ մխիթարութիւնս է տեսնել աշխատանքիս պաշտօնական գնահատութեան արժանանալը. այդ բարոյական գնահատութիւնը պիտի սրբէ իմ նակատէս շատերուն անխղճարար երեսիս նետած բուքն ու մուրը, պիտի փրկէ զիս կարգ մը թունաւոր լեզուներու անպատուարբեր հարուածներէն, եւ լիովին պիտի մոռցնէ հինգ տարուան մարտիրոսական չարչարանքներով լի տխուր ու դժբախտ օրերս, նոր ոյժ եւ քաջութիւն պիտի ներշնչէ ինձ՝ շարունակելու սկսածս մեծ գործը», «Ի՜նչ աստիճանի իր ներքին թոյնը դուրս տուաւ այդ մարդը, ուրկէջ տարիներէ ի վեր կը սոսկայի»: Այստեղ ակնարկութիւնը դժբախտաբար Մեսրոպ վարդապետ Տէր-Մովսիսեանի մասին է, որ եղած է հայագէտ, մագիստրոս ու մշակութային գործիչ. վարած է պատասխանատու պաշտօններ, ինչպէս՝ էջմիածնի մատենադարանապետութիւն, Գեորգեան ձեմարանի տեսչութիւն, եւն: Թորամանեան սրտաբեկ ու թախծալից խօսքերով կ'արտայայտուի անոր մասին վասն զի «նա այնպիսի մոլորութեան մէջ ինկած է, որով կը կարծեմ թէ վերջնականապէս իր ձեռքով պիտի մաքրէ սեփական ձեռքովը արատաւորած պատիւս, որովհետեւ ինչ որ ինձ գրեք է լիովին սխալ են»: Թորամանեան կ'ակնարկէ Մեսրոպ վարդապետի անբարեխիղճ մէկ կարեւոր գրութեան որ տպուած է «Ազգագրական Հանդէս»-ի մէջ եւ ուր Զուարթնոց տանարի յատակագծի վերակազմութեան առաջնային հեղինակութիւնը եւ պատիւը կը խլէ Թորամանեանէն ու կ'ընծայէ ձարտարապետ Քրիստոսափոր Տէր-Սարգիսեանին:

Խորապէս վիրաւորուած ու վշտացած Թորամանեան, Մառին գրած նամակին մէջ կը գրէ. «Մեսրոպ Վարդապետ ... չէ քարեհաճած զիս նարտարապետ անուանելու եւ գրած է նկարիչ»։ Թորամանեան հատու լեզուով կը կշտամբէ իր հակառակորդը անոր գրելով. «Շփոթութիւններու եւ հակասութիւններու մէջ կը գլորուիք, երբ Ձեր մասնագիտութեան դուրս ալ քննադատութեան մէջ կը մտնէք։ Արդար չէ՞ արդեօք այստեղ յիշել «կօշկակարն մինչեւ ցկօշիկ» առածը», ապա կ'ընէ հետեւեալ գեղեցիկ հաստատումը. «Երբեք թոյլ չեմ տար ինծի զիս նարտարապետ անուանելու պատիւը բռնի պահանջել այն մարդոցմէն, որոնք ոչ կը ճանչնան զիս եւ ոչ ալ տեսած են մասնագիտութեանս վիրաբերեալ օրինական փաստաթղթեր։ Բայց մի վկայեալ մագիստրոսի ալ երբեք չէի ներեր, որ այդքան օտնակոյ ընէր պատուաւոր վկայականի մը արժանապատուութիւնը...»։ Նշել է պէտք, որ Մառ ոչ միայն քննադատած է Մեսրոպ Վարդապետին արարքը, այլեւ պախարակած ու խայտառակած է հրապարակաւ զայն անուանելով քանադոյ։ Մեծագոյն վիրաւորանքը սակայն հասցուցած է մի ոմն «աղա» որ վարպետին ուղարկած է իր հին հագուստները։ Այդ մասին Թորամանեան մեծահոգութեամբ անդրադարձած է. «... ուրիշ ոչինչ չեմ ստացած, քացի աղայի հին շորերէն, որ վեհանձնաբար քարեհաճեր էր դրկել՝ զիս ցնցոտիներէս ազատելու համար, եւ ես ալ այդ շորերը՝ Բասմաշեանի գործին յաջողութեան աղօթելու համար էջմիածնի մէջ քաժնեցի գաղթական աղփատներու»։

Արշակ Զօպանեանին ուղղուած նամակին մէջ Թորամանեան շատ յուզիչ

կերպով կը պատկերէ հայ մտաւորականին նակատագիրը. «Այսպէս եւ վարձատրուելու միշտ հայ մտքի մշակները, երկար տարիներ տառապել հանրային դաստիարակութեան համար, յետոյ ալ յուսահատ ասպարէզէն փաշտել»։ Մէկ այլ գրութեան մէջ, Թորամանեան կը գրէ. «Որչափ կ'ուզեն թող չարամիտ մարդիկ դաւեն ու հարուածեն զիս, գուցէ կը յաջողեն զիս անօթի եւ մերկ թողուլ, սակայն երբեք չեն կարող անպատուել։ Ես որչափ ատեն որ համոզուած եմ, թէ իմ աշխատութեանս պտուղը ամբողջ ազգի մը սեփականութիւնն է, կը հաւատամ, թէ իմ տեղ ազգը վրէժխնդիր պիտի ըլլայ անոնց դէմ եւ անարգանաց սիւնին գամէ գիրենք»։ Ահա թէ ինչպէս գնահատած են մեր պատուական գիտնականը մեր ազգի զաւակներէն ոմանք։

Հակառակ այս անպատուաբեր ու նսեմացուցիչ խօսքերուն ու արարքներուն, Թորամանեան նշանախէց մ'իսկ չէ խոտորած ու շեղած իր բռնած դիրքէն ու առաքելութենէն։ Իրրեւ ջերմ երկրպագու հին հայոց նարտարապետութեան, ան Գիտնականի վայել լրջութեամբ շարունակած է իր գործը ամենայն սիրով ու նուիրումով։ Յատկանշական է այս մասին գրուած նամակը ուղղեալ Հայր Գարեգին Յովսէփեանին. «Մարդու աշխատանքը որչափ որ ալ ծանր լինի, նա մի տեսակ զուարճութիւն է, երբ իր սիրած գործն է»։

Թորամանեանին մեծ ցաւ պատճառած են կորուստը իր ողջ գրական արտադրութեանց, ինչպէս նաեւ՝ հազուագիւտ ու արժեքաւոր գիրքերուն, յուշագրութիւններուն, օրագրութիւններուն, զանազան փաստաթուղթերուն ու ինը անուն աշխատութիւններուն,

որոնք պատրաստ էին հրատարակութեան: Խորին վշտով կը խօսի ան անոնց մասին. «Չափազանց շատ նեղուում եմ, գրեթէ յուսահատութեան չափ՝ գրքերուս եւ ձեռագիրներուս կորսուելուն պատճառով Ուրիշ տեղ մը կրկին կը գրէ այդ մասին. «Սաստիկ նեղուում եմ գրքերուս կորած լինելուն պատճառով, մոլորուել եմ, թէ ի՞նչպէս պիտի կարողանամ յառաջ տանել գործս ուզած կերպովս»: Այս մեծագոյն դժբախտութիւնը պատահած է 1918 թուականին, երբ թուրքական արշաւանքի պատճառով. հայեր իրենց կեանքը վտանգուած գտնելով կը փախչէին Ալեքսանդրապոլէն եւ բնակութիւն կը հաստատէին Ղարաֆիլիսա (այժմ Կիրովական): Անոնց մէջ էին նաեւ Թորամանեան եւ իր ընտանիքը: Թորամանեան կանխազգալով որ չկայ վերադարձ այլեւս, իր հետ ճանապարհ կը հանէ նաեւ իր գիտական աշխատութիւնները եւ թանկարժէք գիրքերը: Ահա այդ սրտառուչ նկարագրութիւնը իր իսկ կողմէ. «Թէ՛ իմ նիւթական միջոցներուս եւ թէ ուրիշ աննպաստ պայմաններու պատճառով, աշխատութիւններս միանգամընդմիշտ վտանգից ազատելու համար չի կարողանալով մինչեւ Տփղիս բերել, մեծ դժուարութեամբ կարողացայ մինչեւ Ղարաֆիլիսա հասցնել՝ Ալեքսանդրապոլի որբանոցներու կառավարիչ պ. Յովսէփ Միրզոյեանցի միջոցաւ, որը բարեհաճեց որբերու փոխադրութեան յատկացուած վակոններից մէկուն մէջ տեղաւորել: Որովհետեւ պ. Յովսէփ Միրզոյեանցը Ղարաֆիլիսայից աւելի խորը տանելու հնարաւորութիւն չունէր, ես ստիպուած էի դարձեալ անդադար միջոցներ որոնել աւելի հեռացնելու համար, սակայն բոլոր ջանքերս ապարդիւն անցան: Յուսահատ ու ճարահատ, թուրքերու

Ղարաֆիլիսա խուժելէն երկու ժամ առաջ, ռումբերու եւ գնդակներու տարափի տակ հազիւ կարողացայ ընտանեօքս փախչել, ամէն ինչ թողնելով դժբախտ ճակատագրին: Գրեթէ ոտաթորիկ եւ մերկ այս փախուստէս յետոյ ոչ միայն գիտական աշխատանքներս, այլեւ ամբողջ ընտանեկան կահ-կարասիքս ու առնուազն մի ամբողջ տարուան ճոխ պարենաւորման մթերքներս միանգամայն չհացան: Այժմ հաղածս հաւաստի տեղեկութիւնները ապացուցանում են, իսկ գրական ու գիտական աշխատութիւններիցս այլանդակուած ու անպէտքացած աննշան բեկորներ միայն մնացած են»: Արդարեւ, մեծ ու անփոխարինելի կորուստ էր այս՝ հայ ճարտարապետութեան ու հայ մշակոյթին համար:

Թորամանեանին դերը չափազանց մեծ է հայ ճարտարապետութիւնը եւրոպական ազգերուն ներկայացնելու շնորհակալ աշխատանքին մէջ: Անոր նամակները լի են այդ արուեստի ճիւղը օտար գիտական շրջանակներուն ծանօթացնելու ուղղութեամբ: Լեւոն Լիսիցեանին գրած նամակին մէջ Թորամանեան կ'ըսէ. «Հայ գեղարուեստը եւրոպական գիտնականներու ուսումնասիրութեան նիւթ չինել՝ իմ սրտիս ամենամօտիկ րանն է»: Բրուտոսին (իմա՝ Միքայէլ Բրուտեան) ուղղուած նամակին մէջ կը կարդանք. «Այսօր ես մեր ցեղի անցեալի պարծանքը եւ ներկայիս պատիւը եղող աշխատութիւնս դրեր եմ եւրոպական գիտնական սեղանին վրայ եւ անոնք անհուն հիացմունքով յափշտակուած ուսումնասիրում են, այդ եղբր է միեւնոյն կովկասահայութեան, լաւ թէ վատ, որոշ մասին, ազնիւ գիտակցութեան եւ գնահատութեան շնորհիւ: ...հայ ճարտարապետութիւնը

վերջնականապես մտաւ եւրոպական գիտութեան մէջ պատուաւոր տեղ ունեցող ազգերու նարտարապետական գիտութեանց շարքը եւ յուսալի է, որ հետգիշտէ անոր աթոռը բարձրանայ իւր արժանաւոր տեղը»:

Թորամանեանի աշխատանքները դիւրին ու հեզասահ չէին երբեք Անիի մէջ: Հողի ու մոխիրի տակ ընդմիջտ թաղուած ու նիրհած աւերակներ, կոթողներ, յուշարձաններ, մէկ առ մէկ յարուբիւն առած են անոր քրտնաջան աշխատանքին շնորհիւ: Թորամանեան իր նամակներուն մէջ լրջօրէն կը պահանջէ «կեանքի ապահովութիւն» բոլոր այն վայրերուն մէջ որ կը ծրագրէ աշխատանք տանիլ: Ահա թէ ինչ կ'արձանագրէ ան. «Առանց նախապէս զինուորական լուրջ ապահովութեան ոչ ոք չպիտի համարձակի գնալ, որովհետեւ նախապահներու վրայ թալան եւ կողոպուտ յաճախողէ՛ք լինելէն զատ, Անիի հարեւան թուրքերը լուրջ վտանգ են այստեղ մնացողներուն: Զեն քաշուում յայտարարելու, որ Անին իրենցն է եւ ոչ մի գնով չեն գիշելու ուրիշին»: Մէկ այլ տեղ գիտնականը կը խօսի գանգուածային քանդումի մասին. «Թուրքեր ու բուրգեր ամբողջովին քանդել են բոլոր շինութիւնները, ոչ տանիք մնացած է, ոչ առաստաղ եւ ոչ յատակ, փայտեղէն եւ ապակեղէն ամէն ինչ տարել են, այժմ էլ սկսել են քարերը քանդել, եւ հետաքրքրականը այն է, որ թուրքերը... մարդու չեն թողնում Անիի պարիսպներից ներս մտնելու. ասում են եղբր, որ այս ամէնը միմիայն մեզ է պատկանում»: Մեզ վրդովեցնողը օտարին անտարբերութիւնը չէ դէպի մեր պատմական հնութիւնները, այլ կարգ մը հայերու սարսափելի կրաւորականութիւնը իրենց սրբարաններուն ու պատմական արժէքներկայաց-

նող յուշարձաններուն հանդէպ: Թորամանեանի վկայութեամբ, «Էջմիածնից 7-8 վերստ հեռու, Սեֆիապատ գիւղի դաշտում եղել է մի մատուռ, գիւղացիք դիմել են գործկոմին ու թոյլտուութիւն խնդրել, որ մատուռի սրբատաշ քարերը քանդեն եւ տանեն գիւղ՝ դպրոցի շինութեան համար»:

Թորամանեանի ցաւ պատճառած է նաեւ բոլորովին պեղման անփորձ որոշ հայերու պեղումները՝ առանց թոյլտուութեան եւ առանց մասնագիտական խորհուրդի: Թորամանեան կ'ըսէ. «Հայր Խաչիկ շատ անկարգ կերպով կատարել է պեղումները եւ հողը ըստ հաճոյս ասդին եւ անդին լեցուցել է այլեւ յետոյ թուրքերն ալ քաւականին աւերումներ գործել են»: Այսպիսի անպատասխանատու արարքներ քննկանաբար պիտի գային վնասելու կառոյցներու հիմքերը եւ մոյթերը եւ կործանէին տաճարները եւ յուշարձանները: Թորամանեան յատուկ խնամք տարած է ու հոգատարութիւն ցուցաբերած հնութեանց: Անոնց անաղարտ պահպանութիւնը եղած է վարպետին հիմնական մտահոգութիւնը: Ցաւ ի սիրտ խոստովանած է, որ երբեմն մարդիկ յարգանքով եւ բժախնդրութեամբ չեն մօտեցած շինութիւններուն: Ան Հայաստանի Հնութիւններու Պահպանութեան Յանձնախումբի անդամներուն ուղղուած նամակներու մէջ կը խնդրէ որ հարկ եղած բոլոր միջոցները ձեռք առնեն՝ հսկողութեան ու պահպանութեան, որպէս զի անփոյթ ու տգէտ մարդիկ չփնացնեն հնութիւնները: Մառին գրուած նամակին մէջ, Թորամանեան կ'ըսէ. «Այս վերջին նախապահորդութեանս մէջ չափազանց շատ քան տեսայ տգիտօրէն գիւղացու ձեռքով քանդած եւ ողբալի դրութեան հասած»:

Օտար նարտարապետներ ու

գիտնականներ շատ բարձր գնահատած են Թորամանեանին ներդրումը եւ վաստակը: Գովասանական բազմաթիւ նամակներ ստացած է օտարներէն ուր կը յայտնուին երախտագիտական գեղուն գգացումներ Թորամանեանին տարած վիթխարի ու բազմաբեղուն աշխատանքին համար: Գերմանացի ճարտարապետ եւ խորհրդատու շինարար՝ Պոտէ, Թորամանեանին ուղղուած 1924 թուակիր գրութեան մէջ կ'ըսէ. «Զեր ջանքերուն եւ Զեր մասնագիտութեանը՝ որպէս ճարտարապետ, այնպէս եւ գեղարուեստի պատմագրի, շնորհապարտ են աշխարհի ճարտարապետները եւ մանաւանդ մենք՝ գերմանացի ճարտարապետներս: Զեր շնորհիւ է, որ եղգէ՛ք Ստրժիկովսկին կրցաւ մեզի

համար բարձրացնել Հայաստանի ճարտարապետութեան հսկայ գեղարուեստի բարձրութեան վարագոյրը՝ հրատարկելով մեզի համար իր երկհատոր գործը»:

Թորոս Թորամանեան մեր մշակոյթի մէջ պիտի յիշուի իրրեւ մեծ ճարտարապետ, բարեսիրտ գիտնական, ազնուասիրտ ու պատուական հայորդի, որ իր բովանդակ կեանքը անսակարկօրէն ու անշահախնդրօրէն նուիրաբերեց գիտութեան:

Հայ ժողովուրդը իր խորին յարգանքը կը մատուցէ այս ներհուն ու անձնդիր վարպետին:

Յիշատակ Մեծաց օրհնութեամբ եղիցի:

ՋԵՆՈՒԲ ՔԶՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

ՀՈԳՇ. Տ. ՕՇԱԿԱՆ ՎՐԴ. ՄԻՆԱՍԵԱՆԻ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ 50-ԱՄԵԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդարանն ու Գէյմպրիք Մասսաչուսէցի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցին միասնաբար յորելիական ճաշկերոյթ մը կազմակերպած էին ի պատիւ Տ. Օշական Վրդ. Մինասեանի՝ անոր ձեռնադրութեան 50-ամեակին առիթով:

Ճաշկերոյթ տեղի ունեցաւ Կիրակի Սեպտեմբեր 16, 2001, Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ Զարլզ եւ Նուարդ Թալանեան հանդիսասրահին մէջ՝ նախագահութեամբ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանի եւ ի ներկայութեան 430 հոգիներու, որոնց կարգին կը գտնուէին

Հայր Սուրբի բարեկամները, հոգեւոր եղբայրներն ու հիւրեր:

Հակառակ անոր որ Հայր Օշական 25 տարեկանին (1955) արկածի մը հետեւանալով վնասած էր ողնայարը եւ մէջքէն վար անդամալուծուած, իր ֆիզիքական անկար վիճակը երբեք արգելք չէր եղած որ ան խորանայ իր սիրած երկրին՝ երաժշտութեան մէջ: 1962 թուականին Պոսթոնի Համալսարանէն ստացած է Մագիստրոսի աստիճան՝ Կրօնական Դաստիարակութեան երկրին մէջ, 1974ին՝ Աստուածաբանութեան Տոքթորայի աստիճան, իսկ 1982ին՝ Մագիստրոսի աստիճան՝ Սրբազան երաժշտութեան երկրին մէջ: Ան ամբողջացուցած է նաեւ

Համալսարանի երաժշտագիտութեան տոմթորայի աստիճանի պայմանները: Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մասին գրած է յօդուածներ եւ տուած է դասախօսութիւններ զանազան գոյէններու եւ համալսարաններու մէջ: 1965 թուականէն սկսեալ ան ստանձնած է Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ դպրապետի պաշտօնը, եւ իր անձնական միջոցներով եւ ջանքերով կազմած է Երեւան Երգչախումբը, որուն տնօրէնն ու խմբավարն է, եւ ամէն տարի յաջող համերգներ կը կազմակերպէ:

Մեծարանքի այս ճաշկերոյթը էր նաեւ ճանաչումը Հայր Օշականի նուիրեալ եւ անսակարկ ծառայութեան՝ որպէս հոգեւորական, դաստիարակ, երաժշտագէտ եւ խմբավար:

Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռի Պատրիարք Ամեն. Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեան իր շնորհաւորական գիրին մէջ կ'ըսէր. «Մենք լաւ կը յիշենք օրերը, ամիսներն ու տարիները յաջորդող այն արկածին, որ հիմնովին ցնցեց եւ փոխեց Հայր Սուրբին կեանքը: Սակայն շնորհիւ իր խոր հաւատին, երաժշտութեան հանդէպ ունեցած սիրոյն եւ իր ժողովուրդին հանդէպ ցուցաբերած նուիրումին, եւ մանաւանդ իր անխորտակ կամքին, ան կարողացաւ ողբերգութիւնը վերածել պատեհութեան՝ որ 50 տարիներէ ի վեր կ'արդիւնաւորէ կեանքը»:

Ճաշկերոյթի ընթացքին խօսք առնողները յիշեցին որ Հայր Սուրբը երբ հեռաձայնէր իրենց իր լսած վերջին զուարճալիքները կը պատմէր: Հայր Սուրբը իր շնորհակալութեան խօսքը սկսաւ հետեւեալ կերպով. «Կը խոստանամ... այս գիշեր զուարճալիք չպատմել», սակայն չկրցաւ իր խոստումը յարգել:

Յիսունամեակի Կարգադիր

Յանձնախումբի զոյգ-ատենապետներէն Ճորն Յարութիւնեան պաշտօնապէս ներկայացուց գլխաւոր սեղանին հոգեւորականներն ու անձնաւորութիւնները: Ճաշկերոյթի նախագահ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան քացման աղօթքին մէջ մասնաւոր աղօթք մատոյց Սեպտեմբեր 11ին Ամերիկայի վրայ ահաբեկիչներու կատարած յարձակումին զոհ գացած հազարաւոր անմեղներու հոգիներուն համար: Օրուան յայտագիրը սկիզբ առաւ «God bless America» խմբական երգով՝ առաջնորդուած Ռապրէք Տինիի կողմէ:

Առաջնորդարանի Թեմական Խորհուրդի փոխ ատենապետ Ճան Ամպոյեան քաժակ առաջարկեց: Կարգադիր Յանձնախումբի զոյգ-ատենապետներէն Հելէն Գրիգորեան քարի գալուստ մաղթեց ներկաներուն եւ ներկայացուց օրուան հանդիսավարը՝ Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ Միսկան Խորհուրդի ատենապետ Ճէյմս Գալուստեանը:

Ողջոյնի խօսքով ելոյթ ունեցաւ Լեւսին կթընի Մասթըրվորքս Երգչախումբի գեղարուեստական տնօրէն եւ Պոսթոն Համալսարանի երաժշտութեան Դպրոցի Պատուակալ Փրոֆէսոր Տոմք. Ալըն Լանըմ, որուն ղեկավարութեամբ Հայր Սուրբը հետեւած է խմբավարութեան դասընթացներու:

Հայր Օշականի երկար տարիներու քարեկամ եւ Գալիֆորնիոյ Դրողներու միութեան ատենապետ Թորգոմ Փոսթանեան պիտի ներկայացնէր քացման խօսքը: Սակայն օդանաւներու թռիչքներու ջնջումին պատճառաւ ան չկարողացաւ ներկայ գտնուիլ: Անոր խօսքը կարդաց Թուսպըրի Հիւանդանոցի Մտային Բաժանմունքի Մարդկային Իրաւանց

տնօրէն Տոֆ. Վարդան Յարութիւնեան: Երեւան Երգչախումբի անդամները գործադրեցին երաժշտական յայտագիր մը:

Ս. Երրորդութեան եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ Տ. Մամբրէ Ա. Քհնյ. Գուգուեան ջերմ խօսքերով արտայայտուեցաւ Հայր Օշականի վեոակամութեան, խանդավառութեան եւ դիմադրականութեան մասին: Հակառակ ամէն տեսակի դժուարութեան եւ կամ աննպաստ օդին՝ Հայր Սուրբը միշտ ներկայ կը գտնուի եկեղեցական արարողութեանց: Տէր Մամբրէ ըսաւ որ զօրաւոր ձիւնամարրիկի օրերուն պնդած է որ Հայր Սուրբը տունը մնայ եւ եկեղեցի չգայ, ան անտեսած է մրրիկն ու աննպաստ օդը, առաջին անձը եղած է եկեղեցւոյ մէջ եւ ողջունած եկեղեցի եկողները:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Գարեգին Բ. ի Հայրապետական Կոնդակը կարդաց Ուայթ Փլէյնզ Նիւ Եորքի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ Տ. Գարեգին Ա. Քհնյ. Գասպարեան:

Հոգշ. Տ. Օշական Վրդ. Մինասեան իր խօսքին մէջ շնորհակալութիւն յայտնեց բոլորին՝ իրեն եղած այս մեծարանքին համար: Յանախ յիշեց իր

մայրը՝ տիրամայր Սիրվարդ Մինասեանը եւ զայն «սուրբ» անուանեց: Արտայայտուեցաւ իր կեանքին մէջ երեւեկարեւոր անձերու մասին, տիրամայր Սիրվարդ, բոլորը՝ Ալիս Փալանեան եւ զարմուհին՝ Նէնսի Մոսֆֆեան:

Առաջնորդ Սրբազան Հայրը իր փակման խօսքին մէջ ըսաւ. «Ինծի համար մեծ ուրախութիւն է շնորհաւորել հոգեւոր եղբայր մը...: Հայր Օշականի նման անհատներ մեզի կը սորվեցնեն որ նոյնիսկ կեանքի ամենադժուարին պայմաններու մէջ հաւատքի զօրութիւնը, յոյսը եւ սէրը կրնան դիմանալ եւ քարգաւաճիլ: Այսպիսի անձեր օրհնութիւն են մեզի համար եւ ապացոյցը Յարութեան հրաշքին, որ կ'անտեսէ ցաւը եւ կը յաղթանակէ մահուան:»

Իր խօսքի աւարտին՝ Առաջնորդ Սրբազան Հայրը Հայաստանէն բերուած եւ գեղեցիկ շրջանակի մէջ առնուած խաչ մը՝ որպէս շնորհաւորութեան եւ երախտագիտութեան արտայայտութիւն յանձնեց Հայր Օշականին:

Սրբազան Հօր խօսքէն ետք՝ ներկաները մօտեցան օրուան մեծարեալին եւ իրենց գնահատանքն ու շնորհաւորութիւնը փոխանցեցին անոր:

ԴԻԴԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

1700th ANNIVERSARY
OF THE PROCLAMATION OF CHRISTIANITY
IN ARMENIA AS THE STATE RELIGION

1700 ԱՄԵԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ՔՐԻՍՏՈՆԵՐՈՒԹԵԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՐԾՆ ՅՈՂԱՄԱՆ

1700 ԱՄԵԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Նոր հազարամյակը համընկաւ Հայաստանի մէջ Քրիստոնէութիւնը Պետական Կրօն Հռչակման 1700 Ամեակի Սեպտեմբերեան Հանդիսութիւններուն հետ: Սեպտեմբերին էջմիածնի եւ Երեւանի մէջ շաղկապուեցան Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան 10րդ տարեդարձը, Միւռոնօրհնութիւնը, Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ օծումը եւ Կաթողիկ Եկեղեցւոյ Հովուապետին անդրանիկ այցը:

Կիրակի, 16 Սեպտեմբեր 2001. - Կէսօրէ ետք ժամը 4ին Թորգոմ Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանի եւ Տ. Իսահակ Արք. Մինասեանի պաշտօնական այցով Թէլ-Ավիվի Պէն Գուրիօն օդակայանէն համբայ ելաւ դէպի Հայաստան աշխարհ՝ մասնակցելու համար Սեպտեմբերեան տօնակատարութիւններուն:

Ուրախալի էր այն փաստը, որով առաջին անգամը ըլլալով Երուսաղէմի Հայ Համայնքը օգտուելով այս բացառիկ առիթէն, ուխտագնացութեամբ իր մասնակցութիւնը բերաւ Հայաստանի մէջ:

17 Սեպտեմբեր. - Ժամը 5ին վաղ առաւօտեան Ժամանցիմ Զուարթնոց օդակայան, ուր Պատրիարք Սրբազան Հօր դիմաւորելու եկած էին Տ. Արսէն Արք. Պերպերեան, Տ. Ներսէս Արք. Պօղոսեան, Տ. Աղան Արք. Պալիօզեան, Տ. Վիգէն Եպս. Այվազեան եւ ուրիշ եկեղեցական հայրեր: Ուղեւորութեանմէջ էջմիածին Մայրավանք: Ցերեկին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Վեհափառ Հայրապետին հետ տեսակցելէ յետոյ, միասին շրջապատյոյսի ելան դէպի Ս. Միւռոնի օրհնութեան համար հրապարակի վրայ կառուցուող Ս. Տրդատի խորանը, եւ դէպի հիւրասենեակները որոնք Միաբանական տարրեր բաժանմունքներու մէջ կարգաւորուած են հայ եւ օտար եկեղեցականներ հիւրընկալելու համար:

20 Սեպտեմբեր. - Կէսօրէ ետք տեղի ունեցաւ Ս. Տրդատայ բացօթեայ խորանին օծումը ճեղքաւոր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի եւ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեանի, Մայր Տաճարի շրջակայքին մէջ: Օծման արարողութեանը ներկայ էին տալաւին մօր ժամանած հայ հոգեւորականներ եւ ուխտաւորներ: Պատարագիչն էր Տ. Ոսկան Արք. Գալիաֆեան:

Երեկոյեան, Վազգէն Սարգիսեանի անուան հանրապետական մարզադաշտին մէջ տեղի ունեցաւ Երգի եւ Հաւատքի Տօն «ՀՐԱՇԱՓԱՌ» յայտագիրը, մասնակցութեամբ 17,000 հայ պատանիներու:

Կառավարական օթեակէն, ուր ներկայ էին Մշակոյթի եւ Սպորտի Նախարարը, Միացեալ Նահանգաց Լիազօր դեսպանը, ինչպէս նաեւ այլ պետական ու եկեղեցական անձնաւորութիւններ: Պատրիարք Սրբազան Հայրը, յանուն Վեհափառ Հայրապետի, իր քացման խօսքին մէջ հետեւեալը հաւաստեց.

«Ամենայն Հայոց Հայրապետին Տ. Տ. Գարեգին Բ. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսին, սէրը եւ օրհնութիւնն ենք բերում այսօր այս համերգային յայտագրին մասնակցողներին եւ կազմակերպողներին:

«Այսօրուան Հայ սերունդը Աստուծոյ օրհնութիւնը ունի իր հետ, Անկախութեան 10րդ ամեակը տօնելու, Հայ-Քրիստոնեայ-Հայաստանը հաստատելու վերակառուցելու եւ ծաղկեցնելու, ինչպէս Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ իր սերունդը, 301ին հեթանոս Հայաստանը Քրիստոսի հաւատով վերանորոգեցին եւ աշխարհին յայտարարեցին, որ մենք Հայ-Քրիստոնեայ-Հայաստանն ենք:

«Ամէն Հայ Քրիստոնեայ Աստուծոյ շնորհներով զինուած զինուոր է Քրիստոսի: Քաջակրօնով Ս. Վարդանի պէս հաւատարիմ իր հաւատին եւ հայրենիքին, իր անձին օրինակովը պաշտպան հանդիսանալով ճշմարտութեան, բարիին եւ գեղեցիկին:

«Այսօր 17,000 Հայ Քրիստոնեայ հոգիներու մի քանակ դաշտ է իջեր: Նրանք պիտի յայտարարեն որ մենք զաւակներն ենք Հայ-Քրիստոնեայ-Հայաստանի: Մենք մեր փառապանծ մշակոյթը ունինք: Եւ երկրպագուներ ենք ճշմարտին, բարիին եւ գեղեցիկին: Կեանքի չարիքները մեզ չեն կարող լռեցնել եւ դասալիք անել:

«Շնորհներով զինուած այսօրուան քանակը պիտի շեփորի որ Հայու ստեղծագործ հոգին անմահանջ է:

«Հայ-Քրիստոնեայ-Հայաստանը կա՛յ - պիտի լինի՝ - եւ դեռ շատանա՛յ:

«Աստուած իր շնորհները թող առատապէս քաշի մեզ, բոլորիս:»

ՀՀ ԱՆԿԱՆՈՒԹԵԱՆ 10ՐԴ ՏԱՐԵՂԱՐԶ

21 Սեպտեմբեր. - Սեպտեմբերեան Տօնական Հանդիսութեանց սկիզբը եղաւ առաւօտեան դէպի Խոր Վիրապ Մայրավանքի ուխտագնացութիւնը: Քոյր Եկեղեցեաց Հոգեւորականաց խումբն եւ Եպիսկոպոսաց դասը նախագահութեամբ Վեհափառ Հայրապետի, մասնակցեցան էֆիմէնիք արարողութեան: Յաջորդ հանգրուանը հանդիսացաւ Ծիծեռնակաբերդի Յուշահամալիրը: Այնտեղ Եղեռնի 1.5 միլիոն անմեղ զոհերու համար Հոգեհանգստեան Պաշտօն կատարուեցաւ:

Նոյն երեկոյեան, տեղի ունեցաւ 1700 Ամեակի եւ ՀՀ Անկախութեան 10րդ տարեդարձին նուիրուած հանդիսաւոր նիստ եւ համերգ Ընդունելութիւններու Տուն-Համալիրին մէջ: Յայտագրին յաջորդեց ՀՀ Նախագահին կողմէ ընդունելութիւնը շուրջ 5000 անձնաւորութիւններու:

ՍԻՒՈՆՕՐԴՆԵՔԻ ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ

Շաբաթ, 22 Սեպտեմբեր - Երեկոյեան ժամը ճին տեղի ունեցաւ Միւռոն-օրհնութեան սրբազան արարողութիւնը: Մայր Աթոռի նորակառոյց բացօթեայ խորանին առջեւ կատարուող Միւռոնօրհնէքը նոր հազարամեակի, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռնով նուիրագործուող առաջին մեծ իրողութիւնն է: Հոծ քաղմութիւն կար հաւաքուած Վանական համալիրի շրջափակէն ներս:

«Հրաշափառ» շարականի երգեցողութեամբ, հազարաւոր հաւատացեալներու քաղմութեան միջով, թափօրը սկիզբ առաւ Էջմիածնի Մայր Տաճարէն դէպի բացօթեայ Ս. Տրդատի խորան: Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին կ'ընկերանային Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Արամ Ա., Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արք. Մուրաֆեան, Արքեպիսկոպոսներ ու եպիսկոպոսներ:

Թափօրի մասնակիցներն էին առաջին անգամն ըլլալով 25 Եկեղեցիներու պետեր ու պատուիրակներ:

- Տ. Ալեքսի Ա. - Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ Հովուպետ, Պատրիարք Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ

- Տ. Բասիլէ Մար Թովմաս Մատթէոս Բ. - Կաթողիկոս Արեւելիի եւ Առաքելական Աթոռ Ս. Թովմասի, Մետրոպոլիտէն Մալանկարայի

- Տ. Պետրոս Է. - Պատրիարք Ալեքսանդրիայի եւ Համայն Ափրիկէի

- Տ. Թեոփիս Է. - Պատրիարք Ռումինիոյ Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ

- Գերաշնորհ Տ. Ճորն Քէրրի - Անկլիկան Եկեղեցւոյ պետ, Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոս

- Գերաշնորհ Տ. Ներսէ-Պետրոս ԺԹ. - Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Պատրիարք եւ քաղմաթիւ ներկայացուցիչներ:

Ինչպէս նաեւ ՀՀ Նախագահ Տիար Ռոպերտ Քոչարեան, ԼՂՀ Նախագահ Արկադի Դուկասեան եւ պետական ներկայացուցիչներ:

Դարերէն եկած աւանդութեան համաձայն, թափօրի առջեւէն կը տարուէին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սրբութիւններէն. Յիսուս Քրիստոսի կողքը խոցած Ս. Գեղարդը, Տիրոջ Կենսատու Խաչափայտէն մասունք մը եւ Ս. Լուսաւորչի Աջը:

Միւռոնօրհնութիւնը կը վերապահուի միայն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, որ կու գայ դարերու խորքէն Ս. Լուսաւորչիէն սկսեալ: Սկիզբէն Նորին Սրբութիւնը միւռոնաբփ մեծ կաթսային մէջ լեցուց քալասանը եւ 40 տեսակի տարբեր ծաղիկներէն ու իւղէն պատրաստուած խառնուրդը: Ինչպէս միշտ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռնով օրհնուած հին միւռոնը հեղուեցաւ նորի վրայ: Ապա Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը ի նշան Եկեղեցւոյ միութեան՝ նոր միւռոնին խառնեց Անթիլիասի մէջ եփուած միւռոնը:

Սրբալոյս նոր Միւռոնը գլխաւոր երեք սրբութիւններով տեառնագրելէ յետոյ, արարողութեան աւարտին Հայրապետական մաղթանքներ ու պատգամներ հաղորդուեցան ներկաներուն Ամենայն Հայոց Հայրապետին եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին կողմէ:

Երեկոյացած էր, դեռ հաւատացեալ քաղմութիւնը կը շարունակէր խմբուած մնալ խորանին առջեւ՝ Միւռոնի կաթսային հպուելու, անորմէ օրհնութիւն ու զօրութիւն ստանալու հաւատով:

ԵՐԵՒԱՆ ՔԱՂԱՔԻ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՕԾՈՒՄԸ

Կիրակի, 23 Սեպտեմբեր 2001. - Բացառիկ Տօնական հանդիսություններուն գագաթնակետն էր Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ նորակառոյց եկեղեցւոյ օծումը: Անկիւ դարձաւ խորհրդանշը 1700 տարիներ առաջ Քրիստոնէութիւնը որպէս պետական կրօն հռչակած ժողովուրդի մը համար:

Առաւօտեան ժամը 10ին հնչեցին Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր եկեղեցւոյ զանգակները: «Հրաշափառ»ով, եկեղեցական թափօրը սկիզբ առաւ դէպի եկեղեցւոյ ընդարձակ գաւիթը: Ճիշտ Գաւիթի կեդրոնը գետեղուած ամպիովանին, որ գրեթէ երեք դար զարդարած էր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Տաճարին Իջման Ս. Սեղանը, վերջին տասնամեակներուն դրուած էր Ս. Գայանէ վանքի խորանին: Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի որոշմամբ անկաւ տեղափոխուեցաւ նորակառոյց եկեղեցի, որտեղ ալ Նորին Սրբութիւնը տեղադրեց Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի մասունքներէն, որոնք Հոռմի Պապի կողմէ նուէր տրուած էին Ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ Վատիկան կատարած իր անդրանիկ այցի ժամանակ:

Այնուհետեւ Թափօրը շարժուեց դէպի Աւագ Խորան: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին կ'ընկերանային, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեան, Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արք. Մուքաֆեան, Եպիսկոպոսական դասը - Տ. Տիրայր Արք. Մարտիկեան, Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեան, Տ. Ներսէս Արք. Պողպապեան, Տ. Նորվան Եպս. Զաքարեան, Տ. Գրիգորիս Արք. Բունիաթեան, Տ. Տաթև Արք. Ղարիպեան, Տ. Մեսրոպ Արք. Գրիգորեան, Տ. Պարգեւ Արք. Մարտիրոսեան, Տ. Գիսակ Արք. Մուրատեան, Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան, Տ. Գարեգին Արք. Պէֆնեան, Տ. Սուրէն Արք. Գաթարոյեան, Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեան, Տ. Նաւասարդ Եպս. Կնոյեան, Տ. Նաթան Եպս. Յովհաննիսեան, Տ. Առաքել Եպս. Կարամեան եւ Տ. Փառէն Եպս. Աւետիքեան:

Հանդիսաւոր արարողութեանը հրաւիրուած էին բազմաթիւ պետական ու պաշտօնական հիւրեր հայրենիքէն եւ սփիւռքէն - եկեղեցական Միջազգային Կազմակերպութիւններէն, ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարեան եւ իր Տիկինը, ԼՂՀ Նախագահ Արկադի Դուկասեան, բարձրաստիճան պետական անձնաւորութիւններ, Հայաստանի մէջ պաշտօնավարող օտար դեսպաններ ու հրաւիրուած եկեղեցիներու ներկայացուցիչներ:

Վերոյիշեալ եկեղեցիներու վեցը Պետեր աղօթակից ներկայութեամբ իրենց մասնակցութիւնը քերին՝ ներկայ գտնուելով Աւագ Խորանի վրայ մինչեւ արարողութեան աւարտը:

Օծումէն վերջ Ս. Պատարագը մատոյց Վեհափառ Հայրապետը: Նորին Սրբութիւնը իր խօսքին մէջ ոչ միայն յիշեց նախկին Կաթողիկոսներ Վազգէն Ա.ի եւ Գարեգին Ա.ի քերած ջանքերը այս եկեղեցւոյ կառուցման իրագործման մէջ, այլեւ յիշատակեց նոյն նպատակին ծառայող քարեքարներու անունները:

Իր հսկայ չափերով Երեւանի նորակառոյց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր եկեղեցին կը գերազանցէ բոլոր եկեղեցիները: Ան կը պարունակէ 3000ի հասնող նստեկատեղ:

Դպրաց դասը, յանձինս Պետական Ակադիմիայի Երգչախումբի անդամներուն ղեկավարեց Յովհաննէս Զէֆնեան:

Յետ միջօրէին, Վեհափառ Հայրապետի հրաւերով Ընդունելութիւն եւ Ճաշկերոյթ տեղի ունեցաւ Համալիրի մէջ: Ընդունելութեանը ներկայ էին ՀՀ Նախագահը իր Տիկնոջ հետ, պետական եւ օտար եկեղեցական անաւորութիւններ, Եկեղեցւոյ անդաստանին մէջ իրենց լուսման բերած անձինք եւ հոգեւոր դասը:

Մեծ անակնկալ էր, երբ (քանի մը բարերարներու անուններու կողքին) Վեհափառ Հայրապետը 1700 ամեակի առիթով գոհունակութեամբ շնորհեց ու պատուեց Թորգոմ Պատրիարք Սրբազան Հայրը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ շքանշանով, որպէս «երիցագոյն եւ նուիրեալ եկեղեցական»:

Երեկոյեան, Վեհարանին մէջ տեղի ունեցած Եպիսկոպոսաց խորհրդակցական հաւաքոյթին Պատրիարք Սրբազան Հայրը Վեհափառ Հայրապետին յանձնեց Բեթղեհէմէն բերուած սատափեայ հայկական սափոր մը միւտոնի, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անունով: Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Սրբազանն ալ իր հերթին նուիրեց 18րդ դարու արծաթեայ մակագրեալ ափսէ մը:

Վեհափառ Հայրապետը թէ՛ Սրբազան Պատրիարքներուն եւ թէ Թեմակալ Առաջնորդներուն յանձնեց նոր օրհնուած սուրբ Միւտոնէն՝ 1700 ամեակը եւ Միւտոնի կաթսան խորհրդանշող գեղեցիկ սափորի մը մէջ:

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց մէջ տեղի ունեցած Սեպտեմբերեան ահաբեկութիւնը ազդած էր նաեւ մեր սփիւռքի հօտին, որ միայն մասամբ կրցաւ ներկայ գտնուիլ եւ վայելել նման տօնական արարողութիւնները:

Սեպտեմբեր 24. - Ընդառաջելով Կ. Պոլսոյ Սրբազան Պատրիարքի թելադրութեան եւ հրաւերին, Թորգոմ Պատրիարք Հայրը առաւօտեան միասին մեկնեցաւ Էջմիածինէն դէպի Պոլիս, հրաժեշտ առնելով Ամենայն Հայոց Հայրապետէն Իջման Ս. Սեղանին առջեւ աղօթք մատուցելով:

Կ. Պոլիս ժամանելով զոյգ Պատրիարքները «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Աթոռանիստ Մայր Եկեղեցին, ուր հաւաքուած բազմութեան փոխանցեցին Ս. Էջմիածնի եւ Վեհափառ Հայրապետի օրհնութիւնները:

Թորգոմ Պատրիարք Հայրը մինչեւ Հոկտեմբերի 6 հիւրն էր Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Ամեն. Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանին: Այս միջոցին օգտուելով Ս. Փրկիչ Ազգային հիւնադանոցի մասնագէտ բժիշկներու բարեացակամութենէն, ենթարկուեցաւ առողջական ընդհանուր քննութեան, եւ ստացաւ բժշկական տեղեկագիրը իր դրական արդիւնքով: Մասնակցեցաւ պաշտամունքներու, Սեպտեմբեր 30ին Վարազայ Ս. Խաչի Պատարագին, զոր մատուց Կ. Պոլսոյ Ամեն. Սրբազան Պատրիարքը Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ, եւ ապա Սիրոյ Սեղանին որ կազմակերպուած էր Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Թաղային Խորհուրդի կողմէ, ի նպաստ Սահակեան-Նունեան Վարժարանի:

Երուսաղէմէն Պոլիս ժամանած Աւետիս Արք. Իփրանեանի ընկերակցութեամբ, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Ս. Յակոբ վերադարձաւ Հոկտեմբերի 6ին:

Տօնակատարութիւններուն այցելութեամբ Հայաստան կը գտնուէին Միաբանութեանս անդամներէն՝ Արիս Եպս. Շիրվանեան, Համբարձում Վրդ. Բէշիշեան, Էմմանուէլ Արք. Աթաքանեան, Ընծանուէր Արք. Բաբախանեան, Թէոդորոս Արք. Զափարեան:

ՀՈՌԿՄԻ ՍՐԲԱԶԱՆ ՔԱՅԱՆԱՅԱՊԵՏ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ-ՊՕՂՈՍ Բ.Ի ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Երեւելաբքի, Սեպտեմբեր 25. - Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին եւ ՀՀ Նախագահ Ռոպերտ Քոչարեանին հրաւերով Հայաստան ժամանեց Հոովմէական Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ Պետ Յովհաննէս-Պօղոս Բ. Սրբազան Քահանայապետը: Զուարթնոց օդանաւայանին մէջ տեղի ունեցած Ընդունելութեան հանդիսաւոր արարողութեան ատեն, բարի գալստեան խօսքեր փոխանակուեցան: Սրբազան Քահանայապետը իրեն ընկերակցող շէն-խումբով առաջնորդուեցաւ Ս. Էջմիածին եւ «Հրաշափառ»ով Մայր Տաճարէն ներս ընդունուեցաւ:

Նոյն երեկոյեան, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին եւ Սրբազան Քահանայապետին միջեւ կայացած առանձնակի հանդիպումէն վերջ, տեղի ունեցաւ պաշտօնական հանդիպում, մասնակցութեամբը Հայ եւ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ պատուիրակութիւններու:

Սեպտեմբեր 26. - Առաւօտեան, Սրբազան Քահանայապետը առանձնակի հանդիպում ունեցաւ ՀՀ Նախագահի հետ, որուն միացան եկեղեցիներու պատուիրակութիւնները:

Ապա շէնխումբը նախագահական պալատէն առաջնորդուեցաւ Ծիծեռնակաբերդ, ուր գոյգ Հոգեւոր Պետեր իրենց խօսքն ուղղեցին, շեշտը դնելով 1915ի ջարդի վրայ: Այնուհետեւ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Պաշտօն, որու աւարտին Հայագգի երգիչ Շարլ Ազնաւուր մեներգեց «Աւէ Մարիան»:

Նոյն կէսօրին պաշտօնական ճաշկերոյթ տեղի ունեցաւ Վեհարանէն ներս ի պատիւ հիւրերուն:

Յետ միջօրէին, Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, գոյգ Հոգեւոր Պետերու գլխաւորութեամբ տեղի ունեցաւ Էկիւմենիք արարողութիւն, որուն յաջորդեց պաշտօնական խօսքերու փոխանակում եւ շնորհաւորութիւն:

Սեպտեմբեր 27. - Առաւօտեան, Սրբազան Քահանայապետը Ս. Էջմիածնի Բաց Խորանի առաջ Ս. Պատարագ մատոյց: Պաշտամունքին ներկայ էին Վեհափառ Հայրապետը, ՀՀ Նախագահը իրենց պատուիրակութիւններով:

Պատարագէն ետք, Սրբազան Քահանայապետը շնորհ ըրաւ Հայաստանի մէջ գտնուող Հայ Կաթողիկէ համայնքի եկեղեցական եւ աշխարհական անձանց հանդիպելու իրենց կեդրոնին մէջ:

Յետ միջօրէին, Հրաժեշտի աղօթք մատուցանելու աոթով, գոյգ Քահանայապետներ Ս. Էջմիածնի Մայր տաճար առաջնորդուեցան, ուր եւ ստորագրեցին «Համատեղ Յայտարարութիւն»ը: Ապա շէնխումբը առաջնորդուեցաւ Խոր Վիրապ, ուր վիրապէն դուրս քերուեցաւ Լոյս-ը, տրուեցաւ Քահանայապետներուն, որոնք օրհնեցին ներկաները:

Երեկոյեան, Հոովմի Սրբազան Քահանայապետը վերադարձաւ Վատիկան իր հետ տանելով Խոր Վիրապէն դուրս քերուած Լոյս-ը:

Պատմական այս իրողութիւնը, առաջին այցելութիւնն է Հոովմէական Կաթողիկ Եկեղեցւոյ Քահանայապետին կողմէ Հայաստան կատարած:

ԻՍԱՀԱԿ ԱԲՂ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՓԻԼԻԿԵԱՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ

Քրիստոնեութիւնը պետական կրօն հռչակման 1700 ամեակի առթիւ, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը հիւրընկալեց լոնտոնահայ գաղութի գոյգ Փիլիկեան եղբայրները:

Պատրիարք Սրբազան Հօր հրաւերով Յովհաննէս Փիլիկեան, առաջինը, Յուլիս 1ին շաբաթով մը ժամանեց Երուսաղէմ:

Մասնագիտութեամբ բեմադրիչ պրօֆ. Յովհաննէս Փիլիկեան աշխատակցելով Թէլ Ավիվի Ազգային Թատրոնի բեմադրիչ Օտէտ Բէէտիի հետ, կարողացան հայ եւ օտար հասարակութեան ներկայացնել վաւերագրական ֆիլմ մը, Շէլֆսթրիի «Համլէտ» թատերգութեան տիպարներու շուրջ:

Յուլիս 5, երեկոյեան ժամը 7:30ին, Երուսաղէմի Սինեմաթէֆին մէջ Պատրիարք Սրբազան Հօր նախագահութեամբ տեղի ունեցաւ ֆիլմին ցուցադրութիւնը, ուր կը յայտնուէր պրօֆ. Յովհաննէս Փիլիկեանի բեմադրական տաղանդը մասնաւորապէս «Համլէտ» տիպարը ներկայացնելու իր իւրայատուկ մօտեցումով:

Յուլիս 6, երեկոյեան ժամը 7:30ին ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ սրահին մէջ, Պատրիարք Հօր նախագահութեամբ կայացաւ հայերէն դասախօսութիւն: «Ես Հայ եմ» խորագրով նիւթը ներկայացուց լոնտոնահայ հիւրը, որ ծանօթ է բազում լեզուներու իր իմացութեամբ եւ որ երկու ժամուան խոր վերլուծումով ունկնդիրներուն ուշադրութիւնը լարուած պահեց, հետաքրքիրներու հարցումներուն եւս պատասխանելով:

Պրօֆ. Յովհաննէս Փիլիկեան Լոնտոն վերադարձաւ Յուլիս 10ին:

Երկու ամիս ետք, Հոկտեմբերի 21-28 շաբաթական այցով Լոնտոնէն Պատրիարքարանիս հիւրը եղաւ եղբայրը՝ Խաչիկ Փիլիկեան:

Հոկտեմբեր 23, երեկոյեան ժամը 7:30ին տեղի ունեցաւ հրապարակային դասախօսութիւն մը, ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ սրահէն ներս: «Կոմիտասը Իբրեւ Բանաստեղծ» վերնագրով նիւթի մատուցումը տեւեց մօտ մէկ ժամ ու կէս, որ սաղիմահայութեանը կը ներկայանար իր թարմութեամբ առաջին անգամ: Դասախօսը խոր վերլուծումով իր ուշադիր ունկնդիրներէն հետաքրքիրներու հարցումներուն եւս գոհացում տուաւ:

Շաբաթավերջին, Հոկտեմբեր 27 Շաբաթ երեկոյեան, Պատրիարք Սրբազան Հօր նախագահութեամբ տեղի ունեցաւ «Կոմիտասեան Համերգ, Երգեր ու Պարեղանակներ», կատարողութեամբ Թէմոռ Խաչիկ Փիլիկեանի եւ դաշնամուրի նուագակցութեամբ Դաւիթ Պօղոսեանի: 40 տարիներ շարունակ օտար եւ հայ բեմերէն հնչած անոր ձայնը այսօր ներկայացուց հայ հասարակութեան Կոմիտասեան այլազան շարք մը՝ լեցուն տարբեր պատկերներով:

Պէտք է նշել, որ հոս ալ բեմադրիչ Օտէտ Բէէտի ներկայ էր եւ ժապաւենի վրայ արձանագրեց համերգը:

Բացօթեայ հիւրասիրութիւնը առողջ միջավայր էր տպաւորութիւնները կիսելու եւ մօտիկէն հաղորդուելու:

Օտարութեան եւ օտար շրջանակներուն մէջ ծառայող հայ մշակներ երբեք չեն մոռցած իրենց արմատը հանդիսացող ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր գնատանքը եւ գոհունակութիւնը յայտնեց տաղանդաւոր գոյգ արուեստագէտներու ելոյթներուն առիթով:

Պրօֆ. Յովհաննէս Փիլիկեանին մէջ գնահատեց գիտութեան մարդը, լեզուագէտը, բանաստեղծը, Յոյն թատերականէն մինչեւ արդի Հայ եւ օտար 40 բեմադրութիւններ վերլուծողը, բեմադրիչը, եւ «Ես խայ եմ» խօսքին լեզուագիտական վերլուծումներուն եզրակացութիւնը զինք կը տանի դէպի մարդ արարածին գոյառումը «ի Հայաստան Լեռնաշխարհի»:

Պրօֆ. Խաչիկ Փիլիկեան իր «Կոմիտասը Իրրեւ Բանաստեղծ» դասախօսութեամբ վայելք տուաւ վայելուչ ասմունքով, Կոմիտասի զգայուն հոգին, կեանքը եւ առաքելութիւնը պարզաբանողի: Նոյնպէս իրրեւ թէնոր մեներգիչ, Խաչիկ Փիլիկեան ապրումով ներկայացուց «Կոմիտասեան Համերգ» յայտագրին 20 մեներգները, որոնք ընտրուած են Կոմիտասի հաւաքածոյին եւ մեր ժողովուրդի կեանքին եւ ապրումներուն այլազան երեսակներէն:

Ի. Ս.

ԶՈՅԳ ՊԱՏՐԻԱՐՔՆԵՐՈՒ ԱՅՑԸ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Երուսաղէմի Պատրիարք Ամեն. Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեան եւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Ամեն. Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեան շարաքական այցով մը Յուլիս 27էն Օգոստոսի 3, հիւրընկալուեցան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Բ. Վեհափառ Հայրապետին կողմէ ի Ս. Էջմիածին:

Վեհափառ Հայրապետը եւ Պատրիարք Սրբազան Հայրերը Բիւրականի Հայրապետական Ամարանոցին մէջ ունեցան խորհրդակցութիւն: Խորհրդակցութեան ընթացքին քննարկուեցան 1700 ամեակի տօնական հանդիսութիւններու կազմակերպման, այդ առիթով Մայր Աթոռ հրաւիրուելիք քոյր եկեղեցիներու պետերու ընդունելութեան հետ առընչուած, ինչպէս նաեւ Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյ ներքին կեանքին վերաբերեալ շարք մը հարցեր:

1700 ամեայ յորելեանը, որպէս մեր ժողովուրդի հոգեւոր կեանքի եւ Հայ եկեղեցւոյ վերանորոգութեան եւ անոր առաքելութեան լիարժէք իրականացման առիթ եւ անհրաժեշտութիւն, կարեւորուեցաւ անոնց կողմէ: Առանձնական խորհրդակցութիւններէ յետոյ, Յուլիս 31ի երեկոյեան, Նորին Սրբութեան նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազանները Բիւրականի Հայրապետական Ամարանոցին մէջ հանդիպեցան Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամներու, Մայր Աթոռի եպիսկոպոսներու եւ թեմական վարդապետներու հետ:

Խորհրդակցութիւնները անցան արդիւնաւէտ՝ հաստատելով Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցւոյ Նախագիտական Աթոռներու միջեւ եղբայրութեան ու համագործակցութեան ոգին:

ԴԻԻԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Շր. 1 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Համարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Կիր. 2 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան երաշխաւոր Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ըստ սովորութեան պատարագեց եւ քարոզեց Տաճարին Տեսուչը՝ Ս. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան. հանդիսապետն էր Ս. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Բշ. 3 Սեպտ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Դշ. 4 Սեպտ.– Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի: Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարի, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Պատարագեց Տաճարին Տեսուչը Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայեան: Հանդիսապետն էր Ս. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Շր. 8 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Դեմետր Արդ. Յովհաննիսեան:

– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 9 Սեպտ.– Գիւտ Գօտույ Ս. Աստուածածնի: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատոյց Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն 6 Սեպտեմբրին տաճարին ընդհանուր մաքրութեան մասնակցողներուն հանգուցեալ հարազատներուն հոգիին ի հանգիստ որոնց ցանկը կարդաց Տաճարին տեսուչը՝ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայեան: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան:

Շր. 15 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէրեան:

Կիր. 16 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան:

Եշ. 20 Սեպտ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան:

Ուր. 21 Սեպտ.– Ծնունդ Ս. Աստուա-

ծածնի: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իջան Գեթսեմանիի ճորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին դէպի տաճար: Օրուան Ս. Պատարագը մատոյց Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Շր. 22 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

Կիր. 23 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան: Ժամարարն էր Տ. Նորայր Արդ. Գազազեան:

Շր. 29 Սեպտ.– Տօն Եկեղեցւոյ ի նաւակառիւս Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

– Խաչվերացի մեծահանդէս նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան: Ապա կենաց Փայտի մասունքը քափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

– Լուսարարապետ Սրբազանը հանդիսապետեց գիշերասկիզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնած «Եկեցե՛ք» ի եւ հսկման կարգերուն:

Կիր. 30 Սեպտ.– Տօն Վերաջման Ս. Խաչին: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց եւ «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան:

Կատարուեցաւ Գոհարանական Մաղրանք Հայաստանի Հանրապետութեան անկախացման Ժ. տարեդարձի առիթով, Հանդիսապետն էր Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

– Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը Նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Խաչվերացի մեծահանդէս «Անդաստան»-ին:

Բշ. 1 Հոկտ.– Յիշատակ Մեծեղաց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղիր մատրան մէջ պատարագեց Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէքեան:

Շր. 6 Հոկտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նշան վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Դեմետր Արդ. Յովհաննիսեան:

Կիր. 7 Հոկտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան

մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Սրբազանը: Ժամարարը եւ ֆարոգիչն էր Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարախանեան:

Ուր. 12 Հոկտ.- Նախատօնակը պաշտօնեցաւ Դպտոց Ս. Գեորգ վանքի եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Պարէտ Մ. Վրդ. Նրեցեան:

Շր. 13 Հոկտ.- Ս. Գեորգայ Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Դպտոց Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Պարէտ Մ. Վրդ. Նրեցեան, որ «Հայր Մեր»էն առաջ ֆարոգեց: Ժամարարն էր Տ. Իսահակ Արդ. Մինասեան:

- Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր մեր վերնամատրան մէջ պաշտօնեցան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն հանդիսաւոր քափօր տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Կիր. 14 Հոկտ.- Տօն Վարագայ Ս. Խաչին (660): Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտօնեցան ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Նպս. Շիրվանեան: Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ երկրորդ պաշտօնական մուտքէն յետոյ, Տ. Արիս Նպս. Շիրվանեան օրում հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատոյց եւ ֆարոգեց Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ:

Շր. 20 Հոկտ.- 72 Աշակերտացն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին զաւրին մէջ գտնուող Ս. Գեորգայ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Պարէտ Մ. Վրդ. Նրեցեան:

Կիր. 21 Հոկտ.- Այսօր կատարուեցաւ Ռամէլէի Ս. Գեորգայ վանքի տարեկան ուխտագնացութիւնը, ի ներկայութեան Նափայէն եւ Նրուսաղէմէն մասնակցող հաւատացեալներու: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Նպս. Շիրվանեան ժամարարը եւ ֆարոգիչն էր Տ. Անուշ Արդ. Յովհաննիսեան:

Ուր. 26 Հոկտ.- Սրբոց Թարգմանչաց նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Շր. 27 Հոկտ.- Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց: Տօն Ազգային եւ Եկեղեցական:

- Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի Տեսուչ Տ. Թեոդորոս Արդ. Զափարեան: «Հայր Մեր»էն

առաջ ֆարոգեց Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Արք. Մանուկեան:

- Ս. Պատարագի վերջաւորութեան կատարուեցաւ մասնաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն մեծանուն քարերարներ, Գալուստի, Նուարդի, Սարգսի եւ Տիրուիի եւ համայն Կիւլպէնկեան գերդաստանի ննջեցեալներու հոգիներուն ի հանգիստ: Նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Կիր. 28 Հոկտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Սրբազանը: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէնեան:

Շր. 3 Նոյ.- Ս. Զորից Աւետարանչացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի զաւրին վրայ քաջուող Ս. Յովհաննէ Աւետարանչի մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Մ. Վրդ. Աղոյեան: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Կիր. 4 Նոյ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

Բշ. 5 Նոյ.- Ըստ սովորութեան, Գեքսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին Տեսուչ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայեան պատարագեց նոյն տաճարին մէջ գտնուող Հայր Յովսէփի գերեզմանի մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Շր. 10 Նոյ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղի: Ժամարարն էր Տ. Թեոդորոս Արդ. Զափարեան:

- Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Արք. Մանուկեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Գերեզմանի եւ Խաչգիւտի Այրի ուխտներէն ետք, վերջնոյս կից՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտօնեցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր քափօր: Թափօրապետն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 11 Նոյ.- Գիւտ Ս. Խաչի (326): Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտօնեցան ի Ս. Յարութիւն, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Նպս. Շիրվանեան:

Լուսարարապետ Սրբազանին երկրորդ մուտքէն ետք, այս եկեղեցւոյ մէջ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ: Ժամարարն էր Տ. Նորայր Արդ. Գազազեան:

Ս. Պատարագէն ետք կազմուեցաւ

մեծահանդես թափօր, իջնելով նախ Գիւտ Խաչի Այրը եւ բարձրանալով Ս. Գեորգիանի շրջափակը, երկուսն էլ դառնալով անոր շուրջը եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն: Թափօրը կը գլխաւորէր Լուսարարապետ Սրբազանը, ամպիւղանի տակ եւ Կենաց Փայտի մասունքն էին ձեռնը: «Խաչի Գեորգիան» շարականի երգեցողութենէն եւ խնկարկութենէն ետք, թափօրով արարողութիւնները վերջացան Ս. Գեորգի Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

Շր. 17 Նոյ.– Տօն Ամենայն Սրբոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Ս. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 18 Նոյ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Արդյեան:

Ուր. 23 Նոյ.– Նախատօնակը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Կիրիլ Նպս. Գարիկեան:

Շր. 24 Նոյ.– Ս. Հրեշտակապետացն Գարիկի եւ Միքայի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարը եւ շարագիւն էր Ս. Էմմանուէլ Արդ. Արաքանեան:

Կիր. 25 Նոյ.– Դարձեալ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Ս. Իսահակ Արդ. Միւսանեան: Բարոզեց Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեան:

Ս. Պատարագէն ետք, կատարուեցաւ հոգեհանգիստ, Նրուսաղէմի Հայոց Բարեսիրական Միութեան անդամներուն հոգիներուն համար: Հանդիսապետն էր Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեան:

Շր. 1 Դեկտ.– Առաքելոցն Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Ս. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան:

Կիր. 2 Դեկտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեան: Ժամարարն էր Ս. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

Բշ. 3 Դեկտ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեան:

Գշ. 4 Դեկտ.– Ընծայումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իջան Գեորգիանի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար:

Օրումն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Տիրամօր Ս. Գեորգիանի վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեան: Ս. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան հանդիսապետեց Բարեբար

Կիւլլայի Կիւլլենկեանի եւ իր գերդաստանի մնչեցեցող տարեկան հոգեհանգիստին:

Շր. 8 Դեկտ.– Գեորգի Սեփանգազարդի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Միւսա մատրան մէջ: Ժամարարն էր Ս. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Կիր. 9 Դեկտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Ս. Թեոդորոս Արդ. Զաֆարեան:

Սեպտ. 22-ին Ս. Էջմիածնի մէջ օրհնուած Սուրբ Միւռնուն, Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Վեհափառ Կաթողիկոսը փոքրիկ, գեղափայլակ պահպանակ-կաթսայով առաքեց բոլոր եկեղեցական կեդրոններուն:

Այս շաբթուն ուխտաւորաբար Նրուսաղէմ այցելող եւ Հայաստանի Խորհրդարանի անդամ Տիար Ռուբէն Միրզախանեանի միջոցաւ ստացուած Ս. Միւռնուն, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Ս. Յակոբ Մայր Տաճար իջեցուց: Եւ Ս. Պատարագի վերջաւորութեան, «Կենդանարար Աստուած» շարականի երգեցողութեամբ Ս. Միւռնուն Աւանդատունէն բերուեցաւ Ատեան: Պատրիարք Սրբազան Հայրը զայն ընդունեց եւ տեղաւորեց պատրաստուած սեղանին վրայ: Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեան քաջատրութիւններ տուաւ Ս. Միւռննի Խորհուրդին եւ Ս. Էջմիածնի մէջ կատարուած Միւռննի օրհնութեան արարողութեան մասին: Նկարագրեց գեղափայլակ կաթսային վրայ եղած արձանագրութիւնը՝ «Յորելեանական Միւռնուն-օրհնէք 1700 Ս. Էջմիածին Սեպտեմբեր 2001» եւ «Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց»: Իսկ Կաթսային շուրջը քանդակուած են Ս. Էջմիածնի Տաճարը 301-308, Ս. Գեորգի Լուսաւորիչի Աջը, Ս. Գեղարդը, եւ Ս. Հոգին խորհրդանշող Աղանի:

Յետ «Պահպանիչ» մաղթամբին եւ «Հայր Մեր» խմբական երգեցողութեան, Պատրիարք Սրբազան Հայրը հրաւիրեց Միաբանութիւնը եւ հաւատացեալները ի համբոյր Ս. Միւռննին:

Ուր. 14 Դեկտ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Ս. Արիս Նպս. Շիրվանեան:

Շր. 15 Դեկտ.– Առաքելոցն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Ս. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Կիր. 16 Դեկտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Սեւան Նպս. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Ս. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Ծր. 1 Սեպտեմբեր.- Լուս Աննեյուսեն, Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքոսի «Գալուստ կիւլ-պէնկեան Մատենադարանի Բարեկամներ» միութեան Ատենայն Դատաւոր Արման եւ Տիկին Նէնսի Արապեաններ շարքական այցով մը հիւրընկալուեցան:

Շարք երեկոյեան ժամը 7:30ին, Ժառանգաւորաց փոքր դահլիճին մէջ տեղի ունեցաւ յայտագիր ի պատիւ հիւրերուն: Պատրաստուած հանդէսին հրաւիրուած էին զոյգ վարժարաններու ուսուցչական կազմը: Ժառանգաւոր սաներու գեղարուեստական եւ երաժշտական յայտագիրէն վերջ, Տիկին Սիլվա Նաթալի Մանուկեան (Երուսաղեմ կը գտնուէր Մատենադարանի հարցերով) ներկայացուց պատույ հիւրերուն կենսագրականը: Պատրիարք Սրբազան Հայրը պարգեւատրեց Դատաւոր Արման Արապեանը «Սուրբ Յակոբ» շքանշանով: Դատաւոր Արման Արապեան իր շնորհակալութեան խօսքը յայտնեց՝ յանուն իր եւ իր կողակցին: Պատրիարք Սրբազան Հայրը գնահատեմքով նշեց որ «Հայկական Մշակոյթի եւ Գիտութեան Գանձարան» հանդիսացող Մատենադարանը միշտ ալ կարիք ունի նման ուշադրութեան, որովհետեւ այն ազգային մեծագոյն արժէքներու շարքին կը պատկանի:

Նշ. 11 Հոկտեմբեր.- Երեկոյեան, Սպանիոյ Ազգային Օրումն տօնակատարութեան առթիւ, Երուսաղեմի մէջ Ընդհանուր Հիւպատոս Սալազարին հրաւերով, իրենց յարկին տակ կազմակերպուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Լուսարարապետ Տ. Նուրեան Արք. Մանուկեան եւ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Ծր. 15 Սեպտեմբեր.- Յոյն Օրթոտոքս Նկեղեցւոյ ճորտերու Պատրիարք Ամեն. Տ. Իրինիոսի գահակալութեան արարողութեան ներկայ գտնուեցաւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը գլխաւորութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր, Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, «Կարօլիկոն» Յունաց Մայր Նկեղեցւոյ մէջ: Արարողութիւնը եւ շնորհաւորական ուղերձները տեւեցին երեք ժամ:

Նոյն երեկոյեան, վերոյիշեալ առիթով տեղի ունեցաւ պաշտօնական ընթրիք King David պանդոկին մէջ, Պատրիարք Սրբազան Հօր կ'ընկերային Տ. Կիրոսեղ Նպս. Գաբրիէան, Տ. Սեւան Նպս. Ղարիպեան, Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան, Տ. Բագրատ Արք. Պուրնէճեան, Տ. Իսահակ Արք. Միմասեան:

Կիր. 21 Հոկտեմբեր.- Երեկոյեան, Հոռովի Քահանայապետի գահակալութեան 23րդ տարե-

դարձին առիթով, Պապական Նուիրակ Տ. Բիեք-րօ Արք. Սամպիի հրաւերին ընդառաջելով, Երուսաղեմի Նոթրը Տամ Կեդրոնին մէջ սարճուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Արիս Նպս. Ծիրվանեան, Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան, Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան եւ Տ. Բագրատ Արք. Պուրնէճեան:

Գշ. 23 Հոկտեմբեր.- Առաւօտեան, Երուսաղեմի քրիստոնեայ եկեղեցիներու կողմէ նախաձեռնուած «Համերաշխութեան Կոչ» քայլերքին, Ռաբէլի Գերեզմանէն մինչեւ Բեթղեհէմի Մննդեան Տաճար, իր մասնակցութիւնը բերաւ նաեւ Հայոց Պատրիարքութիւնը յանձնա Տ. Արիս Նպս. Ծիրվանեանի (Արտաքին եւ Էքիմենիկ յարաբերութիւններու պատասխանատու), որուն կ'ընկերանային Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան, Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, Տ. Իսահակ Արք. Միմասեան:

Նշ. 8 Նոյեմբեր.- ՀՅԴ Կուսակցութեան 111 ամեակի հանդիսութեան Երուսաղեմի Հ.Մ.Ը. Միութեան ակումբին մէջ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներու: Փակման խօսքին մէջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորեց Հայաստանէն Երուսաղեմ ճորժամանած հիւրը՝ ՀՅԴի Կուսակցութեան աւագ անդամներէն Տիար Կիրօ Մանոյեան, Կուսակցութեան ցանկանալով արդիւնաւոր եւ հայրենասիրական գործունէութիւն:

Հայրական օրհնութենէն ետք երգուեցաւ «Հայր Մեր»ը, ապա 111 Ամեակի Կարկանդակի հիւրասիրութեամբ աւարտուեց հանդիսութիւնը:

Նշ. 15 Նոյեմբեր.- Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Նպս. Ծիրվանեանի եւ Հայփայի եւ Նափայի Առժամեայ Հովիւ Տ. Ընծանուէր Արք. Բարախանեանի Հայփա մեկնեցաւ երկու օրով: Հայփայի մէջ այցելեց կրօնական պետերուն, մեր Ս. Նղիա եկեղեցին եւ կալուածքը, որ վտանգուած է:

Հինգշաբթի երեկոյեան, հանդիպում ունեցաւ Հայփայի հայ համայնքին հետ Հ.Մ.Ը. Միութեան սրահին մէջ, ուր կատարուեցաւ երեկոյեան պաշտամունք, եւ Պատրիարք Սրբազանը դպիր Աւետիս Ծիրնեանին ուրար կրեւու արտօնութիւն շնորհեց: Պատրիարք Սրբազան Հայրը խօսեցաւ Ս. Էջմիածնի մէջ 1700 ամեակի առիթով տեղի ունեցած հանդիսութեանց մասին: Անդրադարձաւ Ս. Նղիա եկեղեցիին հետ կապուած շինարարական հարցերուն, եւ կրթական ու մշակութային աշխատանքներուն:

Ուր. 7 Դեկտեմբեր.– Երուսաղեմի ՌԱԿի էօթեն Բարազեան Ակումբի եւ ՀԵՄի ջանքերով կազմակերպուած, ՌԱԿ Կուսակցութեան 80 ամեակի հանդիսութեան նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Միաբանութեան անդամներու, որ տեղի ունեցաւ Ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ սրահէն ներս: Փակման խօսքին մէջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհատրեց Կուսակցութեան պատուոյ հիւր ՀՌԱԿի Ատենապետ Տիար Ռուբէն Միրզախանեանը եւ «Այգեստան» ընկերութեան Ատենապետ Տիար Արմէն Ստեփանեանը, մաղթելով որ Կուսակցութիւնը շարունակէ հետապնդել Հայրենիքի Հետ, եւ Ժողովուրդին Համար ճշմարանը, արդիւնաւորելու համար իր օգտակար ծառայութիւնը նաեւ ապագային:

Մոմավառութեան եւ 80 Ամեակի Հանդիսութեան Կարկանդակի հիւրասիրութենէն վերջ, Պատրիարք Սրբազան Հայրը օրհնութեամբ արձակեց ներկաները:

Շր. 8 Դեկտեմբեր.– Միացեալ Նահանգաց Ընդհանուր Հիւպատոս Րոնալտ Շլիշըրի հրաւերին ընդառաջելով, Քրիսմուսի տօնին առիթով հիւրասիրութեան ներկայ եղաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի:

Գշ. 11 Դեկտեմբեր.– Երուսաղեմի քաղաքապետ Էհուտ Օլմերքի հրաւերով, Իսլամական, Հրէական եւ Քրիստոնէական տօներու առիթով

տրուած ընդունելութեան եւ մոմավառութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի:

Դշ. 12 Դեկտեմբեր.– Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի եւ Տ. Ընծանուէր Արք. Բարսիսանեանի (Առժամայ Հովիւ Եպիֆանի եւ Հայֆայի) տեսակցութիւն ունեցաւ Հայֆայի քաղաքապետին հետ, որու ընթացքին քննարկուեցան շարք մը հարցեր: Ներկայացուեցան մեր ունեցած շէնքի վտանգուած ըլլալու կացութիւնը եւ մեր կարիքները՝ եկեղեցի, դպրոց, եւ համայնքային կեդրոն ունենալու: Քաղաքապետը բարեացակամութիւն յայտնեց ներկայ շէնքը քննելու եւ ուսումնասիրելու:

Եշ. 13 Դեկտեմբեր.– Ս. Մնունդի եւ Րամատանի առիթով PLO Խորհրդարանի անդամ Տէք. Էմիլ Ճարճուի կողմէ «Քրիսմուս» պանդոկին մէջ տրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան եւ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Գշ. 18 Դեկտեմբեր.– Ընդառաջելով Սպանիոյ Ընդհանուր Հիւպատոս Սալազարին կողմէ տրուած Ս. Մննդեան հիւրասիրութեան, Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի եւ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի ներկայ գտնուեցաւ երեկոյթին:

ՀԱՆԳԻՍ ԳԵՐՇ. Տ. ԳՆԷԼ ԱՐԶ. ՃԵՐԷՃԵԱՆԻ 1915-2001

Ցաւով կ'արձանագրեմք մահը Դամասկոսի Առաջնորդական Տեղապահ Գնէլ Արք. Ճերէնեանի: Ուրբաթ, Օգոստոսի 31ին, ինչպէս նաեւ օր մը առաջ հոգեւոյս Սրբազանին մարմինն Ս. Սարգիս Եկեղեցին փոխադրութեան առիթով, ներկայ եղող բազմութիւնը կը ներկայացնէր ոչ միայն տեղի հայութիւնը, այլ մեծաթիւ պատուիրակութիւններ, որոնք եկած էին յատկապէս Պէյրութէն, Հալէպէն, Հոմսէն եւ Սուրիական այլ գաղութներէ:

Ուրբաթ առաւօտեան օծման, յուղարկութեան եւ թաղման արարողութեանց նախագահեց եւ դամբանականով իր վշտակցութիւնը յայտնեց Տ. Ներսէս Արք. Պօղոսյան (իբրեւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի պատուիրակ), առընթերակայութեամբ Տ. Տարօն Եպս. Ճերէնեանի, քահանայից եւ սարկաւագաց դասերուն: Այնուհետեւ, Սրբազան Հայրը ընթերցեց Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի եւ Արամ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսի ցաւակցագիրքերը:

Եկեղեցական արարողութեանց ներկայ հասարակութեան մէջ էին բոլոր եկեղեցիներու հովուապետներ, Սուրիոյ մօտ Հայաստանի դեսպան Լեւոն Սարգիսեան, օտար դեսպաններ, իրանահայ խորհրդարարնի հայ անդամներ, Ս.Դ.Հ.Կ.ի, Հ.Բ.Ը.Մ.ի, Հ.Յ.Մ.ի, Հ.Մ.Մ.ի ղեկավար մարմիններ, դամասկահայ, հալէպահայ եւ իրանահայ միութիւններու ներկայացուցիչներ եւ պաշտօնական անձնավորութիւններ:

Յաւարտ եկեղեցական արարողութեանց ցաւակցութիւնները ընդունուեցան Առաջնորդարանի դահլիճին մէջ եւ Ազգային Թարգմանչաց Վարժարանի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ հոգեհաշ:

ՀԱՄԱՌՕՏ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Գնէլ Արք. Ճերէնեան ծնած է 1915ին, Ատանայի մէջ: Հազիւ 13 տարեկան, մուտք կը գործէ Նրուսադէմի Ժառանգաւորացը եւ 1934ին կը ձեռնադրուի սարկաւագ: Ապա, 1937ին կ'ընդունի կուսակրօնութեան ուխտ արեղայանալով: 1941ին Անթիլիասի մէջ կը ստանայ վարդապետական, իսկ 1946ին ծայրագումութեան աստիճանները: 1958ին եպիկոպոս կը ձեռնադրուի Էջմիածնի մէջ: 1963ին կը ստանայ Արքութեան աստիճան:

1967էն Գնէլ Սրբազան դարձաւ ՀԿԲՄի Պատուոյ նախագահ, երբ իր նախաձեռնութեամբ արդիականացաւ իրանահայ հնագոյն դպրոցներէն՝ Սահակեան Վարժարանը:

1943ին կը նշանակուի Պէյրութի Հանքն թաղամասին Ս. Գեորգ Եկեղեցւոյ քարոզիչ, եւ շուրջ 10 տարի շարունակ կը վարէ Դամասկոսի Թեմի Առաջնորդական Տեղապահի պարտականութիւնը:

Տէր Յիսուս ի լոյս երեսաց իւրոց հանգուցէ գեոգի պաշտօնէի իւրոյ:
Յաւիտեանական հանգիստ եւ խաղաղութիւն իր հոգիին:

ARMENIAN PATRIARCHATE OF JERUSALEM

بطريركية الأرمن القبطية الأرمنية في القدس

PATRIARCAT ARMÉNIEN DE JÉRUSALEM

31 Օգոստոս 2001

Նորին Ս. Օծուքիւն
 Տ.Տ. Գարեգին Բ.
 Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
 Սուրբ Էջմիածին
 Fax: 013-374-1-517-301

Վեհափառ Տէր,

Մեր եւ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան
 ցաւակցութիւնը կը յայտնենք վախճանումին առիթով Դամասկոսի թեմի
 Առաջնորդական Տեղապահ Գնէլ Արք. Ճէրէնեանի:

Իր մանկութիւնը եւ պատանութիւնը Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց
 Մայրավանքի մթնոլորտին եւ հայկական աւանդութեանց մէջ ապրած, Գնէլ
 Սրբազան նուիրումով եւ նախանձախնդրութեամբ շարունակեց իր հոգեւոր
 սպասարկութիւնը, ուր որ կանչուած էր ծառայելու: Հակառակ իր
 փիզիքական մարմինի պատճառած տկարութեան եւ ցաւերուն, ան
 հաւատարիմ մնաց իր ուխտին, իբրեւ ծառայ Քրիստոսի եւ իր խնամփին
 յանձնուած հօտին իբրեւ Հովիւ:

Կ'աղօթենք որ Տէրը հանգիստ պարգեւէ "հոգւոյ հանգուցելոյն" Գնէլ
 Սրբազանի, եւ նոր մշակներ յարուցանէ Իր Ս. Եկեղեցւոյն հոգեւոր
 սպասաւորութեան:

Աստուած ձեզ պարգեւէ երկար կեանք հոգիի ու մարմինի
 առողջութեամբ:

Մատչիմք Վեհիդ Օծեալ Աջոյն,

Խոնարհաբար

Թիրգում Արք. Մանուկեան
 Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

ՀԱՆԳԻՍ ՄՈՒՐԱՏ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ 1907-2001

Հոկտեմբեր 13ին, Շարաք երեկոյեան, խոր ծերութեան մէջ յետ կարճատեւ հիւանդութեան, մեզմէ րաժնուեցաւ քանաստեղծ Մուրատ Մանուկեան: Հանգուցեալին յուղարկւորութիւնը կատարուեցաւ յաջորդ օրը, երեկոյեան ժամ-երգութեան աւարտին, Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիածնայ եկեղեցւոյ մէջ, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր: Ներկայ էին բովանդակ Միաբանութիւնը, ժառանգաւոր սաներն ու բազմութիւն մը:

Ննջեցեալին մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկիչ Ազգային գերեզմանատան մէջ, այնուհետեւ հոգեսուրբը հրամցուեցաւ ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ:

ՀԱՄԱՌՈՏ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Մուրատ Մանուկեան ծնած է Հոկտ. 14ին, 1907 (Մոկս. վան): Զաւակն է Խաչատուր եւ Կազել Մանուկեաններու: Մեծ պատերազմին գաղթած է Սալմաստ: Քանի մը տարի հոն ապաստանելէ վերջ, կորսնցուցած է ծնողքը: Հօրեղբօր ընտանիքին հետ Իրաք կ'անցնի արդէն որքացած: Կարդալու տենչը մէջը արթնցած կը ձգէ ընտանիքը եւ կը մտնէ որքանոց, որու օգնութեամբ կը հաստատուի Երուսաղէմ: Որքանոցի բժիշկը տեսնելով Մուրատին ուշիմութիւնը, զինքը կը դրկէ կառավարական դեղարան: Ժամանակ մը վերջ, որպէս գրագիր կ'աշխատի հիւանդանոցին մէջ: Երկու տարի վերջ զինքը կը գտնենք կառավարական տարրալուծարան (laboratory):

Կ'ամուսնանայ Սուլթանիկ Հինդլեանի հետ եւ կը րախտաւորուի երկու դստրերով՝ Այտա եւ Անի: Այնուհետեւ քան տարիներ շարունակ կ'աշխատի տարրալուծարանին մէջ, մինչեւ նշանակուեցաւ պատասխանատու **Augusta Victoria Hospital Laboratory**ին:

Երջանկայիշտակ Պատրիարք Եղիշէ Արք. Տէրտէրեանի օրօք քան երկար տարիներ աշխատեցաւ Ելեւստից տեսչութեան դիւանի պատշօնեայ, գանձապահ եւ հաշուակալ: Նոյն շրջանին դասաւանդեց Հայերէն լեզու ժառանգաւորաց Վարժարանէն ներս: Մեծ եղաւ իր վաստակը «Սիոն» ամսաթերթին տպագրութեան մէջ, շուրջ 65 տարիներ աշխատակցելով: Ունի շատ մը քանաստեղծութիւններ, թարգմանութիւններ (Կոմիտաս, Սիամանթօ, Խընէ Զարէ, «Անուշ» օրերա եւայլն): Գրած է բազմաթիւ քառականք եւ քերթուածներ:

Անխոնջ մշակ Մուրատ Մանուկեան ի Տէր հանգեաւ 94 տարեկան հասակին, ետին ձգելով իր այրին Տիկին Սուլթանիկ, դուստրերը Այտան եւ Տիկին Անին եւ ամուսինը Զաւէ, եւ թոռները Վիգէն եւ Ալին:

Խունկ եւ աղօթք իր անմոռաց յիշատակին: Յաւիտեանական հանգիստ եւ իսղադութիւն իր հոգիին:

Ս.Մ.

ՀԱՆԳԻՍ ՄԻՍԱՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ 1923-2001

Նոյեմբեր 22ին, Զորեմբաբի երեկոյեան, իր մահկանացուն կնքեց Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի երկարատեւ ճշդապահ պատշտօնեայ Միսաք Յակոբեան: Յուդարկաւորութեան արարողութիւնը կատարուեցաւ յաջորդ օրը, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, նախագահութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի: Յուդարկաւորներուն մէջ կային Թարգմանչաց նախկին շրջանաւարտներ եւ Երուսաղէմի հասարակութիւնը:

Հանգուցեալին մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկիչ Ազգային գերեզմանատան մէջ: Ապա, հոգեւորներ հրամցուեցաւ Ե.Հ.Բ.Մ. սրահին մէջ:

ՀԱՄԱՌՕՏ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Միսաք Յակոբեան ծնած է Երուսաղէմ 1923ի Օգոստոս 20ին: Նախնական ուսումը կը ստանայ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանէն ներս, ապա կը յաճախէ Terra Sancta Collegeը: Եղբայրը՝ Արրահամ, որ կը զբաղուէր վաճառականութեամբ օգնականի պէտք կ'ունենայ եւ 1968-40 թուականներուն Միսաք ստիպուած կ'ըլլայ եղբօրը օգնելու: Այնուհետեւ իր ուսումը կը շարունակէ, իսկ 1948ի պատերազմին դարձեալ կը զբաղի վաճառականութեամբ:

1958ին կը մտնէ ուսուցչութեան ասպարէզ՝ միանալով Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի ուսուցչական կազմին: Այսպիսով, մինչեւ 1994 թուականը 40 տարիէ աւելի կը դասուանդէ Արաքերէն լեզու, պատմութիւն եւ աշխարհագրութիւն, միեւնոյն ժամանակ պաշտօնավարելով որպէս մանչերու մարզիչ եւ Ընդհանուր պատասխանատու:

Կարգ մը առիթներով յօդուածներ գրած է արաբական թերթերու մէջ: Քաջածանօթ էր Արաբական Գրականութեան: Մեծ է իր բերած վաստակը վարժարանիս հայ շրջանաւարտները արաքերէնի իմացութեամբ կրթելու:

Ուսուցիչ Միսաք Յակոբեան ի Տէր հանգեաւ 78 տարեկան հասակին:

Խունկ եւ աղօթք իր անմոռաց յիշատակին: Յաւիտեանական հանգիստ եւ խաղաղութիւն իր հոգիին:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Խաչվերաց	Նուրհան Արք.	339-341
- Եկեղեցական Տօներուն նպատակը	Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան	342-343
- Հացն Կենարար	Էմմանուէլ Արդ. Աթաշանեան	344-346
- Զերեթիայի Որդի		
Յովհաննէս Առաքեալ	Շահէ Ա. Քհնյ. Ալթունեան	347-350
- Ճշմարիտ Բարեկամութեան		
Նախապայմանները	Զենոբ Քհնյ. Նալպանտեան	351-353
- Սրբազան Երկիւղ	Կարէն Ա. Քհնյ. Կտանեան	354-355
- Ժամանակի Անգնահատելի		
Արժէքը	Վարդան Ա. Քհնյ. Տիւլկերեան	355-357
- Ընկալ Քաղցրութեամբ	Ալպէն Նորատունկեան	358-366

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Ի Լրումն Ժամանակի	Անել	367
- Այսօր Անճառ (Ճ.-Ո)	Ներսէս Շնորհալի	368-369
- Այսօր Անճառ (Ճ.-Ո)		
Ներսէս Շնորհալի	Թրգմ. Եղիշէ Եպս. Դուրեան	370
- Աղբիւրին	Վարուժան Մուրատեան	371
- Ողջոյնի Քնայքները		
ԲԱՐԵԻ	Պարոյր Սեւակ	372-373
- PAREV	Translated by	
Baruyr Sevag	Marzbed Margossian	374-375

ԳՐԱԿԱՆ

- Մեր կեանքը Զարեհ Մելիքեանի		
Դիտարկումներուն մէջ	Մարգարիտ Մարկոսեան	376-386

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

- Յանկարծախօսութիւն	Եղիշէ Եպս. Դուրեան	387-394
---------------------	--------------------	---------

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

- Հայերի Պէտերմանը	Նորայր Պողոսեան	395-397
--------------------	-----------------	---------

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Հայաստանի Քրիստոնէութեան		
Դարձը	Դոկտ. Հ. Զաւէն Արզումանեան	398-405
- Տունդարձ	Հայկ Պարիկեան	406-409

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

- Զէի Գիտեր, Սորվեցայ	Գրիգոր Վրդ. Զիֆթեան	410-411
- Հայ Ճարտարապետութեան		
Հսկան՝ Թորոս Թորամանեան	Զենոբ Քհնյ. Նալպանտեան	412-420

- Օշական Վրդ. Մինասեանի
Ձեռնադրութեան 50 ամեակ Դիւան Առաջնորդարանի 420-422
- 1700 Ամեայ Քրիստոնեայ
Հայաստան Իսահակ Աբդ. Մինասեան 423-428
- Փիլիկեան Եղբայրներ Ի.Մ. 429-430
- Զոյգ Պատրիարքներու
Այցը Ս. Էջմիածին Դիւան Ս. Աթոռոյ 430
- Ս. Յակոբի Ներսէն 431-435
- Մահազրութիւնք
- Տ. Գնէլ Արք. Ճէրէնեան
1915-2001 436
- Թորգոմ Պատրիարքի ցաւակցական
Նամակը Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսին 437
- Մուրատ Մանուկեան
1907-2001 438
- Միսաք Յակոբեան
1923-2001 439
- Բովանդակութիւն 440-441

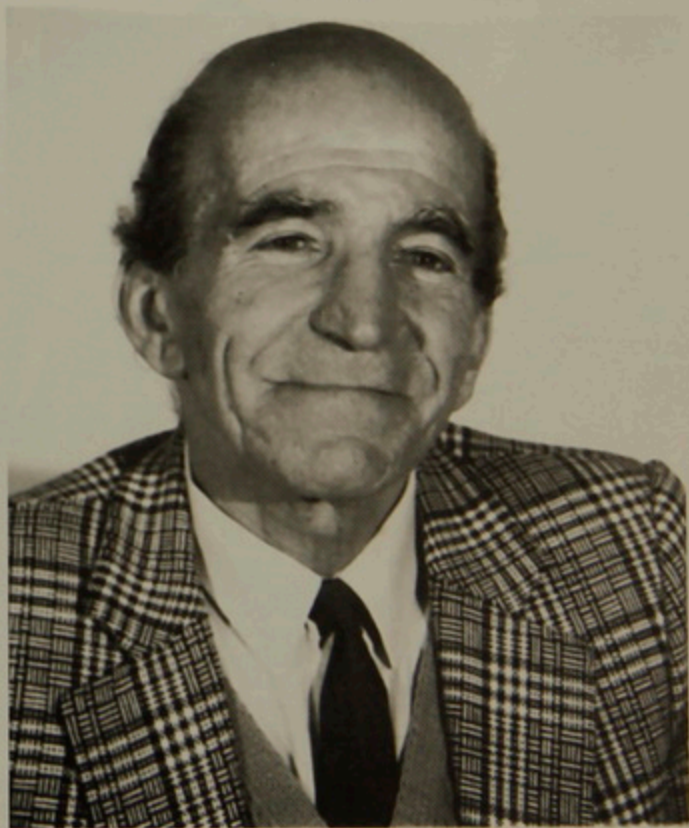

Տ. ԳՆԵԼ ԱՐՔ. ԺԵՐԵՃԵԱՆ
1915-2001

ՄՈՒՐԱՏ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
1907-2001

ՄԻՍԱԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
1923-2001

Շր. 1 Սեպտ. 2001 Նրուսադէմի Գալուստ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի Բարեկամներու Յանձնախումբի Ատենապետ Փաստարան Արման Արապեան պարգեւատրուած Ս. Յակոբի շքանշանով, իր ձախին՝ Թորգոմ Պատրիարք եւ Տիկին Նէնսի Արապեան:

Շր. 1 Սեպտ. Նրուսադէմի Գալուստ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի 100,000 գիրքերու դասաւորման օժանդակող Ժառանգաւորաց Վարժարանի աշակերտներ վկայական կը ստանան Վարիչ Տիկին Սիլվա Մանուկեանի յանձնարարութեամբ եւ ի ներկայութեան Պատրիարք Սրբազան Զօր եւ Տէր եւ Տիկին Արման Արապեանի:

ԴՆ. 19 Սեպտ. 2001, Երևան, Թորգոմ Պատրիարք Մայնարթօ Օհան եւ Ալիս Տուրեանի
բնակարանին մէջ:

ՆՆ. 20 Սեպտ. 2001, յետ միջօրէի, Ս. Էջմիածնի Վեհարանին մէջ, Թորգոմ Պատրիարքին տրուած
այցելութիւնը Հայաստանի մէջ երեք տարիներէ ի վեր Յունաստանի դեսպան Վսեմ. Փանաբօրիս
Զօկրափօսի, որ Իսրայէլ պիտի փոխադրուի յաջորդ ամսուն:

Նշ. 20 Սեպտ. 2001 Ս. Էջմիածին. Յետ միջօրեին, նորակառոյց Ս. Տրդատայ խորանի օծման արարողութիւն. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Գարեգին Բ. միւռոնարափ աղանիւն միւռոն կը կաթեցնէ բաժակամանին մէջ «Առաքելոյ աղանոյ» շարականի երգեցողութեամբ: Աջին՝ Թորգոմ Պատրիարք:

Նշ. 20 Սեպտ. 2001 Ս. Էջմիածին. Յետ միջօրեին, նորակառոյց Ս. Տրդատայ խորանի օծման արարողութիւն. Թորգոմ Պատրիարք միւռոնարափ աղանիւն միւռոն կը կաթեցնէ բաժակամանին մէջ, «Աննիւրական աղանի» շարականի երգեցողութեամբ. ձախին՝ Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Վեհ. Կաթողիկոս:

Նշ. 20 Սեպտ. 2001 Ս. Էջմիածին. Յետ միջօրէին, Ս. Տրդատայ նորակառոյց խորանի Ս. Սեդանի Օծումը ձեռամբ Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Վեհ. Կաթողիկոսի, աջին՝ Արտակ Վրդ. Տիգրանեան ձախին՝ Թորգոմ Պատրիարք:

Ուրբաթ 21 Սեպտ. 2001, առաւօտեան, Խոր Վիրապի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ Էփումէնիք արարողութիւն, Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Վեհ. Կաթողիկոսի ձախին՝ Հնդկաստանի Մալապար եկեղեցւոյ Մատթէոս Կաթողիկոս, Ռումանիոյ Օրբոտոֆա եկեղեցւոյ Թէոֆիլսք Պատրիարքը, Նրուսադէմի Թորգոմ Պատրիարք:

Ուրբաթ 21 Մեպտ. 2001, առաւօտեան, Միծեռնակաբերդի Նահատակաց Յուշարձանի համալիրին մէջ, Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Վեհ. Կաթողիկոսի աջին ու ձախին էֆումէնիք Եկեղեցեաց հոգեւոր ներկայացուցիչներ:

Ուրբաթ 21 Մեպտ. 2001 երեկոյին, Հայաստանի Անկախութեան 10րդ տարեդարձի առիթով: Մշակութային Համալիրի մէջ Թորգոմ Պատրիարք կը շնորհաւորէ Հայաստանի նախագահը՝ Տիար Ռոպերթ Բոշարեանը:

Շր. 22 Սեպտ. 2001, Ս. Էջմիածին, Ս. Տրդատյա Խորանի վրայ, Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Վեհ. Կաթողիկոս, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Աջով կ'օրհնէ միւռոնը: Զախին՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա. Վեհ. Կաթողիկոս.

Շր. 22 Սեպտ. 2001, Ս. Էջմիածին, Ս. Տրդատյա Խորանի վրայ, Կոստանդնուպոլսոյ Ամեն. Մեսրոպ Պատրիարք Մուրաֆեան միւռոնի կարսային մէջ սափորով կը հեղու օրհնուած նախորդ միւռոնը: Զախին Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Կաթողիկոս.

Կիրակի 23 Սեպտ. 2001, Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր եկեղեցւոյ օծում: Զախէն Աջ՝ Մեսրոպ Պատրիարք Մուրափեան Կ. Պոլսոյ, Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Թորգոմ Պատրիարք Երուսաղէմի:

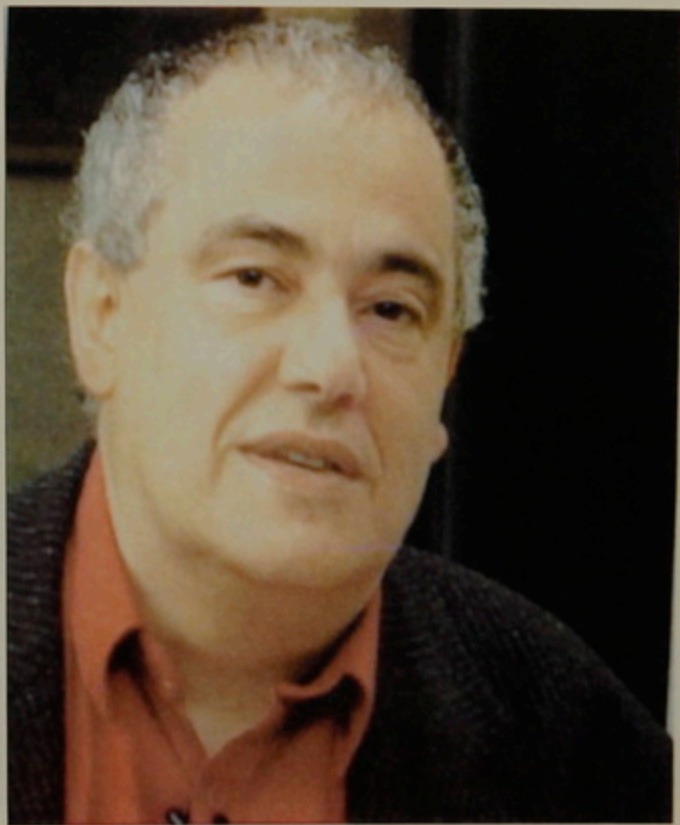

Կիրակի 23 Սեպտ. 2001, Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր եկեղեցւոյ օծում: Զախէն Աջ՝ Թորգոմ Պատրիարք Երուսաղէմի, Նաթան Նպս. Յովհաննիսեան Առաջնորդ Անգլիոյ, Գարեգին Բ. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (Միւռոնաբափ Աղաւնին ի ձեռին), Մեսրոպ Պատրիարք Մուրափեան Կ. Պոլսոյ, Գարեգին Արք. Պէֆնեան Առաջնորդ Գերմանիոյ:

Արտաֆին տեւֆ Երեւանի Ա. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ.

5-9 Յուլիս 2001, Երուսաղէմի Սինամաքէֆին մէջ, տեսաժապաւենով Շէյխապիրի «Համլէք»ի տիպարին հոգեբանութիւնը իրայատուկ բնադրող, եւ ժառ. Վարժարանի սրահին մէջ, «Նս խայ եմ» արտայայտութեան լեզուա-պատմական խորքը վերլուծող Պրոֆ. Յովհաննէս Փիլիկեան, Լոնտոնէն.

16-30 Սեպտ. 2001 Նրուսաղէմէն 1700 ամեակի առիթով ուխտաւորներու խումբ մը Թէոդորոս Արդ-Զաքարեանի գլխաւորութեամբ, Ս. Էջմիածնի մէջ, Արիս Նպս. Շիրվանեանի հետ.

16-30 Սեպտ. 2001 Նրուսաղէմէն 1700 ամեակի առիթով ուխտաւորներու խումբ մը Թէոդորոս Արդ-Զաքարեանի գլխաւորութեամբ, Նրեւանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ Աստրալիայէն եւ Ամերիկայէն եկած Նրուսաղիմացիներու հետ.

16-30 Սեպտ. 2001 Նրուսադէմէն 1700 ամեակի առիթով ուխտաւորներու խումբ մը Թէոդորոս Արդ-Զաֆարեանի գլխաւորութեամբ, Ծիծեռնակաբերդի Ապրիլեան Յուշարձանին առջեւ.

16-30 Սեպտ. 2001 Նրուսադէմէն 1700 ամեակի առիթով ուխտաւորներու խումբ մը Թէոդորոս Արդ-Զաֆարեանի գլխաւորութեամբ, Խոր Վիրապի համալիրէն ներմակ աղանի մը կ'առաքէ դէպի Արարատ Լեռ.

Գշ. 23 Հոկտ. 2001, Լոնտոնեն Պրոֆ. Խաչիկ Փիլիկեան կը ներկայացնէ «Կոմիտասը իրրևս Բանաստեղծ»:

Գշ. 27 Հոկտ. 2001, Լոնտոնեն թէնօր Խաչիկ Փիլիկեանի «Կոմիտասեան Համերգը» նրուսադէմի ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ, դաշնակի ընկերակցութեամբ Դաւիթ Պօղոսեանի:

Գշ. 26 Հոկտ. 2001, «Կոմիտասեան Համերգը» մեներգիչ թէնօր Խաչիկ Փիլիկեան, Լոնտոնէն:

Շր. 27 Հոկտ. 2001.- «Կոմիտասեան Համերգի» աւարտին, Ազլն Զախ՝ Մեներգիչ Թէնօր Խաչիկ Փիլիկեան, Թորգոմ Պատրիարք, Պարէտ Մ. Վրդ. Նրէցեան, Ժառ. Վարժարանի Տեսուչ (հանդիսավար), Դաւիթ Պօղոսեան դաշնակահար:

ԵՂ. 8 ՆՈՅ. 2001, Հ.Յ.Դ.Ի 111րդ տարեդարձի տօնակատարություն Հ.Մ.Բ.Միության ակումբին մեջ:

ԵՂ. 8 ՆՈՅ. 2001, Հ.Յ.Դ.Ի 111րդ տարեդարձի առիթով կարկանդակը կտրելու պահին Հ.Մ.Բ.Միության ակումբին մեջ:

Ուրբաթ 7 Դեկտ 2001, Ռ.Ա.Կ.ի 80 ամեակի տոնակատարություն ժառանգաորաց Կարծարանի սրահին մէջ.

Ուրբաթ 7 Դեկտ 2001, Ռ.Ա.Կ.ի 80 ամեակի առիթով կարկանդակի մոմավառություն, Զախէն Ազ' ԶՌԱԿի Ատենապետ Ռուբէն Միրզախանեան, Թորգոմ Պատրիարք, Երուսաղէմի ՌԱԿի Ատենապետ Յակոբ Շէօհմէլեան

Կիրակի 9 Դեկտ. 2001, Թորգոմ Պատրիարքի Աջին՝ Իսրայելի մէջ Յունաստանի Դեսպան Տիար Փանաբօրիս Զօկրաֆոսի հիւրասիրութիւնը ի պատիւ ՀՌԱԿի Ատենապետ Ռուբէն Միրզախանեանի.

Կիրակի 9 Դեկտ. 2001, Իսրայելի մէջ Յունաստանի Դեսպան Տիար Փանաբօրիս Զօկրաֆոսի բնակարանին մէջ ի պատիւ ՀՌԱԿի Ատենապետ Տիար Ռուբէն Միրզախանեանի տրուած հիւրասիրութեան մասնակցողներ.

Կիրակի 9 Դեկտ. 2001, Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Աեհ. Կաթողիկոսի կողմէ առաւում
գեղաւանդակ պահպանակ-կաքսայով Ս. Միւռնը: Թորգոմ Պատրիարքի աջին՝ Կ. Պոլսոյ Ամեն.
Մեսրոպ Պատրիարք Մուրաֆեան:

Կիրակի 9 Դեկտ. 2001, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Ամենայն Հայոց Դարեգին Բ. Կաթողիկոսի առաջած գեղափանդակ պահպանակ-կարսայով Ս. Միւռնը Թորգոմ Պատրիարք կը գետնէ Ատեանի մէջ դրուած սեղանին վրայ, եւ Միարանութեան անդամներ եւ հաւատացեալներ Կը մօտենան ի համրոյր Ս. Միւռնին.

Եշ. 13 Դեկտ. 2001, Պաղեստինեան իշխանութեան անունով «Քրիսմըսի» եւ «Ռամատան»ի առիթով հիւրասիրութիւն, Տէր. Էմիլ Ճարնուիի հրաւերով (Ձախէն 4րդ), իր աջին Թորգոմ Պատրիարք եւ Յունաց նորընտիր Պատրիարք Իրինիոս.

